

O‘ZBEKISTON ADAPTIV SPORT TURLARI ASSOTSIATSIYASI

**ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTINI**

ASSOCIATION OF ADAPTIVE SPORTS OF UZBEKISTAN

**INSTITUTE OF RETRAINING AND ADVANCED TRAINING OF
SPECIALISTS IN ADAPTIVE PHYSICAL CULTURE AND
ADAPTIVE SPORTS**

АССОЦИАЦИЯ АДАПТИВНЫХ ВИДОВ СПОРТА УЗБЕКИСТАНА

**ИНСТИТУТА ПЕРЕПОДГОТОВКИ И ПОВЫШЕНИЯ
КВАЛИФИКАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЫ И АДАПТИВНОГО СПОРТА**

“Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan ta’lim muassasalarida jismoniy
tarbiya fanining muammolari va yechimlari”

Respublika ilmiy-amaliy anjumanning

ILMIY ISHLARI TO‘PLAMI

2025-yil 27-mart

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Republican scientific and practical conference

"Problems and solutions of physical education in educational
institutions with inclusive education"

March 27, 2025

СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ

Республиканской научно-практической конференций

«Проблемы и пути решения физического воспитания в образовательных
учреждениях с инклюзивным образованием»

27 марта 2025 года

Toshkent – 2025

UO‘K 37.014.53:796(06)

KBK 74+75.1

A 50

Alimov, A.R.

“Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanining muammolari va yechimlari” Respublika ilmiy-amaliy anjumanning ilmiy ishlari to‘plami [Matn] : konferensiya materiallari / A.R. Alimov, B.Q. Subanova ; muharrir O.T. Shodiyev .- Toshkent: Umid design, 2025.- 172 b.

ISBN 978-9910-696-61-9

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutini

“Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanining muammolari va yechimlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumanning materiallari. – Toshkent, 2025 – 170 b.

Mas’ul muharrir: Alimov A.R.

Mas’ul kotib: Subanova B.Q.

Tahrir hay’ati: Shodiyev Olimjon Tashmamatovich
Sobirova Laylo Bahromovna
Tolipjanov Asqar Imamjanovich
Dexqonov Jaxongir Mirzali o‘g‘li
Davlatova Lola Tilapovna
Uzoqov Abdulhay Xoshimjon o‘g‘li
Asomov Javlon Mexriddin o‘g‘li
Romanova Nigora Baxtiyorovna

Taqrizchilar: Yusupov Z.Z.
Achilov A.M.

Ilmiy-amaliy konferensiya materiallariga oid mazkur to'plamda, konferensiya sho'balari bo'yicha inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida o'quv-mashg'ulot jarayonlarini takomillashtirish, jismoniy tarbiya darslarida yangi innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining malakasini oshirish istiqbollari hamda mazkur masalalarni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularning samarali yechimlari, hamda adaptiv jismoniy tarbiya inklyuziv ta'limni yanada kengroq amalga oshirishlashini ta'minlovchi jarayonlardan biri ekanligini isbotlash, uning dolzarbligini asoslash, nogironligi bo'lgan shaxslarni jismoniy tarbiya va sportga jalb etish orqali jismoniy rehabilitatsiya qilish vositasi ekanligini targ'ib qilish yuzasida ilmiy va amaliy fikr-mulohazalar yuritish va tajriba almashish jarayonlariga doir masalalarga ham keng o'rin berilgan.

Ilmiy ishlar to'plami inklyuziv ta'limda adaptiv jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislari, murabbiylar, ilmiy xodimlar, professor-o'qituvchilar va oliy o'quv yurtlari talabalari uchun mo'ljallangan.

Ilmiy-amaliy anjuman materiallari Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining _____ 2025 yildagi navbatdan tashqari metodik kengash yig'ilishida muhokama qilinib, nashrga tavsiya etilgan.

**Institute for retraining and advanced training of adaptive physical education
and sports specialists**

Collection of the Republican scientific and practical conferences
"Problems and solutions of physical education in educational
institutions with inclusive education". – Tashkent, 2025 – 170 p.

Editor-in-chief: Alimov A.R.

Secretary-in-chief: Subanova B.K.

Editorial board: Shodiyev Olimjon Tashmamatovich

Sobirova Laylo Bahromovna

Tolipjanov Asqar Imamjanovich

Dexqonov Jaxongir Mirzali o'g'li

Davlatova Lola Tilapovna

Uzoqov Abdulhay Xoshimjon o'g'li

Asomov Javlon Mexriddin o'g'li

Romanova Nigora Baxtiyorovna

Reviewers: Yusupov Z.Z.

Achilov A.M.

The collection of materials of the scientific and practical conference presents scientific and practical discussions and exchange of experience on issues of improving educational processes in educational organizations where inclusive education is organized, effective use of new innovative technologies in physical education classes, prospects for advanced training of physical education teachers, problems arising in the process of implementing these issues, and ways to effectively solve them, and also proves that adaptive physical education is one of the processes that ensure a wider implementation of inclusive education, substantiates its relevance, popularizes its use as a means of physical rehabilitation by involving people with disabilities in physical education and sports.

The collection of scientific papers is intended for specialists in the field of adaptive physical education and sports in the context of inclusive education, coaches, researchers, faculty, students of higher educational institutions.

The materials of the scientific and practical conference were discussed and recommended for publication at an extraordinary meeting of the Methodological Council of the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Adaptive Physical Culture and Sports on ____ 2025. The authors are responsible for the accuracy of the information, figures, recommendations, and scientific conclusions contained in the materials of the scientific and practical conference.

«Проблемы и пути решения физического воспитания в образовательных учреждениях с инклюзивным образованием»: Сборник Республиканской научно-практической конференций. – Ташкент: 2025 – 170 с.

Института переподготовки и повышения квалификации специалистов адаптивной физической культуры и адаптивного спорта.

Ответственный редактор: Алимов А.Р.

Ответственный секретарь: Субанова Б.К.

Редакционная коллегия: Шодиев Олимжон Ташмаматович
Собирова Лайло Бахромовна
Толипжанов Асқар Имамжанович
Дехканов Жавохир Мирзали угли
Давлатова Лола Тилаповна
Узоков Абдулхай Хошимжон угли
Асамов Жавлон Мехриддинович
Романова Нигора Бахтияровна

Рецензенты: Юсупов З.З.
Ачилов А.М.

В сборнике материалов научно-практической конференции представлены научно-практические дискуссии и обмен опытом по вопросам совершенствования учебно-воспитательных процессов в образовательных организациях, где организовано инклюзивное образование, эффективного использования новых инновационных технологий на занятиях по физической культуре, перспектив повышения квалификации учителей физической культуры, проблем, возникающих в процессе реализации этих вопросов, и путей их эффективного решения, а также доказано, что адаптивная физическая культура является одним из процессов, обеспечивающих более широкое внедрение инклюзивного образования, обоснована ее актуальность, популяризация ее использования в качестве средства физической реабилитации путем привлечения лиц с ограниченными возможностями к занятиям физической культурой и спортом.

Сборник научных трудов предназначен для специалистов в области адаптивной физической культуры и спорта в условиях инклюзивного образования, тренеров, научных работников, профессорско-преподавательского состава, студентов высших учебных заведений.

Материалы научно-практической конференции обсуждены и рекомендованы к публикации на внеочередном заседании методического совета Института переподготовки и повышения квалификации специалистов адаптивной физической культуры и спорта _____ 2025 года.

MUNDARIJA

T/r	Muallif (lar)	Maqolani nomi	Bet
		Mundarija	5
1.	Alimov Axmadjon Raxmatovich	“Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanining muammolari va yechimlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasidagi nutq	8
1-SHO‘BA. INKLYUZIV TA’LIMNING UMUMIY MASALALARI			
2.	Subanova Barno Qodirali qizi	Inklyuziv ta’limni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarning ahamiyati	10
3.	Xojametov Ajiniyaz Andriyanovich	Inklyuziv ta’limning tashkiliy masalalari	20
4.	Boboyarova N.S.	Sport inshootlarini inklyuziv o‘quvchilar uchun moslashtirish	24
5.	Xudoyberdiyev R.F.	Sun’iy intellekt va moslashuvchan ta’lim tizimlari: inklyuziv ta’limda yangi yondashuvlar	30
6.	Fayziyeva Nozima Oy	O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi	35
7.	Xoldorov Sharof G‘ulom o‘g‘li	14-15 yoshli gandbolchilarning tezkorligini anaerob mashqlar yordamida oshirish afzailigi	38
8.	Alimova Kamola Xayrulla qizi., Xolmuxammedova Shaxzoda Aziz qizi	Nutq nuqsoniga ega bolalar nutqining rivojlantirishda tasavvur jarayonlarining ahamiyati	44
9.	Mamatova A.B., Madraimova.G.X	Bola nutqining leksikologik rivojlanish xususiyatlari va uni rivojlantirish usullari	48
10.	Alimova Kamola Xayrulla qizi., Jo‘rayeva Mehriniso Laziz qizi	Duduqlanish nutq nuqsoni bo‘lgan bolalarda shaxs va shaxslararo munosabatlarni shakllantirishning dolzarb muammolari	53
11.	Закирова С.Б., Умаралиева Шахинабону	Важность раннего вмешательства при нарушениях речи	57
12.	Mamatova A.B., Ibragimova I.N.	Bolalar nutqining rivojlanish xususiyatlari	62
13.	Axmadjonova E‘zoza Azimjonovna.,	Maxsus ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish	67

	Shamsiyeva Sevara Yusupovna		
14.	Shamsiyeva Sevara Yusupovna	Bo'lajak logopedlarni kreativ xususiyatlarini rivojlantirish	71
15.	Мухтарова Г.Х.	Международный опыт воспитания волонтерских качеств среди студенчества как элемент повышения культурного и интеллектуального уровня	75
16.	Shoaxmedov S.K., To'ychiyeva Aqida Abram qizi	Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning so'z boyligini rivojlantirishda saxnalashtirilgan o'yinning ahamiyati	79
17.	Закирова С.Б. Ганиева Диёра	Формирование выразительности речи у дошкольников с дизатрией	83
2-SHO'BA. INKLYUZIV TA'LIMDA ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING AHAMIYATI.			
18.	Shodiev Olimjon Tashmamatovich	Barkamol avlod tarbiyasida inklyuziv ta'limning ahamiyati	89
19.	Davlatova L.T.	Inklyuziv sport-jamiatga moslashish va to'laqonli sport hayotida yashash	97
20.	Fayziyev Farrux O'ktamovich	O'zbekistonda maxsus va moslashtirilgan adaptiv sport turlari	101
21.	Rakhimberdiyev Sanjarbek	Comparative analysis of challenges and innovations in sports technology	105
22.	Sobirova Laylo Baxramovna., Astankulova Dilnur Furkat qizi	Parasport mashg'ulotlarini tashkil qilish jarayonida parasportchining tayyorgarlik mazmuni va umumiy qonuniyatlarini o'rganish	109
23.	Yusupova Muxarramoy Nuriddin qizi	Imkoniyati cheklangan talabalarni 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbol orqali jismoniy faolligini oshirishda inklyuziv ta'limning o'rni	114
24.	Omirezakov O.P.	Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maktab sport klublari: muammolar va yechimlar	119
25.	Sobirova L.B., Murodova A.S.	Para yengil atletikada uloqtirish sport mashg'ulotlarini davriylashtirish	125
26.	Asomov Javlonbek Mehridin o'g'li	Inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar tayyorlash: xorijiy tajriba va milliy amaliyot	129

27.	Ziyayeva Gulmira Anvarbek qizi., Sevara Yusupovna	Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashda maxsus maktabgacha ta'lim muassasasi va oila hamkorligining o'rni	132
3-SHO'BA. INKLYUZIV TA'LIM TASHKIL ETILGAN TA'LIM TASHKILOTLARIGA ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT BOYICHA MUTAXASSISLAR TAYYORLASH			
28.	Romanova Nigora Baxtiyarovna	Inklyuziv ta'limda jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari faoliyatining asosiy jihatlari	136
29.	Xudoyberdiyev R.F. Abdullayeva F.N. Jumayeva Sh.Sh.	Sport faoliyatidagi malakali mutaxassislarni tayyorlashda inklyuziv ta'lim va raqamli texnologiyalardan foydalanishning o'rni va ahamiyati	144
30.	Asomov Javlonbek Mehridin o'g'li	Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlariga adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar tayyorlash	152
31.	Ne'matov B.I.	Paralimpiyachilarni tayyorlashda kompleks pedagogik nazorat mazmuni, turlari, yo'nalishi	155
32.	Uzoqov Abdulhay Hoshimjon o'g'li	Inklyuziv turizm orqali imkoniyati cheklangan insonlarni ijtimoiy va psixologik tamonlama moslashtirish	158
33.	Кузнецова В. Б.	Проблематика формирования компетентностной модели выпускника университета	164

Eslatma: Anjuman materiallari bevosita muallif taqdim etgan nusxalardan tahrirsiz va tuzatishlarsiz chop etildi!

**“INKLYUZIV TA’LIM TASHKIL ETILGAN TA’LIM
MUASSASALARIDA JISMONIY TARBIYA FANINING MUAMMOLARI
VA YECHIMLARI”**

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasidagi nutq

Axmadjon ALIMOV,

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti direktori, konferensiya tashkiliy guruhi rahbari,
dotsent.

**Assalomu alaykum hurmatli ustozlar, aziz hamkasblar, konferensiyamiz
ishtirokchilari!**

Bugun Sizlarni Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti va hamkor tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan “Inklyuziv talim tashkil yetilgan talim muassasalarida jismoniy tarbiya fanining muammolari va yechimlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasida ishtirok etayotganingiz bilan qutlab, minnatdorchilik bildirmoqchiman.

Ma’lumki ta’lim tizimi yoshlarni ertangi kun uchun munosib vorislar sifatida tayyorlashni bosh maqsad qilib olgan. Bu yo’lda sog’lom yoshlar bilan bir qatorda jismoniy imkoniyati cheklangan bo’lishiga qaramasdan, ta’lim olish istagida bo’lgan nogironligi bo’lgan yoshlarga ham bir xilda ta’lim berilishi zamon talabi.

So’nggi yillarda mamlakatimizda «Inson qadri uchun» tamoyili asosida nogironligi bo’lgan shaxslarni qo’llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish, ularning jamiyatdagi o’rnini mustahkamlash yuzasidan zarur chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur yo’nalishdagi islohotlarning izchilligi va tizimlilikini ta’minlash, nogironligi bo’lgan bolalarning ta’lim olishi uchun yaratilgan shart-sharoitlarni yanada yaxshilash, ularning jamiyatga moslashuviga ko’maklashish hamda qo’llab-quvvatlash bo’yicha ishlarni yangi bosqichga olib chiqish muhim vazifa bo’lib turibdi.

Konferensiyamizni asosiy maqsadi-Inklyuziv talim tashkil yetilgan talim muassasalarida alohida talim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilarni adaptiv jismoniy tarbiya va sport bilan shug’ullanishlari uchun shart-sharoitlarni tahlil qilish hamda jismoniy tarbiya darslarini samarali yo’lga qo’yish bo’yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Konferensiyada Inklyuziv talimning umumiy masalalari. Inklyuziv talimda adaptiv jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati. Inklyuziv talim tashkil yetilgan ta’lim tashkilotlariga adaptiv jismoniy tarbiya va sport boyicha mutaxassislar tayyorlash masalalari muhokama qilinadi.

Konferensiyaga taqdim etilayotgan ilmiy maqola va tezislarda inklyuziv ta’lim tashkil etilgan ta’lim muassasalaridagi jismoniy tarbiya darslarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun moslashtirilgan jismoniy tarbiya

mashg'ulotlarini hamda darsdan keyingi to'garaklarda moslashtirilgan sport bilan shug'ullantirishni samarali yo'lga qo'yish mexanizmlarini aniqlash hamda

ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish, barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish jihatlari bo'yicha ilmiy tahlillarga e'tibor qaratiladi.

Shuningdek, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning adaptiv jismoniy tarbiya va sport orqali har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy holatlari, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirishda jismoniy tarbiya o'qituvchisining rolini oshirish hamda inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha pedagoglarni tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida fikr mulohazalarga, ilmiy g'oyalarga urg'u beriladi.

Sohaning bilimdonlari bo'lgan sizlar kabi taniqli olim, ekspert va tadqiqotchilarning bugungi nufuzli tadbirda ishtirok etayotgani bizga katta mamnuniyat bag'ishlaydi.

Uylaymanki ma'ruzachilarimiz va munozara ishtirokchilari tomonidan kutariladigan muammolar va ularning yechimlari chuqur tahlil qilinib, aniq takliflar ishlab chiqiladi. Shu yo'nalishda hamkorlikni yanada kuchaytirish bo'yicha o'z taklif va mulohazalaringizni bildirasiz, deb ishonaman.

Sizlarni yana bir bor chin dildan qutlab, barchangizga sihat-salomatlik, ilmiy va ijodiy faoliyatingizda ulkan yutuq va omadlar, anjuman ishiga esa muvaffaqiyatlar tilayman.

1-SHO‘BA. INKLYUZIV TA’LIMNING UMUMIY MASALALARI

INKLYUZIV TA’LIMNI TARTIBGA SOLUVCHI NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLARNING AHAMIYATI

Subanova Barno Qodirali qizi

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti “Adaptiv jismoniy tarbiya va sport kafedrası” mudiri, dotsent v.b.

barno5395@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilingan. Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan ta’lim muassasalaridagi o‘quv jarayonlari, o‘qituvchilar faoliyati ularning salohiyati o‘rganilgan. O‘quv jarayonlarini tashkil etilishidagi mavjud muammolar va kamchiliklarga e’tibor qaratilib, tahlillar natijasida yurtimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy fikrlar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Konstitutsiya, qonun, inklyuziv ta’lim, nogironligi bo‘lgan shaxs, maktab, meyoriy-huquqiy hujjat, adaptiv jismoniy tarbiya, adaptiv sport, o‘qituvchi, reabilitatsiya, tarbiya.*

THE IMPORTANCE OF REGULATORY AND LEGAL DOCUMENTS REGULATING INCLUSIVE EDUCATION

Subanova Barno Kadiraliyevna

Head of the “Department of Adaptive Physical Education and Sports” of the Institute for Retraining and Advanced Training of Adaptive Physical Education and Sports Specialists, Associate Professor, etc.

***Abstract.** The article analyzes the regulatory and legal documents regulating inclusive education in the Republic of Uzbekistan. The educational processes in educational institutions where inclusive education is organized, the activities of teachers, their potential are studied. Attention is paid to the existing problems and shortcomings in the organization of educational processes, and as a result of the analysis, scientific opinions are presented on the development of scientifically based proposals and recommendations for the development of inclusive education in our country.*

***Keywords:** Constitution, law, inclusive education, person with disabilities, school, regulatory and legal act, adaptive physical education, adaptive sports, teacher, rehabilitation, education.*

ЗНАЧЕНИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ, РЕГЛАМЕНТИРУЮЩИХ ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Субанова Барно Кадиралиевна

Заведующий кафедрой адаптивной физической культуры и спорта
Института переподготовки и повышения квалификации специалистов
адаптивной физической культуры и спорта, и.о. доцента.

***Абстрактный.** В статье анализируются нормативно-правовые акты, регулирующие инклюзивное образование в Республике Узбекистан. Изучены образовательные процессы в образовательных организациях, где организовано инклюзивное образование, деятельность педагогов и их потенциал. Уделяется внимание существующим проблемам и недостаткам в организации образовательных процессов, и в результате анализа представлены научные мнения по разработке научно обоснованных предложений и рекомендаций по развитию инклюзивного образования в нашей стране.*

***Ключевые слова:** Конституция, закон, инклюзивное образование, человек с ограниченными возможностями, школа, нормативный правовой акт, адаптивная физическая культура, адаптивный спорт, учитель, реабилитация, образование.*

Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim haqiqatga aylanib, dunyoning barcha mamlakatlarini doimiy ravishda "o'z ichiga oladi" va "o'ziga tortadi". Ammo, shu bilan birga, intensiv ravishda amaliyotga kirishi bilan inklyuziv ta'lim, ta'lim tizimi oldida juda ko'p murakkab savollar va yangi vazifalarni qo'yadi. Inklyuzivlik katta tajriba va qonunchilik bilan ta'minlangan xorijiy ta'lim tizimidan farqli o'laroq, bizning ichki inklyuzivlik endigina shakllanib, rivojlana boshladi [6].

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olishlari, ilm o'rganishi, kasb tanlashi, hunar o'rganish, sport bilan shug'ullanishi borasidagi huquqlarini amalga oshirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sanaladi. Bu borada milliy qonunchiligimizni doimiy takomillashib borishi fikrimizni yorqin isbotidir.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni ta'lim olishining qonuniy asoslari yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonunlarida o'z aksini topgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida har kimni ta'lim olish huquqiga ega ekanligini belgilab qo'yilgani, jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarni ham ta'lim olishi ya'ni sport ta'limi olish huquqi kafolatlanginligini ta'kidlash lozim [1].

Shuningdek, ushbu moddada davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlashi;

Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishi;

Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlashi;

Umumiy o'rta ta'limning majburiyligi;

Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidaligi;

Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanishini belgilanganligi jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarni ham ta'lim olishi davlat tomonidan kafotlanganligi konstitusion huquq sifatida tasdiqlangan.

Xuddi shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 9-moddasida jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim olishi belgilab qo'yildi [2].

Inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilib, 20-moddada inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan deb belgilandi.

Shuningdek, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanishi qayd etildi.

Pedagog xodimlar ta'lim oluvchilarning psixologik va o'ziga xos xususiyatlarini, jismoniy va ruhiy salomatligini, fiziologik rivojlanishini hisobga olishi, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni o'qitish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga e'tibor qaratishi 46-moddada pedagog xodimlarning majburiyati etib belgilandi.

51-moddaga voyaga yetmagan ta'lim oluvchilarning ota-onasi va boshqa qonuniy vakillari bolaning o'qishi, tarbiyalanishi, jismoniy, ma'naviy va intellektual rivojlanishi uchun mas'ulligi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va ta'lim tashkilotlari voyaga yetmagan ta'lim oluvchilarni tarbiyalashda, ularning jismoniy hamda ruhiy sog'lig'ini muhofaza qilish va mustahkamlashda, shuningdek, individual qobiliyatlarini rivojlantirishda ularning ota-onasiga hamda boshqa qonuniy vakillariga ko'maklashishi, shuningdek, voyaga yetmagan ta'lim oluvchilarning ota-onasi va boshqa qonuniy vakillari jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarga, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalarga oilada ta'lim olish imkoniyatini berish huquqlarga ega ekanligi kiritildi.

52-moddaga asosan ta'lim oluvchilarni Davlat ijtimoiy himoya qilishni ta'minlash maqsadida kam ta'minlangan oilalardagi bolalar, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun, shuningdek, mazkur toifadagi ta'lim oluvchilarning kasbiy o'sishi uchun shart-sharoitlar yaratadi.

55-modda bo'yicha davlat jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarning (shaxslarning) davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional ta'lim muassasalarida inklyuziv shaklda bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim olishini ta'minlaydi.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etiladi. Ta'lim oluvchilarni ushbu ta'lim muassasalariga yuborish va ulardan chetlatish ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi. Davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilar davlat ta'minotida bo'ladi.

Ijtimoiy reabilitatsiyaga muhtoj bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish va tarbiyalash 56-moddada o'z aksini topdi. Unga ko'ra alohida sharoitlarda o'qitish va tarbiyalanishga muhtoj bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ularning ta'lim olishini, kasbiy tayyorgarligini va ijtimoiy reabilitatsiya qilinishini ta'minlaydigan ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasalari tashkil etiladi.

2021-yildan e'tiboran kuchga kirgan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun orqali nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini amalga oshirish bo'yicha mutlaqo yangi tizim yaratildi [3].

Qonuni bilan nogironligi bo'lgan shaxslarning qadr-qimmatini, ularning mustaqilligini, tanlash erkinligini hurmat qilish, nogironlik belgisiga ko'ra kamsitilishga yo'l qo'ymaslik, insonning huquq va erkinliklarini amalga oshirishdagi imkoniyatlar tengligi, nogironligi bo'lgan bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatini va o'z individualligini saqlab qolish huquqini hurmat qilish, ob'ektlar va xizmatlarning qulayligi va nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat va davlatning hayotiga jalb etish kabi nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashning asosiy prinsiplari mustahkamlab qo'yildi.

Bu borada ishlarning barchasi jismoniy imkoniyati cheklangan kishilarni nafaqat qo'llab-quvvatlash, balki ularning hayotda o'z o'rnini topishiga xizmat qilishi bilan ahamiyatga ega. Bu qonun davlatning nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan munosabati, mas'uliyati yangi darajaga ko'tarilayotganini ham bildiradi. Hukumat, vazirlik-idoralar tomonidan qonun talab etadigan bir qator meyoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda.

Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish va ularning huquqlarini kafolatlashga oid qator masalalar Qonun darajasida belgilandi.

Qonun asosida nogironligi bo'lgan shaxslarni eng ko'p qiynab kelayotgan masala – tibbiy tekshiruv komissiyalari faoliyati takomillashdi, murojaat qiluvchi 10 kalendar kunida xulosani oladi. Tibbiy tekshiruvlar bepul amalga oshiriladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar ambulator va statsionar tartibida imtiyozli davolanadi, protez-ortopediya anjomlari bilan ta'minlanadi.

Sport inshootlari, binolarga kirib-chiqish uchun maxsus yo'lakchalar, panduslar, jamoat transportida maxsus o'rindiqlar joylashtiriladi. Ta'lim olishning

barcha bosqichlarida sharoit yaratilib, kasb-hunarga o'rgatish, kollej va texnikumlarda ta'lim olishlari davlat hisobidan ta'minlanmoqda.

Mahalliy hokimliklar nogironligi bo'lgan shaxslar uy-joy sharoitini yaxshilashga mas'ul bo'ladi. Nikoh tuzish va oila qurish, bolalarni farzandlikka olish, bolalarni tarbiyalashga doir majburiyatlarni bajarishi chog'ida yordam olish, shu jumladan, uyida va yashash joyida xizmatlar ko'rsatilishi huquqi ta'minlanadi.

Davlat nogironligi bo'lgan bolalarni parvarishlayotgan oilalarga moddiy, maslahatga oid va boshqacha tarzda yordam beradi hamda ularni qo'llab-quvvatlaydi.

Ma'lumki, 2020/2021 o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim muassasalariga abituriyentlar qabulining umumiy sonidan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qo'shimcha ravishda ikki foizli kvotalar qo'llanilishi joriy etildi.

Sog'liqni saqlash vazirligi huzurida ixtisoslashtirilgan idora va Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tashkil etilgan.

Qonunning 8-moddasiga asosan nogironligi bo'lgan bolalar boshqa bolalar bilan teng ravishda insonning barcha huquq va erkinliklaridan to'liq hajmda foydalanadi. Nogironligi bo'lgan bolalarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligini, mehnatga bo'lgan qiziqishiga ko'maklashish, ta'limga, ilm-fanga, texnikaga, san'at va sportga jalb etish maqsadida nogironligi bo'lgan bolalar manfaatlarining ustunligi ularga nisbatan bajariladigan barcha harakatlarda ustuvor hisoblanadi.

11-moddasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ularning inklyuziv ta'lim (maktabgacha, maktabdan tashqari, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional, oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim) olish imkoniyatini ta'minlashi belgilandi.

Eng asosiysi qonunning 27-moddasida nogironligi bo'lgan shaxslarning madaniy hayotda ishtirok etishga, dam olishga va sport bilan shug'ullanishga bo'lgan huquqlari qayd etildi.

Unga asosan davlat organlari va tashkilotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning moddiy madaniy meros ob'ektlaridan, turistik hamda sport ob'ektlaridan va inshootlaridan, shuningdek dam olish ob'ektlaridan foydalanishini ta'minlaydi.

Teatrlar, muzeylar, kinoteatrlar, axborot-kutubxona muassasalari va axborot-resurs markazlari, madaniyat va istirohat bog'lari nogironligi bo'lgan shaxslar foydalanishi uchun qulay bo'lishi kerak.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning moddiy madaniy meros ob'ektlaridan, turistik va sport ob'ektlari hamda inshootlaridan, shuningdek, tashkilotning dam olish ob'ektlaridan foydalanishini ta'minlash maqsadida, tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'iy nazar, tashkilotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamoat birlashmalari ishtirokida:

nogironligi bo'lgan shaxslarning va ular oilalarining madaniy, sport hamda turistik tadbirlarda ishtirok etishiga ko'maklashadi;

nodavlat notijorat tashkilotlari bilan sheriklikda madaniy, sport va ko'ngilochar tadbirlar o'tkazilishini tashkil etadi;

nogironligi bo'lgan shaxslarga sport bilan shug'ullanish, sport musobaqalarini o'tkazish va ularda ishtirok etish uchun zarur shart-sharoitlar hamda imkoniyatlar yaratadi;

faoliyati nogironligi bo'lgan shaxslarni sport bilan shug'ullanishga va jamiyatning madaniy hayotiga jalb etishga qaratilgan nodavlat notijorat tashkilotlariga ko'maklashadi;

nogironligi bo'lgan shaxslarning barcha darajalardagi sport tadbirlarida ishtirok etishini targ'ib qilish va rag'batlantirishda ishtirok etadi.

Tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'i nazar, tashkilotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning sport inshootlari ob'ektlaridan, dam olish ob'ektlaridan, shuningdek, turistik ob'ektlardan foydalanishini, shu jumladan bepul asosda foydalanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Davlat mulki bo'lgan sport ob'ektlari va inshootlarining sport zallari hamda xonalarini nogironligi bo'lgan shaxslarga sport bilan shug'ullanish uchun bepul asosda taqdim etiladi.

Davlat sportning paralimpiya turlari bo'yicha murabbiylar, hakamlar hamda boshqa mutaxassislarni o'qitish va tayyorlashni ta'minlaydi.

Davlat organlari nogironligi bo'lgan shaxslarning sport bilan shug'ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratish va ularni sport bilan shug'ullanishga jalb etishga doir dasturlarni nodavlat notijorat tashkilotlari, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarning jamoat birlashmalari bilan birgalikda har yili ishlab chiqadi hamda amalga oshiradi.

Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning sport bilan shug'ullanishini moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash tizimini yaratishi belgilab qo'yildi.

Shuningdek, qonunning 34-moddasida nogironligi bo'lgan shaxslarni protez-ortopediya moslamalari va rehabilitatsiya qilishning texnik vositalari bilan ta'minlash bo'yicha xarajatlarga doir majburiyatlarni moliyalashtirish, shu jumladan ularni tayyorlash va ta'mirlash O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshirilishi, davlat mulki ob'ekti uchun mazkur ob'ektning ijara haqi stavkasi eng kam miqdorining ellik foizi miqdorida ijara haqi to'lashi hamda 40-moddaga asosan nogironligi bo'lgan shaxslarning maktabdan tashqari ta'limi bolalar, o'smirlar ijodiyot saroylari, uylari, klublari va markazlarida, "Barkamol avlod" bolalar maktabida, sport maktablarida, bolalar musiqa va san'at maktablarida, studiyalarda, axborot-kutubxona hamda sog'lomlashtirish muassasalarida amalga oshirilishi belgilandi.

Qonunni qabul qilinishi bilan nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish, sog'liqni saqlash, sport bilan shug'ullanishi va boshqa huquqlari sohasidagi vaziyatni yaxshilash imkonini berdi.

Qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarini ta'minlash, himoya qilish hamda rivojlantirishning qo'shimcha kafolatlarini berdi. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish sohasida huquqiy tartibga solish va amaliy faoliyatni yanada takomillashtirish uchun namuna bo'lib xizmat qilmoqda.

Inklyuziv ta'lim rivojlanishining huquqiy asoslariga qonun hujjatlari bilan bir qatorda qonunosti hujjatlari ham muhim omil bo'lmoqda.

2020-yil 13-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi [4].

Qarori bilan 2025-yilgacha inklyuziv umumta'limni bosqichma-bosqich joriy etish, bunda imkoniyati cheklangan bolalarning maktablarga kelishi uchun to'siqsiz muhit yaratish, yangi quriladigan maktablarni imkoniyati cheklanganlar uchun qulay sharoitlar bilan qurish, pedagog kadrlar tayyorlash, o'quv bazasini takomillashtirish borasida zarur vazifalar belgilab berildi.

Shuningdek, qaror bilan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, ularning ta'lim olish huquqini kafolatlash va ta'minlash maqsadida "2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" tasdiqlandi. Inklyuziv ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga nisbatan shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish, ta'lim muassasalarini inklyuziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilar uchun maxsus jihozlangan kompyuter texnikasi, interaktiv doska, eshitish moslamalari va boshqa jihozlar bilan ta'minlash Konsepsiyaning ustuvor vazifalari etib belgilandi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarida jismoniy tarbiya o'qituvchilarini ham adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sportga tayyorlash eng ustuvor vazifa etib belgilandi.

"Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan 2021-yilning 12-oktabrida Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 638-son qarori qabul qilindi. Qaror bilan "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida"gi Nizom tasdiqlandi [5].

Ushbu nizomga ko'ra inklyuziv ta'lim — alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlagan holda beriladigan ta'lim hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning maqsadi va vazifalari, inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda o'quv-ta'lim jarayonini tashkil etish, o'quvchilarni mazkur sinflarga qabul qilish, pedagog xodimlar faoliyati va ota-onalar bilan hamkorlik qilish tartibi mazkur normativ-huquqiy hujjat bilan tartibga solinadi.

Jumladan, maktabning inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarning birinchi sinfiga o'quvchilar ular yetti yoshga to'ladigan yilda qabul qilinadi. O'quvchilarni mazkur sinflarga qabul qilish hamda chiqarish hududiy

xalq ta'limi boshqarmasi huzurida tashkil etilgan Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi.

Yaratilgan huquqiy asos va boshqa sharoitlarga qaramasdan Hozirgi kunda barcha bolalar uchun to'liq va qulay inklyuziv ta'limni tashkil etish uchun ko'plab hal etilmagan muammolar va qiyinchiliklar mavjud. Zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimida ayniqsa dolzarb bo'lgan asosiy masalalarni sanab o'tamiz.

1. Inklyuziv ta'lim muassasalari faqat yirik shaharlarda mavjud. Mamlakatimizda nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'lim xizmatlari cheklangan bo'lsa-da, kichik shaharlarda yosh nogironligi bor bolalar iqtisodiy sabablarga ko'ra to'liq ta'lim olishga umid qila olmaydilar, shuning uchun ular faqat maxsus maktablarda o'qiydilar.

2. Ta'lim tizimining nomukammalligi. Alohida ehtiyojli bolalarning normal rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birgalikda o'qishiga to'sqinlik qiluvchi bir qator qiyinchiliklar mavjud: masalan, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi yetarli darajada rivojlanmagan, inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi meyoriy hujjatlar mavjud emas.

3. Korreksion ta'lim sohasida malakali mutaxassislarning keskin etishmasligi. Hozirgi kunda asosan maxsus maktablarda ishlash uchun psixologlar, o'qituvchilar, logopedlar, defektologlar tayyorlanayotgan kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur. Maxsus o'qituvchilarsiz nogironligi bor bolani inklyuziv maktabda doimiy qo'llab-quvvatlash mumkin emas.

4. Jamiyatning nogironligi bor bolalarni qabul qilishga tayyor emasligi. Jamiyatda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga nisbatan salbiy munosabat hamon kuchli. Misol uchun, sog'lom farzandli ota-onalar ko'pincha bolalarining nogiron bolalar bilan birga o'qishini xohlamaydilar, chunki bu ta'lim shakli bilim sifati past bo'lishidan qo'rqishadi. Bu stereotiplarni o'zgartirish uchun aholi bilan tarbiyaviy ishlarni olib borish kerak.

5. O'quv rejalarining nomuvofiqligi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni maxsus va umumta'lim maktablarida o'qitish uchun o'quv dasturiga ayniqsa, adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha o'zgartirishlar kiritish kerak.

6. Inklyuziv ta'lim muassasalarini yetarli darajada moliyalashtirishning yo'qligi. Ta'limning ushbu shaklini rivojlantirish uchun maktablarni maxsus texnik vositalar va jihozlar bilan ta'minlash, tuzatish mashg'ulotlari, logopediya va tibbiyot xonalari, mashqlar bilan davolash xonalari, sport inshootlari, sensor xonalarni jihozlash zarur.

Aniqlangan muammolardan kelib chiqib, ta'lim tashkilotlarida to'siqsiz ta'lim muhitini shakllantirish imkonini beradigan bir qator tashkiliy chora-tadbirlarni belgilash mumkin:

- ta'lim, sport va madaniyat ob'yektlari, shuningdek, ta'lim muassasalari yotoqxonalarining arxitekturaviy qulayligini ta'minlash; nogironligi bo'lgan shaxslar uchun axborot-ta'lim portalini ishlab chiqish;

- nogironligi bo'lgan o'quvchilarga yordam beradigan repetitorlar, maslahatchilar yoki yordamchilar guruhlarini tayyorlash;

– imkoniyati cheklangan o‘quvchi, talabalarga o‘qish shaklini haqiqiy tanlash imkoniyatini berish: kunduzgi, sirtqi, masofaviy ta’lim, qo‘shma;

– maxsus pedagogik ma’lumotga ega bo‘lmagan o‘qituvchilarni jismoniy imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlash uchun qayta tayyorlash, malakasini oshirish;

- zamonaviy pedagogika va axborotni joriy etish;

turli toifadagi o‘quvchilar va talabalar uchun o‘quv jarayonini yanada qulayroq qiladigan texnologiyalar;

– nogironligi bo‘lganlarga munosabatni optimallashtirishga qaratilgan ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish;

- o‘qituvchilar va talabalarni inklyuzivlikka moslashtirish ta’lim muhiti, jamoada nogironligi borlarning muammolariga bag‘rikenglik munosabati va tushunchasini shakllantirish;

- amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish;

- o‘quvchi, talabalarning ijtimoiylashuvi, kasbiy va ilmiy o‘zini o‘zi belgilashi va o‘zini o‘zi anglashi uchun sharoit yaratish.

Shuni aytish kerakki, barcha bolalar jismoniy, ijtimoiy, intellektual va boshqa xususiyatlariga qaramay, ta’lim tizimiga kiritilishi va tengdoshlari bilan birga tarbiyalanishi kerak. Ammo xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, belgilangan maqsadlarni amalga oshirish juda ko‘p vaqtni, eng muhimi, alohida ta’limga muhtoj bola bilan ishlaydigan ta’lim jarayonidagi barcha katta yoshdagi ishtirokchilarning ishtiroki va o‘zaro ta’sirini talab qiladi, chunki faqat shu sharoitda inklyuziv ta’lim muammolarini hal qilish mumkin. Inklyuziv ta’lim zamonaviy jamiyatda katta istiqbolga ega bo‘lgan ilg‘or ta’lim usuli bo‘lib, bu har bir imkoniyati cheklangan bola o‘z imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan sifatli ta’lim olish huquqini amalga oshirishi, hayotda o‘z o‘rnini topishi, hayotiy imkoniyat va salohiyatini ro‘yobga chiqarishiga umid beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida” gi qonuni. <https://lex.uz/docs/5049511>.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4860-son qarori. <https://lex.uz/docs/5044711>.
5. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 638-son qarori. <https://lex.uz/docs/5679836>.
6. Mamarajabova Z.N, Subanova B.Q. Inklyuziv ta’lim (eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar misolida): o‘quv qo‘llanma / – Toshkent, 2022.

INKLYUZIV TA'LIMNINING TASHKILY MASALALARI

Xojametov Ajiniyaz Andriyanovich

O'zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Nukus filiali p.f.b.f.d (PhD) dotsent.

Tel:+99897-220-07-37

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda inklyuziv ta'limni ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy - me'yorlari ishlab chiqilganligi haqida aytib o'tiladi.

Kalit so'zlari: Inklyuziv, sog'lomlashtiruvchi, ijtimoiy-pedagogik, klasterli, pedagogik-psixologik, mustahkamlash.

Jahon ta'limi amaliyotida ta'lim oluvchilar ehtiyojlariga moslashuvchan o'quv muhitini yaratish, variativ o'quv dasturlaridan foydalanishga bo'lgan ehtiyoj kun sayin ortmoqda. BMTning ta'lim sohasidagi siyosati yo'nalishlaridan biri bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'lim berishni nazarda tutadigan inklyuziv ta'lim g'oyalarini ishtirokchi davlatlar tomonidan keng amalga oshirilishini ta'minlash hisoblanadi. YUNESKOning inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan dasturlari alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar va kattalar uchun xavfsiz va qulay ta'limni ta'minlashga qaratilgan me'yorlar, standartlar hamda intellektual hamkorlikni modernizatsiyalashga yo'naltirilmoqda. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgilangan ijtimoiy tenglik qoidalarini amalga oshirishda ta'limning barcha uchun ochiqqligini, gender jihatdan tenglikka asoslanganligini ta'minlovchi mexanizmlarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy - me'yorlari ishlab chiqilgan. "Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish maqsadida ta'lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o'quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog'lomlashtiruvchi sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash" kabi muhim vazifalar belgilandi[3].

Boshlang'ich ta'limda o'qitish sifatini yaxshilash, o'quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta'lim standartlari me'yorlari inobatga olingan o'quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta'lim xizmatlari bilan ta'minlash borasidagi o'zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi. Bu esa, boshlang'ich

sinf o'qituvchilarida metodik mahorat, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillari, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi PQ-389-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy rehabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori va boshqa xujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan[2].

Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O'zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta'minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta'limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta'limning uzviylik va uzluksizligini ta'minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirib borilmoqda.

Bolalik bosqichida inson psixologo-pedagogik jihatdan kuchli ta'sirlanadi. O'sib kelayotgan bola organizmi, uning miya tuzilishining ichki imkoniyatlari chegarasizligini inobatga olgan holda tashkil etilgan korreksion-pedagogik, psixologik hamda tibbiy ishlar bolaning birlamchi nuqsonini kamaytirib, ikkilamchi nuqsonlarning oldini olishga yordam beradi. Bularning hammasi rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani mustaqil, hech kimga qaram bo'lmagan holda hayot kechirishga tayyorlash omillaridir. Bolalarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi (tiklash) va ijtimoiy adaptatsiyasi (moslashuvi) - bu nafaqat qalbdagi sifatlarni, balki yangi texnologiya va innovatsiyalarning paydo bo'lishi bilan tadrijiy rivojlanib boradigan bu nozik sohada professional yondashuvni talab qiladigan sarmashaqqat mehnatdir. Bu sohaning takomillashuvida nogironligi bo'lgan bolalar bo'yicha idoralararo muhtoj bolalarning ijtimoiy moslashuvi holatini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib borildi.

Respublikamizda ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tomonidan 2007 yilda "O'zbekistonda inklyuziv ta'lim" loyihasi amalga oshirilgan bo'lib, loyihada O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Navoiy shahridagi "Umr" imkoniyati cheklangan bolalarga yordam berish markazi, Samarqand shahridagi "Hayot" nomli nogironlarga yordam berish markazi, Jizzax shahridagi "Istiqbolli avlod" markazi, Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahridagi "Umid" tashabbuslarga ko'mak berish va rivojlantirish markazi, Termiz shahridagi "Imkon" imkoniyati cheklangan bolalar va oilalarga ko'mak berish markazi, Farg'ona viloyatining Qo'qon shahridagi "Ziyo" maxsus zaruratli bolalarga ijtimoiy ko'mak berish markazi, maqsadli hududlar hokimliklari, O'zbekistondagi Shvetsariya elchixonasi hamkorlik qilishdi.

Ushbu loyiha doirasida Toshkent, Guliston, Qarshi, Samarqand, Termiz, Andijon, Qo'qon, Nukus, Buxoro, Urganch shaharlarida joylashgan ayrim maktabgacha ta'lim muassasa, maktab, kasb-hunar texnikumlari va akademik

litseylarda imkoniyati cheklangan bolalar aralash guruhlarda inklyuziv texnologiya asosida ta'lim-tarbiya olishdi.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida "Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi" asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish ko'zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o'ziga xos imkoniyatlarini chuqurroq o'rganish, u bilan bog'liq muammolarni aniqlash, samaradorlik jihatlarini asoslab berish dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda[1].

Chunki inklyuziv ta'lim usuli barcha bolalarning ruhiy jismoniy holatidan qat'iy nazar ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlashga qulay imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, u alohida yordamga muhtoj bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishi, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan bo'lib ulg'ayishi, o'z kundalik-maishiy ehtiyojini qondira olish ko'nikmalarini egallashi, hayotga moslashib, umumta'lim maktablarida sog'lom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o'qiy olishi, ular bilan o'zaro do'stona munosabatga kirishishi, darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishi, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashishi uchun qulayliklar tug'diradi.

Shuni nazarda tutib, mazkur monografiyada inklyuziv ta'limning o'ziga xos samaradorlik belgilarini asoslash, uni oiladan, maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan uzluksiz ta'lim jarayonida yo'lga qo'yish uchun zaruriy pedagogik-psixologik yondashuv yo'llarini aniqlash ko'zda tutildi. Shunisi borki, inklyuziv ta'lim nafaqat nogiron bolalar o'rtasida, balki sog'lom turmush tarziga asoslangan oilada tarbiyalanayotgan bolalar o'rtasida, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, akademik litsey va kasb-hunar texnikumlarida ham fanlarni o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilar uchun qulay imkoniyatlar yarata oladi. U orqali o'quvchilarning bir-biriga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga erishish yaxshi natija keltiradi.

Lekin ba'zan sog'lom bolalar bilan nogiron bolalar orasidagi tafovut sezilib qolishi, nogiron bola o'z tengdoshlariga qo'shilmay, tortinishi, o'z imkoniyatlaridan foydalana olmasligi sabab uyalib turishi, kamsitilishi, ayrimlari esa oilada haddan tashqari erka o'stirilganligi tufayli qaysarlik, injiqlik qilishi kuzatiladiki, bunday sharoitda ta'lim amaliyoti va ta'lim xizmatlarini tashkillashtirishda o'zgarishlar qilishga to'g'ri keladi. Bularning barchasi inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini va shu sohada ishlaydigan o'qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari zimmasiga jiddiy talablar va mas'uliyatlar yuklashini oydinlashtiradi.

Inklyuziv ta'limni oiladan maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar texnikumlari va oliy o'quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o'zgarayotgani ma'lum bo'ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi

uchun omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta'lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko'rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo'ymaydi. Ular olgan ko'nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo'lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi o'qishning uzluksiz va muttasilligini ta'minlaydi. Oila - bolalar bog'chasi - maktab – kasb-hunar texnikum - ish bilan ta'minlash - ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta'lim muassasalari va oliy o'quv yurtlariga bimalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Adabiyotlar

1. YUNESCO: Jamiyatga va inklyuziv ta'limga muhtojlarga qaratilgan Dastur. - 1994.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi PQ-389-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
4. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova "Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika" Pedagogika universiteti hamda institutlarining barcha yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar, inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritayorgan o'qituvchilar hamda ota-onalar uchun darslik T-2022.

SPORT INSHOOTLARINI INKLYUZIV O'QUVCHILAR UCHUN MOSLASHTIRISH

Boboyarova N.S.

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali katta o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019-yil 29-aprelda PF5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida", 2020-yil 6- noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi, 2022-yil 28-yanvarda PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrda PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori va boshqa hujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan. [1]

Jismoniy tarbiya va sportning moddiy-texnik bazasini yaxshilash, jismoniy tarbiya darslari sonini ko'paytirish, ta'lim standartlarini qondirish uchun talablar darajasini oshirish keng qamrovli yondashuvga asoslangan vazifadir. Ushbu masalani faqat o'quv jarayonining ijtimoiy-gumanitar yo'nalishi g'oyasini faol amalga oshirish asosida hal qilish mumkin [2]

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga faol qiziqishni saqlab qolish uchun harakatni o'rganishda ham, uni takomillashtirishda ham o'quvchiga tegishli ma'lumotlarni muntazam ravishda taqdim etish kerak. Ushbu ma'lumot, albatta, uni bajarayotgan shaxs uchun muayyan mashqning ahamiyatini ochib berishi kerak. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchi dars natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi, muvaffaqiyatsizlikni ma'lum qobiliyatlar yo'qligi bilan emas, balki o'z harakatlarining yetarli emasligi bilan izohlashi zarur. Faqat bu holatda, ichki motivatsiya va darslarga qiziqish muvaffaqiyatli shakllanadi.

Biroq, albatta, o'quvchi individual, qulay va bir vaqtning o'zida progressiv ko'rsatkichlarni, amalga oshirilishi mumkin bo'lgan mashqlar, vazifalar, talablar va boshqalarni, ya'ni motivatsiyaning maqbul usullarini tanlashi kerak. Har bir o'quvchi o'zi uchun qulay va mos bo'lgan natijaga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, uning yutug'i o'zi tomonidan idrok etilishi va o'qituvchi, sinfdoshlar va ota-onalar tomonidan muvaffaqiyat, o'quvchining o'zi ustidan qozongan g'alabasi sifatida baholanishi kerak. Barcha o'quvchilar turli topshiriqni bajargach, o'qituvchining

yordami bilan bu holatni baholashlari kerak. Har qanday natija bilan ular o'qituvchidan ma'qullash va dalda kutishlari kerak.

Inklyuziv ta'lim: Inklyuziv ta'lim — bu barcha o'quvchilarni, shu jumladan nogironligi bo'lganlarni, bir xil ta'lim muhitida o'qitish va rivojlantirish maqsadida yaratilgan ta'lim yondashuvidir.

Inklyuziv ta'limda sport ham ajralmas o'rin tutadi, chunki jismoniy faoliyat orqali o'quvchilarni rivojlantirish va ijtimoiy integratsiyani ta'minlash mumkin.

Biz quyidagi maqolada ko'p sport inshootlari va infrastrukturasini nogironligi bo'lgan o'quvchilarga moslashtirilmaganligi muammosini ko'rib chiqamiz, bu esa ularning sport bilan shug'ullanish imkoniyatlarini cheklashlari haqida mushohada yuritamiz.

Avvalambor *inklyuziv sport inshootlarining ahamiyatini* ko'rib chiqamiz:

Inklyuziv sport inshootlari — bu nogironligi bo'lgan o'quvchilarga ham sportda ishtirok etish imkoniyatini beradigan maxsus qurilmalar va muhitdir. Bunday inshootlar jismoniy cheklovlariga qaramay, barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratadi.

1. Jismoniy faollikning foydalari: Sport va jismoniy mashqlar nafaqat sog'liq uchun, balki ruhiy holat va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ham muhimdir. Inklyuziv sport inshootlari nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'z salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini beradi.[3]

✓ *Jismoniy faollikda teng imkoniyatlar yaratish:* Nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'z salohiyatlarini to'liq namoyon etish imkonini berish uchun sport inshootlari, o'yin maydonchalari va jihozlar maxsus qilib moslashtirilgan bo'ladi. Masalan, aravachada harakatlanuvchilar uchun mo'ljallangan maydonlar, ko'rish qobiliyati cheklanganlar uchun tovushli qo'llanmalar yoki boshqa texnologiyalar yordamida nogironligi bo'lgan o'quvchilar ham sport bilan shug'ullanishlari mumkin.

✓ *Ruhiy va jismoniy rivojlanish:* Inklyuziv sport inshootlari nogironligi bo'lgan o'quvchilarga faqat jismoniy faollikda ishtirok etish imkoniyatini bermasdan, balki ularning ruhiy holatini yaxshilashga ham yordam beradi. Shunday qilib, bunday o'quvchilar o'zlarini jamiyatga to'liq tegishli his qilishlari, o'zlarini ishonchli va baxtli his qilishlari mumkin.

✓ *Ijtimoiy integratsiya va do'stlik:* Inklyuziv sportning yana bir muhim jihati shundaki, u nogironligi bo'lgan va bo'lmagan o'quvchilarni birlashtiradi. Bu esa o'quvchilarga bir-birlarini yaxshiroq tushunish, do'stliklar o'rnatish va turli xil ijtimoiy rollarni o'ynash imkonini beradi. Shuningdek, sport jamoalari va musobaqalar nogironligi bo'lgan o'quvchilarni jamiyatga yanada ko'proq qo'shilishlariga yordam beradi.

Jismoniy faollik nafaqat sog'liqni yaxshilaydi, balki ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ham yordam beradi. Inklyuziv sport inshootlari nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'z salohiyatlarini to'liq ochib berish imkonini yaratadi, bu esa ularning o'zini anglash, o'z-o'zini hurmat qilish va jamiyat bilan integratsiya

qilishiga yordam beradi. Shunday qilib, sport faolligi har bir inson uchun teng imkoniyatlar yaratib, jamiyatni yanada birlashtiradi.

❖ **Ijtimoiy integratsiya:** Sport orqali o'quvchilar bir-biri bilan ishlash, hamkorlik qilish va tenglikni his qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, ayniqsa nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun muhimdir. Bu- jamiyatning barcha a'zolari, jumladan nogironligi bo'lgan o'quvchilar, teng imkoniyatlarga ega bo'lishi va o'zini jamiyatning faol, muhim a'zosi sifatida his qilishi jarayonidir. Sport, ayniqsa inklyuziv sport, bu integratsiya jarayonini kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi. O'quvchilarni sport orqali bir-biri bilan ishlash, hamkorlik qilish va tenglikni his qilish imkoniyatiga ega bo'lishi, nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun ayniqsa ahamiyatlidir.

Sport va ijtimoiy integratsiyaning o'rni. Sport nogironligi bo'lgan o'quvchilarni jamiyatga qo'shishda, ularning o'zlarini teng va qadrlil his qilishlariga yordam beradi. O'quvchilar sportda ishtirok etish orqali quyidagi asosiy ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar:

Hamkorlik: Jamoa sportlari, masalan, futbol, basketbol yoki voleybol, nogironligi bo'lgan o'quvchilarni boshqalar bilan birga ishlashga o'rgatadi. Bunda ular o'zaro hamjihatlik, yordam ko'rsatish, va o'zaro hurmatni o'rganadilar.

Alohida rol o'ynash: Sportda har bir ishtirokchi o'zining alohida rolini bajaradi. Bu nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'z salohiyatini namoyon etishga yordam beradi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Tenglik va adolat: Sportda raqobat adolatli va teng imkoniyatlar asosida olib boriladi. Bu jarayon nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'zini boshqalarga teng holda his qilish imkoniyatini yaratadi. Buning natijasida ular jamiyatda teng huquqli a'zo sifatida o'z o'rinlarini topishadi.

2. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun sportning ahamiyati

Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun sport nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki ularning ruhiy va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan sportning asosiy foydalari:

Ishtirok etish imkoniyatlari: Inklyuziv sport imkoniyatlari nogironligi bo'lgan o'quvchilarga jamiyatga integratsiya qilishda yordam beradi. Bu orqali ular jismoniy va ruhiy farovonlikni yaxshilashadi, va o'z salohiyatlarini to'liq namoyon eta olishadi.

O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish: Sport nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'z kuchini sinab ko'rish va jamoada muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini beradi. Bu o'z navbatida, ularning o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va ijtimoiy doiralarda yanada faol qatnashishlariga yordam beradi.

Jismoniy va ruhiy sog'liqni yaxshilash: Sport orqali o'quvchilar sog'lom turmush tarzini rivojlantiradilar, jismoniy faollik orqali stressni kamaytiradilar va ruhiy salomatliklarini yaxshilaydilar. Bu jarayon nogironligi bo'lgan o'quvchilarga jamiyat bilan yaxshiroq aloqalar o'rnatishga yordam beradi.

3. Sport orqali ijtimoiy integratsiya va tenglikni his qilish

Nogironligi bo'lgan o'quvchilarning jamiyatga integratsiyasi, sport orqali har bir o'quvchiga teng imkoniyatlar yaratish orqali erishiladi. Bu jarayonning muhim jihatlari quyidagilardan iborat:

Do'stlik va qo'llab-quvvatlash: Sportda ishtirok etish nogironligi bo'lgan o'quvchilarga boshqa o'quvchilar bilan do'stlik aloqalarini o'rnatish imkoniyatini beradi. O'quvchilar bir-birlarini tushunishadi va bir-birlarini qo'llab-quvvatlashadi.

Barqaror o'zaro hurmat: Sportda nogironligi bo'lgan va bo'lmagan o'quvchilar o'rtasida barqaror o'zaro hurmatni rivojlantiradi. Bu esa jamiyatda tenglik va adolatni his qilishga olib keladi. Shuningdek, nogironligi bo'lgan o'quvchilar jamiyatning ajralmas qismi sifatida tan olinadi.

Shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy integratsiya: Sport nogironligi bo'lgan o'quvchilarni faqat jismoniy emas, balki ijtimoiy jihatdan ham rivojlantiradi. Ular o'zlarini jamiyatga to'liq teng huquqli a'zolari sifatida his qilishadi va bu ularning ijtimoiy integratsiyasiga yordam beradi.

4. Ijtimoiy integratsiyaning kengayishi

Sport orqali o'quvchilar nafaqat jismoniy holatini yaxshilashadi, balki ular o'rtasida hamkorlik, yordam va do'stlikni rivojlantiradilar. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar jamiyatga birlashtiriladi va jamiyat tomonidan qabul qilinadi. Bu jarayon orqali sport faqat sog'liqni saqlash vositasi bo'lib qolmay, balki ijtimoiy tenglikni ta'minlaydigan, insonlar orasida o'zaro hurmat va do'stlikni mustahkamlovchi kuchga aylanadi. Demakki, sport nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun o'z salohiyatlarini to'liq namoyon etish, tenglikni his qilish va ijtimoiy integratsiyani amalga oshirishda juda muhim vosita hisoblanadi. Sport orqali ularning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, jamiyatda teng huquqli a'zo sifatida o'z o'rinlarini topishadi va jamiyatning faol qismi sifatida hissalarini qo'shishadi. Ijtimoiy integratsiya

jarayoni, ayniqsa sport yordamida, ularning rivojlanishiga xizmat qiladi va jamiyatni yanada birlashtiradi.[4]

Biz endi *inklyuziv sport inshootlarini qanday moslashtirish* mumkinligi haqida fikr yuritamiz:

1. Fizikaviy moslashuvlar:

- Ko'p qavatli binolarda liftlar va rampa: Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun sport inshootlariga kirishning qulay bo'lishi zarur.
- Maxsus o'rinlar va jihozlar: Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus o'rinlar (masalan, aravachalar uchun) va jihozlar (masalan, suzish havuzlarida maxsus tutqichlar) taqdim etilishi kerak.
- O'yin maydonlarining moslashuvi: Maydonlar har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda kengaytirilishi kerak. Mavjud joylar imkoniyatlariga qarab, o'yin maydonlarini maxsus moslashtirish zarur.

Va bu jarayonda **texnologik yordamni** izohlaymiz:

- Maxsus kompyuter va sensorli texnologiyalar: Boshqa ko'rinishdagi nogironliklar (masalan, ko'rish yoki eshitish nogironligi) bo'lgan o'quvchilar uchun sport inshootlarida maxsus texnologiyalar yordamida mashqlarni yanada qulayroq o'rganish imkonini berish mumkin.
- O'yin dasturlari va mobil ilovalar: O'quvchilar uchun maxsus ilovalar, o'yinlar va jismoniy faoliyatni yengillashtiruvchi dasturlar ishlab chiqilishi mumkin.

Sport inshootlarini inklyuziv o'quvchilar uchun moslashtirish uchun inklyuziv sport dasturlari [5] ni bilishimiz kerak:

 Trenerlar va pedagoglarning roli: Sport dasturlarini tashkil etishda trenerlar va pedagoglarning o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda yondashuvlari zarur. Trenerlar maxsus o'quv uslublarni o'rganib, nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda yordam berishlari kerak.

 Maxsus o'quvchilar uchun sport turlari: Sport inshootlarini moslashtirish bilan birga, nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus sport turlari va mashg'ulotlar tashkil etilishi mumkin, masalan, aravacha basketboli yoki maxsus yengil atletika turlari.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat nogironligi bo'lgan o'quvchilarga foydalidir, balki butun jamiyat uchun ijtimoiy tenglik, hamjihatlik va ijtimoiy integratsiyani ta'minlaydi. Sportda teng ishtirok etish orqali barcha o'quvchilarga imkoniyatlar teng taqsimlanadi va bu jarayon jamiyatda hurmat, tushunish va hamkorlikni rivojlantiradi. Jamiyatda teng imkoniyatlar yaratilishi, ijtimoiy integratsiyaning mustahkamlanishi va ijtimoiy adolatning kuchayishi uchun inklyuziv sport inshootlari yaratish muhim qadam hisoblanadi. Bu jarayon faqat nogironligi bo'lgan o'quvchilarni emas, balki jamiyatning barcha a'zolarini yaxshiroq va samarali ishlashga, o'zaro hurmat qilishga va bir-birini qo'llab-quvvatlashga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika
Darslik Chirchiq 2022

2.Alimova N.S. Inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning jismoniy tarbiyaga qiziqishini shakllantirishning pedagogik texnologiyalar "Inklyuziv ta'limdan inklyuziv jamiyat sari: strategiyalar, tajribalar va zamonaviy texnologiyalar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2024-yil 17-may.

3. "Physical Activity and Health: An Interactive Approach" by Melinda M. Manore, N. Audrey P.

4. "The Oxford Handbook of Sport and Society" by Jean Williams.

5. "Inclusive Physical Activity" by E. McDonald, et al.

SUN'IY INTELLEKT VA MOSLASHUVCHAN TA'LIM TIZIMLARI: INKLYUZIV TA'LIMDA YANGI YONDASHUVLAR

Xudoyberdiyev R.F.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti, O'zbekiston, Toshkent sh.

E-mail:rfxudoyberdiyev24@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt va moslashuvchan ta'lim tizimlarining inklyuziv ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan adaptiv ta'lim platformalari imkoniyati cheklangan shaxslar uchun individual yondashuvni ta'minlab, ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada ta'lim jarayonida sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar, masalan, ovozli yordamchilar, chatbotlar va aqlli tahlil tizimlarining ahamiyati haqida so'z yuritilgan.

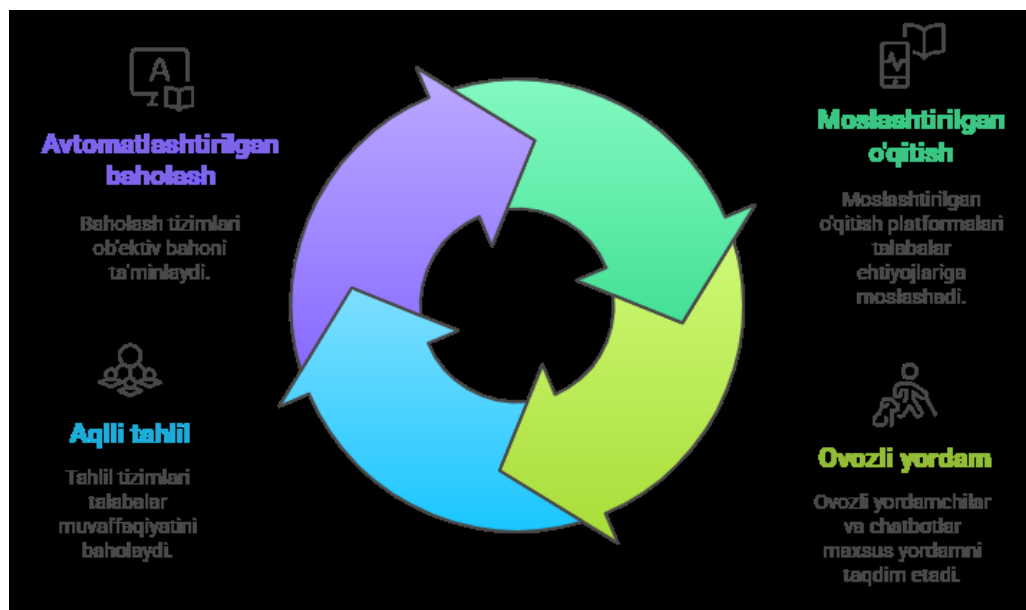
Аннотация. В данной статье освещается роль и значение искусственного интеллекта и адаптивных образовательных систем в процессе инклюзивного образования. Адаптивные образовательные платформы, основанные на искусственном интеллекте, обеспечивают индивидуальный подход к обучению лиц с ограниченными возможностями, повышая его эффективность. Кроме того, в статье обсуждается важность технологий, основанных на искусственном интеллекте, таких как голосовые помощники, чат-боты и интеллектуальные аналитические системы, в образовательном процессе.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, inklyuziv ta'lim, moslashuvchan ta'lim tizimlari, raqamli texnologiyalar.

Ключевые слова: искусственный интеллект, инклюзивное образование, адаптивные образовательные системы, цифровые технологии.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi doimiy ravishda rivojlanib, yangi texnologik yondashuvlar bilan boyitilib bormoqda. Xususan, sun'iy intellekt (SI) va moslashuvchan ta'lim tizimlari inklyuziv ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu maqolada SI texnologiyalarining imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ta'lim jarayonidagi o'rni, moslashuvchan ta'lim tizimlarining samaradorligi va ularning kelajakdagi rivoji tahlil qilinadi.

Sun'iy intellektning inklyuziv ta'limdagi roli. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish tamoyiliga asoslangan bo'lib, SI texnologiyalari ushbu maqsadga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi(1-rasm).

1-rasm. Sun'iy intellekt yordamida inklyuziv ta'lim

Sun'iy intellekt quyidagi yo'nalishlarda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlaydi:

Adaptiv o'quv platformalari – har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtirish imkonini beradi.

Ovozli yordamchilar va chatbotlar – eshitish yoki ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarga o'quv materiallarini tushunishda ko'maklashadi.

Aqlli tahlil tizimlari – o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlarini tahlil qilish va ularga mos tavsiyalar berish imkonini yaratadi.

Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari – o'quvchilarning bilim darajasini obyektiv ravishda baholash va ularga mos o'quv strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi[1].

Moslashuvchan ta'lim tizimlari va ularning afzalliklari. Moslashuvchan ta'lim tizimlari SI bilan integratsiyalashgan holda, o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda ta'lim jarayonini optimallashtiradi. Ushbu tizimlarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

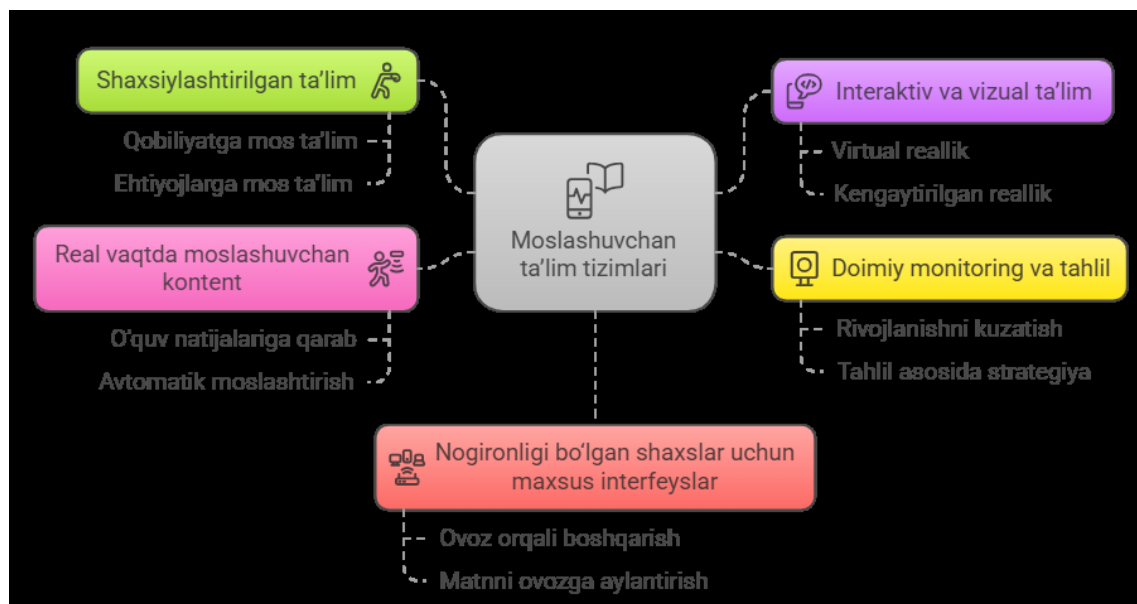
Shaxsiylashtirilgan ta'lim – har bir o'quvchining qobiliyati va ehtiyojlariga mos ta'lim yo'nalishini yaratish.

Interaktiv va vizual ta'lim – virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari orqali yanada tushunarli ta'lim jarayonini tashkil etish.

Doimiy monitoring va tahlil – o'quvchilarning rivojlanishini kuzatish va natijalarga asoslangan holda ta'lim strategiyasini o'zgartirish.

Real vaqtda moslashuvchan kontent yaratish – sun'iy intellekt asosida o'quvchilarning natijalariga qarab avtomatik ravishda o'quv resurslarini moslashtirish[2,3].

Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus interfeyslar – sun'iy intellekt asosida ovoz orqali boshqarish, matnni ovozga aylantirish va boshqa texnologiyalar yordamida qulay o'quv muhitini yaratish(2-rasm).

2-rasm. Moslashuvchanlik ta'lim tizimlari va ularning afzalliklari

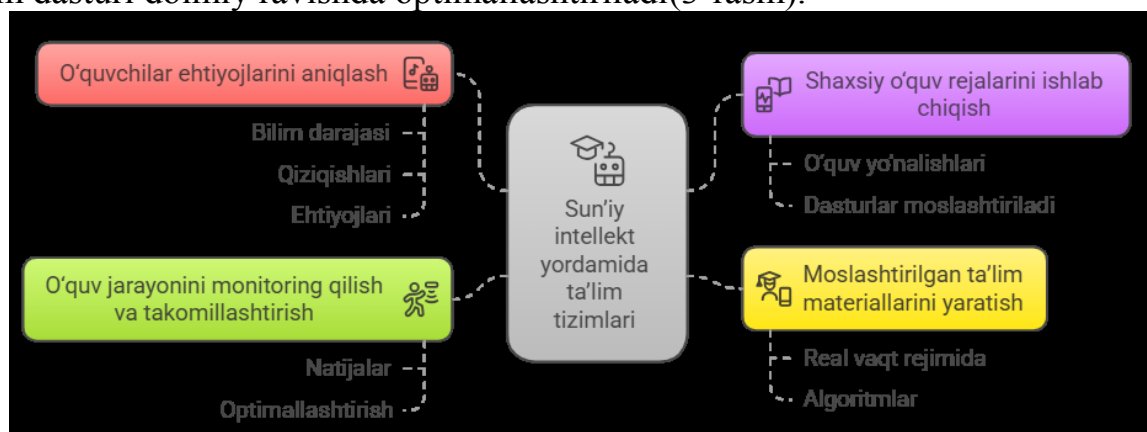
Sun'iy intellekt asosida adaptiv ta'lim tizimlarini yaratish. Sun'iy intellekt yordamida moslashuvchan ta'lim tizimlarini yaratish jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

O'quvchilar ehtiyojlarini aniqlash – sun'iy intellekt yordamida har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlari tahlil qilinadi.

Shaxsiy o'quv rejalarini ishlab chiqish – SI asosida har bir o'quvchi uchun mos o'quv yo'nalishlari aniqlanadi va dasturlar moslashtiriladi.

Moslashtirilgan ta'lim materiallarini yaratish – sun'iy intellekt algoritmlari real vaqt rejimida o'quv materiallarini moslashtiradi.

O'quv jarayonini monitoring qilish va takomillashtirish – natijalar asosida ta'lim dasturi doimiy ravishda optimallashtiriladi (3-rasm).

3-rasm. Sun'iy intellekt yordamida moslashuvchan ta'lim tizimlari

Inklyuziv ta'limda sun'iy intellektni joriy etishning istiqbollari. Kelajakda SI va moslashuvchan ta'lim tizimlarini yanada takomillashtirish orqali inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish muhim:

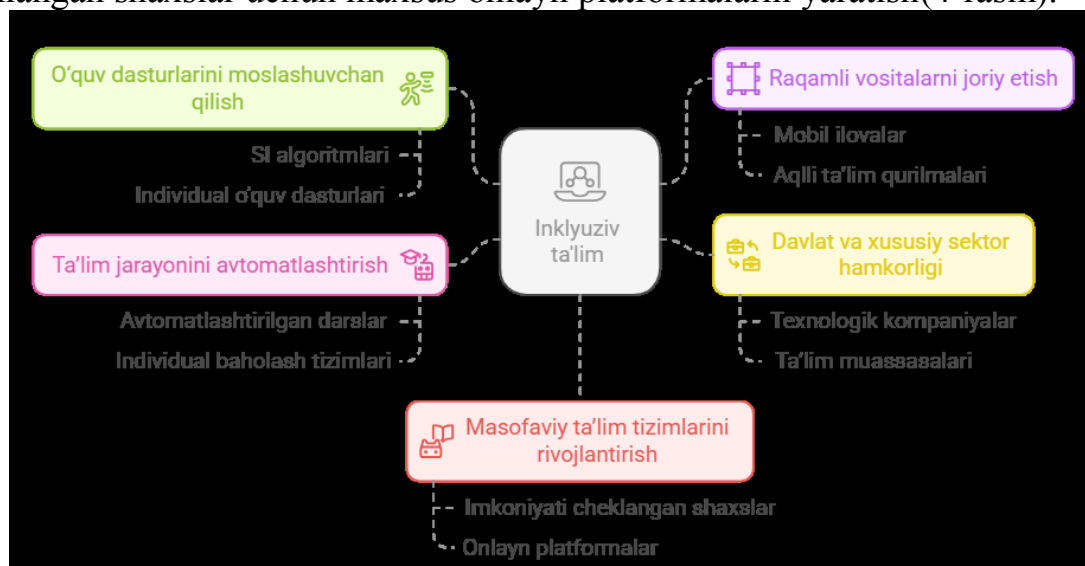
O'quv dasturlarini yanada moslashuvchan qilish – SI algoritmlari asosida individual o'quv dasturlarini avtomatik ravishda shakllantirish.

Ko‘proq raqamli vositalarni joriy etish – maxsus mobil ilovalar, aqlli ta’lim qurilmalari va robot-assistentlardan keng foydalanish.

Davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish – texnologik kompaniyalar va ta’lim muassasalari o‘rtasida SI asosidagi inklyuziv ta’lim loyihalarini yo‘lga qo‘yish.

SI asosida ta’lim jarayonini avtomatlashtirish – darslarni avtomatlashtirilgan tarzda boshqarish va individual baholash tizimlarini joriy etish.

Sun’iy intellekt asosida masofaviy ta’lim tizimlarini rivojlantirish – imkoniyati cheklangan shaxslar uchun maxsus onlayn platformalarni yaratish(4-rasm).

4-rasm. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bosqichlari

Inklyuziv ta’limda sun’iy intellektni joriy etish yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan adaptiv o‘quv platformalari o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashadi. Ovozli yordamchilar va chatbotlar eshitish yoki ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarga yordam beradi. Aqlli tahlil tizimlari ta’lim jarayonini tahlil qilib, samarali tavsiyalarni taklif etadi. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o‘quvchilarning bilim darajasini obyektiv baholash imkonini yaratadi. Virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari maxsus ehtiyojli bolalar uchun yangi ta’lim tajribasini taqdim etadi.

Sun’iy intellekt yordamida nogironligi bor shaxslar uchun moslashtirilgan elektron resurslar yaratilmoqda. Mashinani o‘rganish algoritmlari o‘quv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni oldindan aniqlashga yordam beradi. Sun’iy intellekt asosidagi tarjima tizimlari til to‘siqlarini bartaraf etadi. Maxsus ta’limga ehtiyojmand bolalar uchun nutqni aniqlovchi tizimlar ishlab chiqilmoqda. Sun’iy intellekt o‘qituvchilarga yukni kamaytirib, o‘quvchilarga ko‘proq individual e’tibor qaratish imkonini beradi.

Raqamli yordamchilar autizm sindromi bor bolalar bilan individual ishlashda qo‘llaniladi. Sun’iy intellekt asosidagi vizual interfeyslar eshitish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarga axborotni tushunarli yetkazishga yordam beradi. Aqlli sensor tizimlari maxsus ehtiyojli bolalar uchun interaktiv o‘quv muhitini yaratadi. Kelajakda sun’iy intellekt inklyuziv ta’limni yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

Xulosa. Sun'iy intellekt va moslashuvchan ta'lim tizimlari inklyuziv ta'lim uchun yangi imkoniyatlar yaratib, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun sifatli ta'lim olish sharoitini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda bu texnologiyalar yanada rivojlanib, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish, samaradorligini oshirish va ta'lim oluvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, SI asosida moslashuvchan ta'lim tizimlarini yaratish va rivojlantirishga katta e'tibor qaratish lozim.

Adabiyotlar ro'yxati.

1) Nurmatov I.I. Ta'lim tizimida o'quvchilarga dars mashg'ulotlarini o'tkazishda sun'iy intellektdan foydalanish // Conferencea, 2024. – URL: <https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/3626>.

2) Atabaeva B.J. Ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida oliy ta'limda masofaviy o'qitish tizimini rivojlantirish imkoniyatlari // *PEDAGOGS*, 2024. – URL: <https://scientific-jl.org/ped/article/view/5865>.

3) Ablizova G.A., Aripova G.I. Pedagogik tadqiqotlarda va ta'limda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish // *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2024. – URL: <https://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/1148>.

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNING RIVOJLANISHI

Fayziyeva Nozima Oybek qizi

TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti Magistratura

II bosqich talabasi, logopediya kafedrasi o'qituvchisi

nozimaulasheva5@gmail.com

+998(88)0788180

Annotatsiya. Bugungi kunda dunyoning yetakchi oliy ta'lim tashkilotari va ilmiy markazlarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi hamda o'qitish texnologiyalari variativ hamda moslashuvchan dasturlar, modellar asosida takomillashtirilmoqda. Ushbu maqolada O'zbekistonning shu kabi rivojlangan mamlakatlar andozasi ostida o'z rivojlanish yo'li, inklyuzivlashish asosidagi prinsiplari hamda qarorlari yoritiladi. Shu bilan birgalikda, inklyuziv davlatga aylanish uchun yurtimizda amalga oshirilgan va oshirilayotgan hamda inklyuziyani samarali tashkil etish natijasida erishish mumkin bo'lgan ishlar qisqacha keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, inklyuziv ta'lim konsepsiyasi, alohida ehtiyojli bolalar, tenghuquqlik, nuqson, do'stona munosabatlar.

Yangi O'zbekistonning kelajagi albatta barkamol hamda sog'lom o'sib ulg'ayayotgan yoshlar qo'lidadir. Shuning uchun ham yosh avlodning yetuk va barkamol yurt kelajagi bo'lib voyaga yetishida davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar hamda keng miqyosda olib borilayotgan ishlar muhim o'rin tutadi. Har bir avlodi, shuningdek, rivojlanishida ma'lum bir ortda qolishlarga uchragan shaxslar uchun ham alohida yaratilib berilayotgan sharoitlar ayniqsa ko'zga ko'rinarlidir. Davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar hamda keng miqyosda olib borilayotgan ishlar o'ta muhim o'rin tutadi.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "Xalqimiz salomatligini, avlodlarimiz sog'lom va barkamol bo'lib ulg'ayishini ta'minlash uchun, asosiy ustuvor mezon hisoblangan bolalarimiz salomatligini birinchi o'ringa qo'yishimiz, bu maqsadni amalga oshirish bo'yicha puxta ishlangan, uzoqqa mo'ljallangan dasturlarni ishlab chiqib ularni ommaga havola etishimiz lozimdir". Ayni vaqtda yosh avodlarimizning har tomonlama sog'lom hamda barkamol bo'lib ulg'ayishi uchun davlatimiz tomonidan ko'plab shart-sharoitlar yaratilib berilmoqda, albatta sog'liqni saqlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarning keng ko'lami tahsinga loyiqdir.

Qisqa muddat mobaynida Yangi O'zbekistonning vujudga kelishi avlodlarimizning yanada yuqoriroq pog'onalarni qo'lga kiritishi uchun turtki bo'ldi, shuningdek barcha shaxslarni shu jumladan rivojlanishda ortda qolgan yoki nogironligi mavjud shaxslarning ham davlat siyosati darajasidagi ishlarga jalb etilishi, ularning ham ma'lum bir sohalarda yuqori marra hamda yutuqlarni qo'lga

kiritishi hozirda keng targ'ib etilayotgan inklyuziv ta'limning ham hissasi deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" va 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari, 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni 1-ilovasiga muvofiq tasdiqlangan "2021-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi" va 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida" farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorida soha rivojiga oid dolzarb vazifalar belgilab berildi.

Mamlakatimizda inklyuziyani ta'lim sohasiga kiritishda hozirda ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Aslida inklyuziv ta'limni joriy qilinishining o'zi ham katta yutuq desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu yo'nalishda qo'shimcha kadr, mutaxassislarning jalb qilinishi, turli soha vakillarining qamrab olinishi, moddiy mablag' ajratilayotganligi shular jumlasidandir. Albatta bu sohada qilinishi kerak bo'lgan ishlar, yechimini topishi kerak bo'lgan muommolar talaygina, ammo inklyuziyaga kirish uchun tashlangan har bir qadam kelajakdagi muvaffaqiyatlar tomon yana bir yo'l deganidir.

Inklyuziv ta'lim tizimida barcha ta'lim jabhalari alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning imkoniyatlari, individual psixologik, nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Inklyuziv ta'lim mohiyati bolaga moslashuvchanlikdir. Bu ta'lim bolaga va uning imkoniyatlariga qaratilgan ta'limidir. Ya'ni ta'lim barcha bolalarga bir xil beriladi, bilimlarga qo'yiladigan talab har bir bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqadi.

Ma'lumki, inklyuziv shakldagi ta'lim dunyo miqyosida ta'limning barcha bosqichlarini qamrab oladigan va imkoniyati cheklangan shaxslar ta'limi uchun muqobil va maqbul ta'lim shakli, deb e'tirof etilgan. Ya'ni, zamonaviy dunyoda ta'limga umumjamiyat farovonligining bosh omili, insonning asosiy huquqlaridan biri va boshqa huquqlarini ta'minlashning asosi, shuningdek, tinchlik, bag'rikenglik, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish va barqaror taraqqiyotning muhim sharti sifatida qaralmoqda.

Inklyuziv ta'lim esa, ta'lim maqsadlarining barcha uchun birday to'liq va sifatli amalga oshirilishining o'ziga xos va samarali yo'llaridan biri sifatida talqin etilmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishning ilk davrlaridanoq jamiyatga bosqichma-bosqich integrasiyalashuviga erishish uchun o'ziga xos xususiyatlariga

mos holda o'qitish va tarbiyalash inklyuziv ta'limning asosiy mohiyati va mazmunini tashkil etadi.

Inklyuziv ta'lim – ta'lim tashkilotlari uchun barcha bolalarga ta'lim berish imkoniyatidir. Ushbu sharoitda alohida ehtiyojli bolalarni integrasiyalash va reabilitatsiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv ta'lim turini tanlash lozim. Inklyuziv ta'lim bolalarning turli ehtiyojlarini va qobiliyatlari, jumladan, ularni o'rganish usullari va bosqichlaridagi farqlarni aniqlaydi va ularning ehtiyojlarini qondiradi. Bu individullashgan o'qitish metodi va muvofiqlashtirilgan o'quv reja asosida amalga oshiriladi.

Alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta'limining samarali tashkil etilishi natijasida:

- imkoniyati cheklangan farzandlari mavjud bo'lgan oilalarning ma'naviy muammolariga barham beriladi va ajratish iskanjasidan qutulishga imkon yaratiladi;
- imkoniyati cheklangan bolalarning tengdoshlari, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari va jamoatchilik orasida kamsitilishining oldi olinadi, bolalar o'rtasida tenghuquqlilik ta'minlanadi, do'stona munosabatlar shakllanadi;
- maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishdek ulkan imkoniyat yaratiladi;
- jamiyatning yanada inklyuzivlashuviga olib keladi;
- barcha uchun ta'lim sifati yanada yaxshilanadi;
- imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari orasida tabiiy sharoitlarda yashash va mehnat qilishga moslashadilar;
- imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy jamiyatga erta va samarali moslashishlari ta'minlanadi, ya'ni jamiyatda boshqalar ko'magiga qaramlar soni kamayadi. Bu esa yurtimizda ta'lim, tarbiya tizimini, har bir insonlarning huquqlari ta'minlangan holda inklyuzivlashishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 01.12.2017 yildagi PF-5270-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida F-5712-son.
4. [https\\lex.uz](https://lex.uz)
5. UNESCO inclusion in education.

14-15 YOSHLI GANDBOLCHILARNING TEZKORLIGINI ANAEROB MASHQLAR YORDAMIDA OSHIRISH AFZAILIGI

Xoldorov Sharof G‘ulom o‘g‘li

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat va sport kafedrası o‘qituvchisi

Muallif bilan bog‘lanish uchun

sharofxoldorov7@gmail.com

Samarqad shahar

Annotasiya. Ushbu maqolada gandbolchi talabalarni tezkorlik sifatini rivojlantirishda gandbolchilar bilan o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar jarayonida gandbol maxsus texnik elementlarni yugurib kelib tezlik yordamida va turgan joydan tezlikda yugurish mashqlarini bajarishining samaradorligi baholash va rivojlantirish aniqlangan.

Kalit so‘zlari: gandbolchi talabalar, tezkorlik sifat, yugurish, takroriy usul, takroriy-progressiv usul, maxsus mashqlar, maxsus jismoniy tayyorgarlik.

ПРИРОДНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ СКОРОСТИ ГАНДБОЛИСТОВ 14-15 ЛЕТ С ПОМОЩЬЮ АНАЭРОБ УПРАЖНЕНИЙ.

Аннотация: В данной статье определены эффективность и развитие выполнения упражнений на скорость с использованием специальных технических элементов гандбол, таких как бег с ускорением и бег на месте с использованием скорости, в процессе тренировок с гандболистами, направленных на развитие скоростных качеств студентов-гандболистов.

Ключевые слова: гандболисты, скорость, бег, повторный метод, повторно-прогрессивный метод, специальные упражнения, специальная физическая подготовка.

“THE ADVANTAGE OF INCREASING HANDBALL PLAYERS' SPEED THROUGH ANAEROBIC EXERCISES.”

Annotation: this article identifies the effectiveness of performing speed exercises with handball players in training sessions aimed at developing the quality of speed among handball students, as well as assessing and developing the execution of specific handball technical elements through running with speed and from a stationary position.

Keywords: handball students, speed quality, running, repetition method, repetition-progressive method, special exercises, special physical training.

KIRISH

Zamonaviy gandbol o'zining yuqori harakat faolligi va o'yin harakatlarining katta murakkabligi bilan, o'yinchilarning tezlikni rivojlantirishga bo'lgan talablarni tobora orttiradi, chunki o'yin doimiy ravishda tezlikni oshirish, o'yin harakatlarining tezligi va o'yin usullarini bajarish tomon rivojlanmoqda. Tezlik, harakat potentsialini qo'llash qobiliyati va o'yin usullarini aniq bajarish o'yinchilarning samarali o'yin faoliyatini ta'minlovchi ko'rsatkichlarga kiradi [5].

Tezlikning namoyon bo'lishi vaziyatni qabul qilish, baholash va tahlil qilishda, qaror qabul qilish va harakatni boshlash tezligida, harakat qilish va alohida usullarni bajarish tezligida (o'qqa otish, uzatish, himoya harakatlari), bir usuldan boshqasiga o'tish tezligida ko'zga tashlanadi. Boshlang'ich tezlikni oshirish va masofa bo'yicha tezlik gandboldagi tezlikning asosini tashkil etadi, chunki ularning fonida ushbu jismoniy sifatning boshqa tomonlari, masalan, uzatish, dribbling, tezkor hujum va pressing elementlarini bajarish tezligi ko'zga tashlanadi [2].

O'yin harakatlarining yuqori tezligi, maydondagi vaziyatlarning tez o'zgarishi, raqib bilan doimiy kurash, to'pni ushlash vaqti cheklanganligi o'yinchilarning barcha tayyorgarlik turlariga yuqori talablar qo'yadi. Sportchining darajasi, uning o'quv-mashg'ulot jarayonida olingan, jumladan, jismoniy qobiliyatlarning rivojlanish darajasi va ularni texnik-taktik harakatlarni bajarishda amalga oshirish qobiliyati birinchi o'rinda turadi va o'yin vaziyatida samaradorlik va ishonchlilikni ta'minlaydi [1].

Takroriy usul tezlikni rivojlantirishning asosiy usullaridan biri hisoblanadi, chunki har qanday tezlik mashqi ko'p marta takrorlanishni talab qiladi. Uning mohiyati shundaki, bir xil tezlik mashqi yoki bir xil standart yuklama belgilangan dam olish intervallarida ko'p marta takrorlanadi, shu davrda ish faoliyatining to'liq tiklanishi yuz beradi. Takroriy-progressiv usulning xususiyati shundaki, har bir keyingi mashqni bajarishda yuklama oshadi, masalan, gandbolchi maksimal tezlikda yugurishni bajaradi, misol uchun: 20-30-40 m. [3].

O'yinchilarning yuqori tezlikdagi harakatlarda ishonchliligini, vaziyatga o'z vaqtida va to'g'ri javob berishlarini, joyni tez tanlashlarini va qabul qilingan qarorni aniq amalga oshirishlarini ta'minlashga bo'lgan intilish, murabbiylarni tezlik kabi sifatlarni rivojlantirishga katta vaqt ajratishga undaydi [4]. O'quv-mashg'ulot jarayonining turli jihatlariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlar mavjud, ammo hozirgacha yoshlar gandbolchilarini tayyorlashda mash'ulot yuklamalarini tashkil qilish va mazmuni bilan bog'liq masalalar etarlicha o'rganilmagan.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda gandbolchilarning tezlik darajasiga bo'lgan talablarning ortishi bir tomondan, mavjud tezlik vositalarining yetarli

emasligi – ikkinchi tomondan, qarama-qarshilikni yuzaga keltiradi. Ushbu qarama-qarshilik gandbolchilarning tezligini takomillashtirish masalasini maxsus vositalar va usullarni qo'llash orqali dolzarb qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi: Hozirgi rivojlanish bosqichida, talabalar gandbol o'yindagi harakat tezligi, tezlikka chidamlilik, texnik-taktik uslublarni tezlikda bajarish, hujum va himoyadagi o'yinchilar harakatlari bo'yicha zamonaviy gandbolning talablariga qisman javob beradi. gandbolchilarning tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirishga yo'naltirilgan maxsus vositalarni tajriba jarayoniga ishlab chiqish va joriy etish dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi: sport maktab gandbolchilarida tezlikni rivojlantirish va takomillashtirish uchun maxsus mashqlar kompleksini ishlab chiqish, nazariy jihatdan asoslash va sinovdan o'tkazish.

Tadqiqot vazifalari:

- 1) Nazariy jihatdan, gandbolchilarning tadqiqot jarayonida tezlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar kompleksini ishlab chiqish;
- 2) Ishlab chiqilgan mashqlarni gandbolchilarni tezlikni rivojlantirishda samaradorligini empirik ravishda tekshirish.

Metodologiya. Pedagogik tajribada sport maktabni gandbol bo'yicha o'nta o'g'il bolalar jamoasi ishtirok etdi, ularning tajriba jarayoniga tezlikni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar kompleksi kiritildi. Asosiy usullar: pedagogik tajriba, pedagogik kuzatish, nazorat testlash usuli. Natijada, eksperimental guruhda tezlik parametrlariga qarab jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining ortishi kuzatildi, bu foydalanilgan kompleksning samaradorligini isbotlaydi. Xulosa. gandbolchi talabalarining tezlik qobiliyatlarini shakllantirish uchun maxsus mashqlar kompleksini qo'llash o'yin texnikasining takomillashishiga, tajriba jarayonining dinamik va samarali bo'lishiga yordam beradi.

TADQIQOTNI TASHKIL QILISH

Tadqiqot Samarqand viloyati payariq tumani 1-sonli sport maktabi bazasida olib borildi. Pedagogik tajribada sport maktabining gandbol bo'yicha o'quv mashq guruxi. jamoasiga kiruvchi 14 nafar o'g'il bola ishtirok etdi. Ularning o'rtacha yoshi $14,9 \pm 0,76$ yoshni, o'rtacha bo'y uzunligi $173,4 \pm 2,64$ sm va tana massasi $70,1 \pm 8,3$ kg tashkil etdi.

Tayyorlov davrining dastlabki bosqichida sinovdan o'tkazilganlar ikki guruhga bo'lingan edi: nazorat guruhi ($n=7$) va eksperimental guruh ($n=7$).

Eksperimental guruhda tezlikni rivojlantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan mashqlar kompleksi qo'llanildi, nazorat guruhi esa an'anaviy dastur asosida, tezlik mashqlarini tizimli ravishda qo'llashga urg'u bermasdan shug'ullandi. Yuklamaning

intensivligi yugurilgan masofalar soni va seriyadagi takrorlashlar soni bilan belgilanadi. Mashqlarni bajarish tartibi: tajriba boshida tezlik-kuch mashqlari (asosan yugurish), keyin kuch mashqlari (asosan sakrash), tajribaning oxirida tezlik va maxsus chidamlilik mashqlari, yakunida esa bo'g'implarning harakatchanligi va bo'shashish mashqlari. Mashqlar orasidagi dam olish intervallari – 15–30 soniya, seriyalar orasidagi dam olish esa 45 soniyadan 1 minutgacha davom etadi. Mashg'ulotlarning takrorlanishi: haftasiga uch marta. Mashqlarni bajarishning asosiy usullari – takroriy, aylanma, musobaqaviy. Tajriba jarayonini moslashuvchan va samarali boshqarishning asosiy sharti – uning barcha tarkibiy qismlarining doimiy monitoringi (sportchining bajarilgan ishlarini hisobga olish va tahlil qilish va uning holatini – tadqiqotga bo'lgan reaksiyasini kuzatish).

TADQIQOT NATIJALARI

Eksperimentdan oldin va keyin tajriba guruhini natijalari o'rtasidagi testlash natijalari amalda oshirildi (1-jadval) bunda ko'rishimiz mumkin bo'ladiki tajribadan oldin 10 metrga yugurish testida gandbolchi talabalar X- 2,33 sekundga yugurgan bo'lishsa tajriba oxiriga kelib bu ko'rsatgichni X-2,28 sekundga bajarishgan $t=3,73$ $p<0,05$ ga.

20 metrga yugurish testi bo'yicha gandbolchi talabalar X-2,87 sekundga bajargan bo'lishsa tajriba oxiriga kelib bu natija X-2,62 sekunga yugurishgan $t=5,81$ $p<0,05$.

1-jadval

Pedagogik tajriba boshida va oxirida tajriba guruhi gandbolchilarning tezkorlik sifatini baholash natijasi (n=12)

№	Testlar	Ulchov birligi	Tajribadan oldin natijalar			Tajribadan kiyengi natijalar			t	p
			X	σ	V	X	σ	V		
1	10 metrga yugurish	sek	2,33	0,03	0,01	2,28	0,03	0,01	3,73	$p<0.05$
2	20 metrga yugurish	sek	2,87	0,04	0,01	2,62	0,13	0,05	5,81	$p<0.05$
3	30 metrga yugurish	sek	3,13	0,03	0,01	2,98	0,03	0,01	11,18	$p<0.05$
4	20 metrga to'p bilan yugurish	sek	3,05	0,04	0,01	2,92	0,04	0,01	7,27	$p<0.05$

5	30 metrda to'p bilan yugurish	sek	3,92	0,05	0,01	3,75	0,24	0,06	2,19	$p<0.05$
---	-------------------------------	-----	------	------	------	------	------	------	------	----------

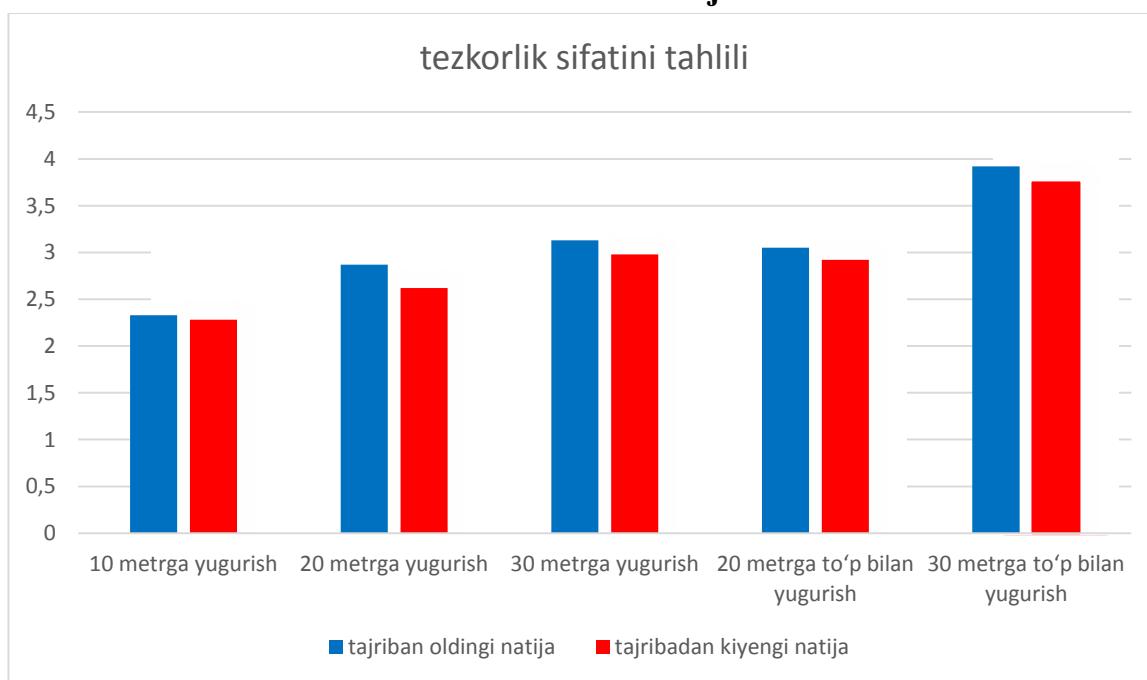
Tajribadan oldin 30 metrda yugurish testini gandbolchi talabalar X-3,13 sekunda bajarishgan bo'lishsa tajriba oxiriga kelib bu ko'rsatkichlar 2,98 sekunda bajarishdi $t=11,18$ $p<0,05$.

Tajriba boshida 20 metrda to'p bilan yugurish testini talabalar X-3,05 sekunda bajarishdi, tajriba oxiriga bu ko'rsatkich natijalari X-2,92 sekunda bajarishdi $t=7,27$ $p<0,05$.

Tajriba boshida 30 metrda to'p bilan yugurish testini talabalar X-3,92 sekunda bajarishgan bo'lishsa tajriba oxiriga kelib bu natija X-3,75 sekunda tashkil qildi, $t=2,19$ $p<0,05$.

1-diagramma

gandbolchi talabalarning tajribadan oldingi va kiyengi tezkorlik sifatini baholash natijasini tahlili

gandbolchi talabalarning tajribadan oldingi va kiyengi tezkorlik sifatini baholash natijasini tahlili shuni ko'rsatadiki tezkorlik sifati 10 metrda yugurish natijasi 0,5 sekunda yaxshilandi. 20 metrda yugurish testi esa 0,25 sekunda yaxshilanganligini ko'rishimiz mumkin. 30 metrda yugurish 0,15 sekunda natija yaxshilandi. 20 metrda to'p bilan yugurish testi esa 0,13 sekunda yaxshilandi. 30 metrda to'p bilan yugurish testi 0,17 sekunda natijalari yaxshilandi.

XULOSA

Eksperimental guruhda qo'llanilgan maxsus mashqlar kompleksi tezlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, uning samarasini ko'rsatdi. Eksperimental guruhda tezlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlarni ko'proq va tez-tez bajarish ishtirokchilarda katta qiziqish uyg'otdi va natijada ushbu mashqlarni bajarishga bo'lgan motivatsiya oshdi, bu esa ko'proq natijalarga erishishga olib keldi. Bu, ayniqsa, monoton va bir xil mashqlarni bajarishdan ko'ra mashqlarni turlicha va xilma-xil qilishning samarali ekanligini ko'rsatadi. Olingan pedagogik tajriba ma'lumotlarini tahlil qilish orqali gandbolchilarning tezligini rivojlantirish uchun qo'llanilgan dastur samaradorligi isbotlandi.

gandbol o'ynovchilari uchun tezlikni takomillashtirish maqsadida maxsus mashqlar kompleksini qo'llash o'yin texnikasini rivojlantirishga, trening jarayonini dinamik va samarali qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pavlov Sh.K, Abdurahmanov F.A, Raxmanova M.M., "Gandbol" o'quv uslubiy qo'llanma, 2010y.
2. Pavlov Sh.K., Abdalimov O.X., Isroilov R.I., Shelyagina I.N., "Sport pedagogik mahoratini oshirish (gandbol)", 2018 yil.
3. Pavlov Sh.K., Abdalimov O.X., Yusupova Z.Ye., Gandbol nazariyasi va uslubiyati.-T.: "Fan va texnologiya", 2017, 448 bet.
4. Pavlov Sh.K., Isroilov R.I., "Gandbol" o'quv-uslubiy qo'llanma Toshkent-2017 yil.
5. Tulaganov Sh.F, Raxmanova M.M., "Gandbol nazariyasi va uslubiyati" o'quv qo'llanma, 2019 y.
6. Абдурахманов.Ф.А., Акрамов.Ш.А Павлов.Ш.К., - Гандбол (учебник для УЗГИФК) Ташкент 2005г.
7. Акрамов Ж.А. Гандбол. дарслик – Т. Lider Press 2008
8. Павлов Ш., Абдурахманов Ф. Подготовка гандболистов – УЗГИФК Т.: 2006г. 299с.
9. Eshberdiev Olim Ruzimuratovich Basketbolchilarni tezkor va kuch qobiliyatlarini rivojlantirish usullari. fan-sport ilmiy nazariy jurnal. // 2022/5.

NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALAR NUTQINING RIVOJLANTIRISHDA TASAVVUR JARAYONLARINING AHAMIYATI

Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya
kafedra o'qituvchisi **Alimova Kamola Xayrulla qizi**,
Logopediya yo'nalishi 402 guruh talabasi
Xolmuxammedova Shaxzoda Aziz qizi

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq nusonlarining namoyon bo'lishi bilan birgalikda ular da bilish jarayonlarining ortda qolishi ham ahamiyatlidir. Sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur operatsiyalarining rivojlantirish korreksion ahamiyatga ega.

Аннотация: Наряду с проявлением речевых моделей у дошкольников важно и их отставание от процессов познания. Развитие интуиции, восприятия, внимания, памяти, воображения, мыслительных операций имеет коррекционное значение.

Annotation: Along with the manifestation of speech patterns in preschool children, their lagging behind the processes of cognition is also important. The development of intuition, perception, attention, memory, imagination, mental operations has a corrective value.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: nutq, tafakkur, sezgi, analiz, sintez.

Ключевые слова и понятия: речь, мышление, интуиция, анализ, синтез.

Key words and concepts: speech, thinking, intuition, analysis, synthesis.

Nutq - bu tabiatning ajoyib sovg'asi, buning natijasida odamlar bir-biri bilan muloqot qilish uchun keng imkoniyatlarga ega. Biroq, tabiat nutqning paydo bo'lishi va shakllanishiga juda oz vaqt ajratadi - erta va maktabgacha yosh. Ushbu davrda nutqni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi, nutqning yozma shakllari - o'qish va yozish uchun, keyinchalik bolaning nutqi va tilini rivojlantirish uchun asos yaratiladi.

Bolalar nutqini psixologik, lingvistik, psixolingvistik tadqiqotlarda Vigotskiy L.S., Zaporjets A.V., Lisina M.I., Shaxnarovich A.M., Jukova N.S., Filicheva T.B. kabi olimlar isbotladilar. nutqni rivojlantirish paytida har qanday buzilish bolalarning faoliyati va xatti-harakatlariga ta'sir qiladi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish uchun kengayib boradigan juda katta va xilma-xil so'z boyligi xarakterlidir, aksariyat bolalar o'z ona tilidagi tovushlarni to'g'ri talaffuz qiladilar, tilning grammatik tizimini o'zlashtirish bosqichi asosan yakunlanadi. Nutqni rivojlantirish vazifalari so'z boyligini boyitish, grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish, nutqning sog'lom madaniyatini tarbiyalash, izchil nutqni rivojlantirishdan iborat. Ushbu vazifalarning barchasi maktabgacha ta'lim muassasasida juda muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Ammo yakuniy maqsad nutqni aloqa vositasi sifatida o'zlashtirishdir.

Maktabgacha yoshda bolaning nutqi yangi sifat xususiyatlariga ega bo‘ladi. Lug‘at boyligining tez o‘ishi bilan bir qatorda (uch yoshli bolada 1000-1200 so‘zdan katta maktabgacha yoshdagi bolada 3000-4000 so‘zgacha), yanada murakkab jumla shakllarini, ona tilining grammatik tuzilishini amaliy o‘zlashtirish mavjud. Ma‘lumki, nutqning rivojlanishi ongni rivojlantirish, atrofdagi dunyoni bilish va umuman shaxsning rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Nutqning rivojlanishi bolaning atrofdagilar bilan muloqoti jarayonida yuzaga keladi, bu maktabgacha yoshda bola tomonidan to‘plangan bilim va turli xil jamoaviy o‘yinlar va tadbirlarda qatnashish tufayli yanada boyib boradi va xilma-xil bo‘ladi. Nutqni takomillashtirish bolaning bilish jarayonlarining yani tafakkur, tasavvur, idrok, sezgi, diqqatni rivojlantirish bilan, xususan, maktabgacha yoshda shakllana boshlagan vizual-effektivlikdan mantiqiy fikrlashga o‘tish bilan uzviy bog‘liqdir. Tasavvur qilishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: borliqni tasavvurlarda ko‘rish va turli hayotiy muammolarni yechishda ulardan foydalanish imkoniyatini ta‘minlaydi; hissiy munosabatlarni boshqaradi; bilish jarayonlari va inson holatini ixtiyoriy boshqaradi; insonni ichki jihatdan shakllantiradi; faoliyatni rejalashtiradi va dasturlashtiradi.

Hozirgi kunda korreksion-logopedik ishni bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishidagi kamchiliklarni hisobga olgan holda tashkil etish zarurligi logopediya fanining dolzarb masalalaridan bo‘lib qolmoqda. Bu esa nutq kamchiliklariga ega bo‘lgan bolalarda turli psixik jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlarini maqsadga yo‘naltirilgan holda chuqur o‘rganish masalasining muhimligini belgilab beradi. “Tasavvurning rivojlanishi ustida olib borilgan kuzatishlar” — deb yozgan edi. L.S.Vigotskiy, — bu funksianing nutq rivojlanishiga bog‘liqligini ko‘rsatdi. Nutq rivojlanishidagi kamchiliklar tasavvur rivojlanishiga ham to‘sqinlik qilishini ta’kidlab o‘tgan.

Bolaning bir nechta vazifalar yordamida tasavvurlarni kengaytish yoki rivojlantirish mumkin:

Vazifa 1. Farzandingizdan bitta so‘z bilan ob’ektlar guruhini nomlashini so‘rang. Masalan, stakan, qoshiq, tovoq, tarelka -...? Futbolka, futbolka, shim, kiyim -...?

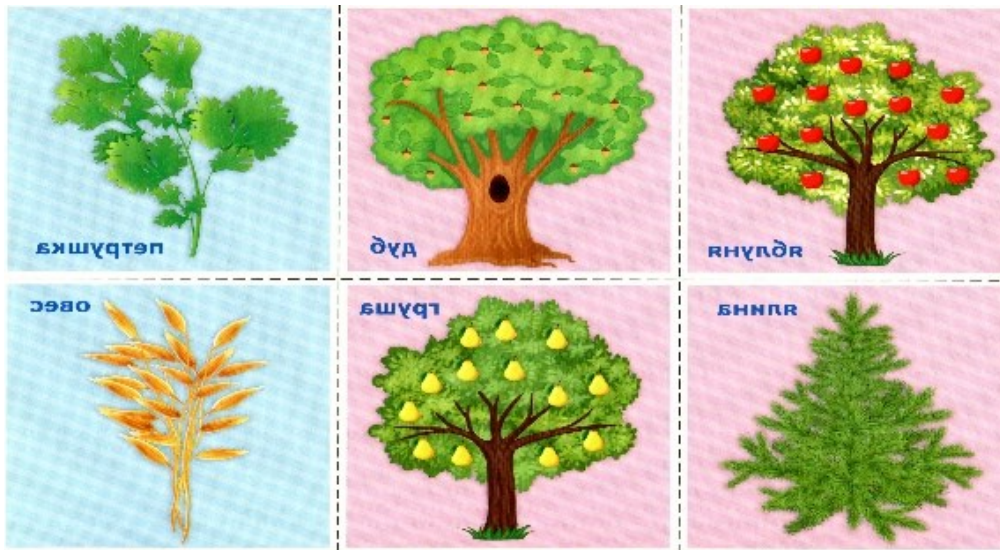

Idish-tovoqlar

Kiyim-kechaklar

Vazifa 2. Bola ma'lum bir guruh bilan bog'liq iloji boricha ko'proq ismlarni nomlashi kerak. Masalan, hayvonlar, gullar, daraxtlarning nomlari

Tasavvur qilishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- borliqni tasavvurlarda ko'rish va turli hayotiy muammolarni yechishda ulardan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi;

- hissiy munosabatlarni boshqaradi; bilish jarayonlari va inson holatini ixtiyoriy boshqaradi;

- insonni ichki jihatdan shakllantiradi;

- faoliyatni rejalashtiradi va dasturlashtiradi. Hozirgi kunda korreksion-logopedik ishni bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishidagi kamchiliklarni hisobga olgan holda tashkil etish zarurligi logopediya fanining dolzarb masalalaridan bo'lib qolmoqda. Bu esa nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalarda turli psixik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini maqsadga yo'naltirilgan holda chuqur o'rganish masalasining muhimligini belgilab beradi. "Tasavvurning rivojlanishi ustida olib borilgan kuzatishlar" — deb yozgan edi. L.S.Vigotskiy, — bu funksiyaning nutq rivojlanishiga bog'liqligini ko'rsatdi. Nutq rivojlanishidagi kamchiliklar tasavvur rivojlanishiga ham to'sqinlik qilishini ta'kidlab o'tgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, bolalar nutqining meyoriy rivojlanishi muammosining dolzarbligi yillar davomida sezilarli darajada oshdi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq nuqsonining kuzatilishi bolalarda barcha aqliy funksiyalarning shakllanishi kechikib boradi. Maktabgacha ta'lim muassasasining tarbiyaviy ishlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarining oldini olish, to'g'ri nutqni shakllantirish alohida ahamiyatga ega, chunki bolaning maktab ta'limiga tayyorligi nutqning rivojlanish, bilish jarayonlarining rivojlanganligi darajasiga bog'liq.

Maktabgacha yoshdagi nutqida kamchiligi bor bolalarning tasavvur doirasini kengaytirish maqsadida ijobiy natijalarga erishish uchun mashg'ulot ishlanmalari ishlab chiqilishi, bolalar bilan ko'proq tabiat qo'ynida mashg'ulotlar o'tkazilishi

maqsadga muvofiq, chunki bolalar tabiat bilan tanshibgina qolmay atrofni, borliqni unda bo'layotgan voqealarni ham anglab yetib boshlaydi. Bundan tashqari mashg'ulotlar davomida ekran orqali, ko'rgazmali qurollar yordamida bolalarning tasavvur doirasini kengaytirib borish kerak.

Yuqorida keltirilgan muammolarni logopedlar tomonidan treninglar uyushtirish, maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bolalar ota-onalari bilan suhbatlashish asosida ularga kerakli maslahatlar berishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bolaning rivojlanishida psixik ta'sir oila muxitiga bog'liq shunday ekan bolaning ruhiy holatiga, idrok, bilim, tasavvur va fikirlash doirasiga ahamiyatli bo'lish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. Darslik. T.: O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
2. Muminova L.R., Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B.Yakubjanova, Z.M.Djalolova, N.Z.Abidova Maxsus psixologiya. O'zb faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti 2013.
3. Nurkeldiyeva D.A., M.Yu.Ayupova, Z.M.Axmedova "Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar" Toshkent 2007.

BOLA NUTQINING LEKSIKOLOGIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Mamatova A.B., -Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Logopediya kafedrası PhD., dotsenti

Madraimova.G.X- Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Logopediya ixtisosligi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar nutqining rivojlanish xususiyatlari, ayniqsa, leksik boyligining shakllanishi, uning bilish jarayonlarining rivojlanishi va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatishi, lug'at boyligini oshirish usullari: kitob o'qish, hikoya qilish, predmetli va syujetli-rol o'yinlar, suhbat hamda interfaol metodlar haqida ma'lumot berilgan.

Tayanch so'zlar: lug'at boyligi, bola nutqi, leksik rivojlanish, so'z zaxirasi, nutq madaniyati, o'yin metodlari, kitob va ertaklar, suhbat va muloqot, vizual materiallar.

So'z bu tilning nominativ birligi bo'lib, predmetni, uni belgisi va harakatini nomlashga xizmat qiladi. Leksika (grekcha. lexicos «lug'aviy, so'zli») bu so'zlar majmui bo'lib, til tarkibining bir qismini tashkil etadi. Lug'at boyligi «leksika» atamasi bilan belgilanadi. Tildagi hech bir so'z alohida, yakka holda uchramaydi. Leksik birliklar turli tuman va tizimli munosabatlarda kesishuvchi to'riga semantik maydonga tegishli bo'ladi. Odam nutqda so'zlarga emas, semantik maydonga tayanadi va ular ichidan o'z fikrini to'g'ri va aniq ifodalash uchun zarur so'zni tanlaydi. Tilda faqatgina so'zlarning mavjudligi hech qanday muloqotni ta'minlamaydi. Nutqni anglashning asosiy sharti uni mazmunining. ma'nosini tushunish hisoblanadi. L.S. Vigotskiy bolalarda so'zlar mazmunini rivojlanishi bilish faoliyatlarining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqligini qayd etadi va bu tushunchalarni shakllanishida aks etadi. U tushunchali muloqotning bosqichlarini farqlaydi. Vigotskiy va Shaxnarovichlar bu bosqichlarga xos va so'zlarning mazmunini egallashning ma'lum darajalarini isbotlashdi. Ular uchta aks ettirish darajalarini farqlaydilar: obraz -tasavvur, soxta tushuncha -namunadan asliga o'tish hodisasi va tushunchalar. Bola tomonidan ona tilini o'zlashtirish bola hayotining birinchi kunidanoq boshlanadi.

1,5-2 oylikka kelib, bolada aniq artikulemalar paydo bo'ladi, bu gugulashdir. 3 oylikka kelib, gugulash odatda yuqori darajaga erishadi. Uning xarakteri va davomiyligi onaning ta'sirligiga bog'liq bo'ladi. Agar bola tomonidan berilayotgan tovushlarga javoban ona kulib qarasa, ularni takrorlaydi, unda gugulash kuchayadi, u ancha hissiy xarakterga ega bo'ladi. Gugulash davrida onaning roli juda muhim, agar ona tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'lmasa u asta-sekin pasayadi. Shuningdek gugulash ona va bolaning birinchi muloqoti hisoblanadi.

Bolaning keyingi nutqi-guvranish. Bola guvranishni taxminan 6 oylikka yaqin boshlaydi. Avvaliga bolada bitta bo'g'inni, keyin esa uch, to'rt va undan ko'p

bir xil bo'g'inlar zanjiri paydo bo'ladi. Asta sekin bo'g'inlar zanjiri ancha xilma xillashib, xuddi intonatsiyaga o'xshash ohanglar paydo bo'ladi. Guvranish o'zida "nutq oldi" bosqichini aks ettiradi. Ovoz paylariining mashqlari amalga oshadi, bola o'zini eshitadi, o'zining eshituv va harakat reaksiyalarini qiyoslaydi.

Gavranishdan so'zli nutqga o'tish bu belgili muloqotgacha bo'lgan davrdan belgili muloqotga o'tishdir. Bu vaqtga kelib bolaning passiv lug'atida taxminan 50-70 tagacha so'z mavjud bo'ladi. Bola bu so'zlarni ancha vaqt qo'llamay yuradi va keyinchalik ularni faol lug'atiga o'tkazadi. Avvaliga bola talaffuz imkoniyati darajasidagi sodda so'zlarni ayta boshlaydi. Bunda ba'zi o'ziga xos vaziyatlar muhim ahamiyatga ega bo'ladi, bola so'zni aytishi kerak, ammo uni imkoniyatlari bunga yetarli bo'lmaganda, u predmetni ko'rsatadi yoki uni imo-ishora bilan aks ettiradi. Yana shunday hollar ham uchraydiki, bolaning imkoniyati bor, ammo u o'zli belgilarga o'tishga oshiqmaydi. Bunda yetakchi motivatsiya muloqot paytida nominativ hodisaning zarurligidir. Ya'ni muloqot vaqtida bola bilan birga predmetlarni og'zaki nomlash va uni shunga undash, bolaning harakatlarini qo'llab quvvatlab turish lozim.

Bolaning boshlang'ich lug'atida sodda takrorlanuvchi bo'g'inlardan iborat so'zlar va tovushga taqlid komplekslar bo'ladi masalan, vov-vov, ma, mo', ba, bi-bi va hokazo. Asta sekin bolalar nomlovchi so'zlarga o'tadi. Bolaning lug'atini boyishi bir tomondan tafakkurning va boshqa psixologik jarayonlarning rivojlanishi bilan, boshqa tomondan til tizimining barcha komponentlari: fonetik-fonematik va nutqning grammatik qurilishini rivojlanishi bilan bog'liq bo'ladi. Ontogenezda lug'atni shakllanishi, shuningdek, bolada atrof olamni tasavvur qilishni rivojlanishi bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi. A.R. Luriyaning fikricha, so'zni predmet bilan bog'lashni shakllanishida situativ vaziyatlar salbiy ta'sir ko'rsatadi, keyinchalik esa ular bu jarayonda rol o'ynamay qo'yadi. Bolalarning yoshiga nisbatan lug'at boyligi qancha bo'lishi kerak? Bu borada ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan:

Ye.A. Arkin ma'lumotlariga ko'ra, bolalar lug'atining o'sishi quyidagi son xususiyatlari bilan xarakterlanadi. 1 yoshda - 9 so'z, 1 yosh 6 oylikda - 39 ta so'z, 2 yoshda - 300 ta so'z, 3 yosh 6 oylikda - 1110 ta, 4-yoshda 1926 ta, 6 yoshda-4000 ta.

V. Shtern ma'lumotlariga ko'ra, bir yarim yashar bolada 100 tagacha, 2 yoshda 300-400, 3 yoshda 1000-1100, 4 yoshda -1600, 5 da-2200 tagacha so'z bo'ladi.

Sh. Byuller bir yoshdan to'rt yoshgacha bo'lgan bolalarning lug'atini o'rganish haqidagi ma'lumotlarni taqqoslab, har bir yosh davriga mos minimal lug'atni qayd etadi va unga mos individual farqlarni ko'rsatib o'tadi:

1 yoshda minimal lug'at 3 ta so'z, maksimal lug'at 58 ta so'z,

1,5 yoshda minimal 44 ta, maksimal 383 ta,

2 yoshda minimal 45 ta va maksimal 1227 ta,

2,5 yoshda minimal 171 ta, maksimal 1509 ta so'z bo'lishi kerak deydi.

Maktabgacha yoshda lug'at boyligining sifati quyidagicha rivojlanadi.

4 yoshda bola lugʻati u toʻqnash keladigan vaziyatlar bilan bogʻliq predmetlar va harakatlar nomlari bilan boyiydi. Odam va hayvonlarning tana aʼzolar, maishiy predmetlar, baʼzi ranglar, shakllar, baʼzi fizik hodisalar belgilari- "issiq", "sovuq", harakat belgilari nomlari. Bir soʻz bilan bir guruh va shu predmetlarni nomlash xususiyati paydo boʻladi. Bolalar maʼlum materiallarni "loy, qogʻoz, taxta", ularning xususiyatlari va sifatlarini biladi "yumshoq, qattiq, yirtiladi, sinadi", fazoda va vaqt birligida moʻljal olishni bildiradi "ertalab, kechqurun, avval, hozir, oldin, keyin".

5 yoshda mavzular doirasida predmetlar nomlarini faol qoʻllash- oziq-ovqatlar, maishiy predmetlar, sabzavotlar, mevalar, turli xil materallar.

6 yoshda predmetlarning sifat va xususiyatini namoyon boʻlishi darajasini farqlaydi "nordonroq, qattiqroq, ogʻir, ogʻirroq" kabilar. Materallar, uy va yovvoyi hayvonlar, ularning bolalari, qishlovchi va uchib ketuvchi qushlar haqidagi bilimlari kengayadi.

7 yoshda soʻz birikmalariga antonimlar va sinonimlarni tanlash, koʻp maʼnoli soʻzlarni oʻzlashtirish, mustaqil ravishda murakkab soʻzlarni tuzish.

Bolalarning lugʻat boyligi asta sekin atrofdagilar bilan muloqotda va atrof olam bilan tanishishda rivojlanadi. Lugʻat ikkita namoyon boʻladi: 1) impressiv lugʻat - bu bola biladigan va ularning maʼnosini tushunadigan soʻzlar. 2) ekspressiv leksika (faol lugʻat) - bu bola atrofdagilar bilan muloqotda qoʻllaydigan soʻzlar. Meʼyorda passiv lugʻat faol lugʻatga qaraganda koʻp boʻladi. Bolalarda nutqni tushunish atrof olam bilan nutqiy muloqot jarayonida shakllanadi. Agar bolada nutqni tushunish va oʻzining nutqi mavjud boʻlmasa, u jest va mimikalarni tushunadi va ulardan atrofdagilar bilan muloqotda qoʻllashga harakat qiladi. Bu tekshirish taʼlimiy eksperiment shaklida oʻtkaziladi. Shuningdek bolalar nutqida turli xil grammatik kategoriyalarga kiruvchi soʻzlar boʻyicha ham bir qancha olimlar tadqiqot olib borishgan:

A.N.Gvozdev maʼlumotlariga koʻra, 4 yoshli bola lugʻatida 50,2% otlar, 27,4% feʼllar, 11,8% sifatlar, 5,8% ravishlar, 1,9% yuklamalar, 1,2% bogʻlovchilar va boshqa soʻz shakllari kuzatiladi

A.V.Zaxarova 6 yoshli bola lugʻatidagi mavjud soʻzlar mutanosibligi haqidagi maʼlumotlarni keltiradi: otlar -42,3%, feʼllar-23,8%, ravishlar-10,3%, sifatlar- 8,4%, yuklamalar- 3,9%, olmoshlar-2,4%, sonlar- 1,2%, bogʻlovchilar - 0,3%.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni oʻz vaqtida toʻgʻri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir. Buning uchun:

- bola ruxiy va jismoniy jihatdan soʻgʻ boʻlishi;
- normal aqliy qobiliyatga ega boʻlishi;
- normal eshitishi va koʻrish;
- yetarli darajada ruhuy aktivlikka ega boʻlishi;
- gaplashish ehtiyojiga ega boʻlishi;
- toʻgʻri nutq muhitiga ega boʻlishi lozim.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi

Lug'atni boyitish uchun yordam beradigan ta'limiy o'yinlarga didaktik o'yinlar ta'limiy o'yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o'yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarning mavjudligidir. O'yinda o'yin niyati, o'yin qoidalari, o'yin harakatlari o'rtasida uzviy aloqa mavjud. O'yin niyati o'yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O'yin qoidasi esa, o'yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o'yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi. Didaktik o'yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o'yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O'yin qoidasiga rioya etish, unga amal qilish o'yin mazmunini boyitadi. Didaktik o'yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida didaktik o'yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o'yinlar mashg'ulot jarayonida va o'yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o'tkaziladi. Bunda o'yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi. Didaktik o'yinlarning quyidagi turlari mavjud: a) buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan, b) stol-bosma, d) og'zaki so'z o'yinlari.

Buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o'ynaladigan o'yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o'yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil bo'ladi. O'yinda o'ynaladigan har bir buyum yoki o'yinchoq o'zining tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi.

Stol-bosma o'yinlari bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish, tafakkurini (tahlil qilish, sintez, umumlashtirish, tavsiflash) o'stirish imkonini beruvchi o'yin usulidir. Bu o'yin turiga a) loto; b) juft rasmlar; d) domino; e) labirint kiradi.

Og'zaki so'zli o'yinlari katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladi. Ular bolaning eshita olish, zudlik bilan javob topa olish, o'z fikrlarini tez va aniq ifoda eta olishga o'rgatadi. Tadqiqotchilarning fikricha, bunday o'yinlar bolaning aqliy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'yin turlarida didaktik maqsad va o'yin materiallarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, bolaning lug'at boyligini oshirishning oson va samarali usullaridan biri bola bilan doimiy muloqot qilish, lugat boyligini rivojlantirishga qaratilgan metodikalardan unumli foydalanish, o'yin usullarini qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toxtayorova Sh.E. va boshqalar. Nutqning ontogenezdagi rivojlanishi. T.: 2020. (64-72-b.).
2. Abayeva D.R. "Nutq o'qitish nazariyasi va metodikasi". T.: 2021.
3. Ayupova M.Yu. Logopediya. T.: 2007.
4. <http://azkurs.org/a-qodiriy-nomli-jizzax-davlat-pedagogika-instituti-aktabgacha-v2.html?page=10>.

DUDUQLANISH NUTQ NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA SHAXS VA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya
kafedra o'qituvchisi **Alimova Kamola Xayrulla qizi**
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va
inklyuziv ta'lim fakulteti 4 kurs talabasi
Jo'rayeva Mehriniso Laziz qizi

«Bola dunyoga kelganidan boshlab, unda aynan maktabgacha bo'lgan yoshda aqliy faollik oshadi, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi. Shu bois ham kelgusi yillarda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz – ijtimoiy ahvolidan qat'iy nazar, maktabgacha tarbiya yoshidagi har bir bolani ushbu ta'lim yo'nalishi bilan to'liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat...».

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi. Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi. Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi: Nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.

Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ana shunday nutq kamchiliklaridan biri duduqlanish hisoblanadi. Duduqlanish- bu nutq apparati muskullarining tortishish natijasida nutqning sur'at-ohangining buzilishidir. Duduqlanish muammosini nutq buzilishlari haqidagi ta'limotning rivojlanishi tarixida eng qadimiylaridan biri deb hisoblash mumkin. Qadimgi davrlarda duduqlanishni ko'proq bosh miyada namlikning to'planib qolishi (Gippokrat) yoki artikulatsion apparat qismlarining o'zaro noto'g'ri munosabati (Aristotel) bilan bog'liq holdagi kasallik deb qarashgan. Duduqlanish paytida nutq apparatining markaziy yoki periferik (sirtqi) bolimlarida buzilish bo'lishi mumkinligini Galen, Sels va Ibn Sino e'tirof etdilar.

Duduqlanishning paydo bo'lishida bosh miya qobig'idagi nerv jarayonlarining buzilgan (ularning kuchi va harakatchanligining ortishi) o'zaro munosabatlari muhim rol o'ynaydi. Katta yarimsharlar qobig'i faoliyatidagi nerv buzilishi, bir tomondan, nerv sistemasining holati, uning me'yordan chetlashishiga

tayyorligi bilan bog'langan bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, nerv buzilishi noxush tashqi omillar bilan bog'langan bo'lishi mumkin. Duduqlanish muammosiga nisbatan turli nuqtayi nazarlarni ko'rib chiqib, duduqlanishning paydo bo'lish mexanizmlari bir xil emas, degan asosiy xulosaga kelish mumkin. Ayrim hollarda duduqlanish murakkab nevrotik zaiflashuv sifatida e'tirof etiladi, u esa bosh miya qobig'idagi nerv jarayonining izdan chiqishi, qobiq va qobiq osti o'zaro munosabatlarining buzilishi umumiy nutqiy harkatlar (ovoz, nafas olish. artikulatsiya) sur'atining zaiflashuvi oqibati hisoblanadi.

Chet ellik tadqiqotchilar duduqlanishning kelib chiqish sabablari bolalarni noto'g'ri tarbiyalash, deb ko'rsatadilar (A.Sherven, 1908); yuqumli kasalliklarning oqibatida a'zolarining astenizatsiyalashuvi (A.Gutsman) tili chuchuklik, taqlid qilish, infeksiya, yiqilish, qo'rqish, o'qitish paytidagi chapaqaylik deb belgilashdi. (T. Beifsher, 1912; E. Freshels, 1931). Shunday qilib, duduqlanish etiologiyasida ekzogen va endogen omillarning jami qayd qilinadi (V.A. Gilyarovskiy, M.Ye. Xvatsev, I.A. Vlasova, N.I. Krasnogorskiy, N.I. Tyapugin, M. Zeeman va boshqalar). Hozirgi vaqtda duduqlanish sabablarini ikki guruhga: moyillik sababi ("negiz'ga) va keltirib chiqaruvchi sababga ("turtki"ga) ajratish mumkin.

Duduqlanish nutq nuqsonida shaxslararo munosabatlarda xam dolzarb muammolardan biridir. Shaxs- atrofdagi olamni, undagi hodisalarni faol anglovchi va qayta ishlovchi insondir. Shaxs jamiyatda o'z-o'ziga va boshqalarga nisbatan ma'lum pozitsiyada turuvchi, ma'lum qarashlar, fikrlar, ideallar tizimiga ega bo'lishi ko'zda tutiladi. Yangi tug'ilgan chaqaloq ijtimoiy mavjudot bo'lsa ham, uni shaxs deb bo'lmaydi. Bola shaxsi kattalar bilan muloqotda insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallash jarayonida shakllanadi. Shaxsning ijtimoiy psixologik qiyofasi masalasi bugungi kunda o'ta muhimdir.

Zero, har bir shaxsning jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlarga munosabati, ularni idrok qilishi va anglash darajasi, o'z-o'ziga nisbatan munosabatining tabiati, xulqidagi ijtimoiy yo'nalishlar katta ahamiyatga egadir. Ayniqsa bolaning voyaga yetishi jarayonida uning ijtimoiylashuvi, ya'ni ijtimoiy munosabatlar muhitiga kirib borishi, uning shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, shaxsning ijtimoiylashuvi asosan maktab yillariga to'g'ri keladi. Shuning uchun maktab oldiga qo'yilgan asosiy vazifalardan biri bolaning kamoloti uchun sharoit yaratish, uning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiyaning eng ma'qul usullarini joriy etishdir.

Layoqatini ilk yoshligidan aniqlash, iqtidorini har taraflama o'stirish, bilimlarini oshirish va hokazo. Shaxslararo munosabatlar - bu boshqa odamlar bilan har qanday munosabatlar. Shaxslararo munosabatlarning shakllanishi inson tug'ilishidan boshlanadi va uning butun hayoti davomida davom etadi. Dastlab, shaxs ota-onalar, o'qituvchilar va o'qituvchilarning yordami bilan jamiyat bilan to'g'ri munosabatda bo'lishni o'rganadi. Ammo vaqt o'tishi bilan, shaxsning shaxsiyati nihoyat shakllanganda, shaxslararo aloqalarni qurish faqat insonning individual fazilatlariga va uning muloqot qilish qobiliyatiga bog'liq.

Shaxsalararo munosabatlarning turli xil talqinlari mavjud: K.K.Platonov- „Shaxsalararo munosabatlarni turli guruh insonlarining orasida muloqot jarayonida, o‘zaro mulohazalar, bilim almashish asosida paydo bo‘luvchi ommaviy tur hisoblanadi. Shaxsalararo munosabatlar umumiy maqsadga erishish uchun gohida yordam beruvchi, gohida halaqit qiluvchi psixologik sharoit yaratadi”.

A.V.Petrovskiy va I.V.Dubrovina- „Shaxsalararo munosabatlarni insonlar orasidagi xarakter xususiyatlarini, hissiyotlarini birgalikdagi faoliyat va muloqot jarayonida obyektiv ko‘rsatib beruvchi jarayon deb ataladi”.

Nutq nuqsoniga ega guruh bolalarida hissiy-iroda sohasida ham kamchiliklar kuzatiladi. Ayrim bolalarda hissiy-iroda sohasidagi kamchiliklar ruhiyatini yemirishi, tormozlanganlik, qo‘rquv, kayfiyatining tez-tez o‘zgarishi kabi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lsa, ayrim bolalarda qo‘zg‘aluvchanlikning ortishi, asabiylashganlik, yig‘loqilik, atrofdagi odamlarga va muhitga nisbatan norozilik xislatlarida aks etishiga sabab bo‘lsa, yana boshqa bolalarda atrofdagi voqea-hodisalarga va odamlarga befarqlik, irodasizlik kabi xislatlar keltirib chiqaradi.

Duduqlanishni davolashda va ikkilamchi nuqsonni oldini olishda o‘z atrofdagilarning munosabati katta rol o‘ynaydi. Ota-onalar o‘z farzandlariga duduqlanishi paydo bolish davrida yordam berishlarva uning nutqiy rivojlanishiga samarali ta’sir etish hollari kamdan kam kuzatiladi. Ko‘p hollarda ota-onalar duduqlanuvchi farzandlariga haddan ziyod e’tiborli bo‘ladilar.

Ayrim ota-onalar duduqlanishga katta ahamiyat bermay, boladagi nutq nuqsonini o‘zlari bartaraf etishga harakat qiladilar, masalan: bolaning nutqdagi xatolarini bolaga ko‘rsatadilar va to‘g‘ri nutqqa taqlid qilishni talab etadilar. Buning oqibatida bola o‘z nuqsonini yanada chuqurroq anglab yetadi. Bola to‘g‘ri gapirishga harakat qiladi. Bola qanchalik qiynalsa duduqlanish shuncha kuchayadi, ya’ni duduqlanuvchi bola o‘zining diqqatini nutqiy nuqsonga qanchalik qaratsa, uning nutqi shunchalik yomonlashib boraveradi.

Bolada shaxs va shaxsalararo munosabatlarini aniqlash, hamjihatlik, lideirlik qobiliyatlarini o‘rganishda moychechak guli metodikasi:

Jihoz: Ko‘rgazmali rasm va rangli qalamlar O‘tkazish tartibi: Ikkita bolaga moychechak tasviri tushirilgan rangsiz rasm beriladi va rasmni bo‘yash jarayoni ko‘zatiladi. Natija: Agar bir bola ikkinchisiga rasmning qaysi tomonini va qaysi rangda bo‘yashini ko‘rsatsa – bu liderlik. Agar ikkala bola ham bir-biriga zarar yetkazmagan holatda qalamlardan foydalansa va rasmni bo‘yasa – bu ham hamjihatlik.

„Men kimman “ metodikasi

Ushbu metodika yordamida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning o‘z -o ‘zini baholashi tashxislanadi. Tadqiqotchi 10 xil shaxs sifatleri haqida savol berib, qaydnomada belgilab boradi va ular ballarga aylantiriladi. Natijalarni baholash «Ha» shaklidagi javoblar 1 ball bilan, «Yo‘q» shaklidagi javoblar 0 ball bilan baholanadi. «Bilmayman» va «Ba'zan» javoblariga 0,5 ball beriladi. Bolaning o ‘z-o ‘zini anglashi umumiy ballar yig‘indisi bilan aniqlanadi.

Bola taraqqiyoti haqida xulosa:

10 ball -juda yuqori 8-9 ball – yuqori 4-7 ball - oʻrtacha 2-3 ball - past 0-1 ballgacha-juda past. Yuqorida keltirilgan oʻyinlardan logopedik mashgʻulotlarda foydalanish duduqlanish nutq nuqsonida shaxslararo munosabatlarni shakllantirish muloqot koʻnikmasini rivojlantirish, nutq nuqsoni sabab muloqotga kirishmaslik kabi holatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. Darslik. T.: Oʻzbekiston Faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
2. L.R.Muminova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B.Yakubjanova, Z.M.Djalolova, N.Z.Abidova Maxsus psixologiya. Oʻzb faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti 2013.
3. D.A.Nurkeldiyeva, M.Yu.Ayupova, Z.M.Axmedova “Barmoqlar mashqi va logopedik oʻyinlar” Toshkent 2007.

ВАЖНОСТЬ РАННЕГО ВМЕШАТЕЛЬСТВА ПРИ НАРУШЕНИЯХ РЕЧИ

Закирова С.Б.

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования преподаватель кафедры «Логопедия».

Умаралиева Шахинабону

студентка 406 группы кафедры "Логопедия"

Аннотация: В статье рассматривается значимость раннего вмешательства при нарушениях речи у детей. Подчеркивается, что своевременное обнаружение и коррекция речевых нарушений способны существенно улучшить коммуникативные навыки и общее развитие ребенка. Статья направлена на повышение осведомленности о необходимости активных действий для профилактики и лечения речевых нарушений на ранних стадиях развития.

Ключевые слова: раннее вмешательство, нарушения речи, развитие, диагностика, коррекция, междисциплинарный подход, поддерживающая среда, родительское вовлечение.

THE IMPORTANCE OF EARLY INTERVENTION IN SPEECH DISORDERS

Annotation: The article discusses the significance of early intervention for speech disorders in children. It emphasizes that timely detection and correction of speech disorders can substantially improve communication skills and the overall development of the child. The article aims to raise awareness about the need for proactive measures for the prevention and treatment of speech disorders in the early stages of development.

Key words: early intervention, speech disorders, development, diagnosis, correction, interdisciplinary approach, supportive environment, parental involvement.

Речевая функция играет важную роль в психическом развитии ребенка, в процессе которого происходит становление познавательной деятельности, способности к понятийному мышлению.

Выдающиеся педагоги и психологи (Л.С. Выготский, А.В. Запорожец, Д.Б. Эльконин, М. Монтессори и др.) давно показали важность раннего возраста, охватывающего сензитивные периоды целого ряда функций в психическом развитии ребенка, то есть те периоды, когда данная функция особенно чувствительна к внешним воздействиям и особенно бурно развивается под их влиянием.

Раннее предупреждение, диагностика и коррекция речевых нарушений – одна

из актуальных проблем современной логопедии. Речь малыша возникает и первоначально функционирует в процессе общения со взрослыми, поэтому очень важной задачей является развитие коммуникативной функции речи. Это предполагает совершенствование

понимания ребенком речи окружающих людей и овладение им активной речью.

Раннее вмешательство играет ключевую роль в поддержке детей с нарушениями развития и их семей. Применение ранних и целенаправленных интервенций имеет огромную значимость для оптимизации развития ребенка и улучшения его качества жизни.

Раннее вмешательство обеспечивает своевременное выявление и коррекцию нарушений развития, что позволяет минимизировать их влияние и способствовать более гармоничному развитию ребенка.

Подходы и методики, применяемые в раннем вмешательстве, направлены на поддержку как физического, так и психоэмоционального развития ребенка, что способствует более успешной адаптации в социальной среде и лучшим долгосрочным результатам.

1. Индивидуализированный подход: Программы раннего вмешательства должны быть адаптированы к потребностям конкретного ребенка и его семьи, чтобы обеспечить наилучшие результаты.

2. Междисциплинарный подход: Эффективность программ раннего вмешательства усиливается за счет привлечения разных специалистов, что позволяет комплексно подойти к решению проблем развития.

3. Научно обоснованные методы: Использование современных и доказательных методик, таких как Денверская модель и прикладной анализ поведения, обеспечивает высокую эффективность интервенций.

4. Поддержка семей: Важность поддержки и обучения родителей не менее значима, чем работа с самим ребенком. Информирование и эмоциональная поддержка родителей играют ключевую роль в успешной реализации программ раннего вмешательства.

5. Постоянная оценка и корректировка: Регулярная диагностика и оценка динамики развития ребенка позволяют корректировать программы вмешательства, чтобы они оставались актуальными и эффективными.

Под причиной речевых нарушений понимается воздействия на организм внешнего (экзогенного), внутреннего (эндогенного) факторов или же их влияние в совокупности, что в итоге определяет специфику речевого расстройства.

Соответственно причины речевых нарушений можно разделить на две группы: внутренние и внешние.

Внутренние (эндогенные) причины нарушений речи:

1. Внутриутробная патология, которая приводит к нарушению развитию плода. Наиболее грубые дефекты речи возникают при нарушении развития плода в период от 4 нед. до 4 мес.

- Внутриутробная гипоксия плода. Токсикозы, гестозы беременности,

патология плаценты, повышение артериального давления у беременной, а также различные соматические заболевания матери могут стать причиной гипоксии плода.

- Инфекционные заболевания матери во время беременности (краснуха, грипп, скарлатина, корь, инфекционный гепатит, туберкулез, полиомиелит, токсоплазмоз, герпес, сифилис, ВИЧ-инфекция).

- Травмы, полученные матерью во время беременности, падения и ушибы.

- Несовместимость крови матери и плода (резус-конфликт или конфликт по группе крови). Резус или групповые антитела, проникая через плаценту, вызывают распад эритроцитов плода. В результате из эритроцитов выделяется токсическое для ЦНС вещество - непрямой билирубин. Под его влиянием поражаются подкорковые отделы мозга, слуховые ядра, что приводит к специфическим нарушениям звукопроизводительной стороны речи в сочетании с нарушением слуха.

2. Родовая травма и асфиксия во время родов, которые приводят к внутричерепным кровоизлияниям. К асфиксии (или гипоксии) во время родов может привести различная акушерская патология (неправильное предлежание плода, многоплодная беременность, многоводие, преждевременное отхождение околоплодных вод, узкий таз, затяжные или стремительные роды).

3. Употребление алкоголя, наркотических веществ и табачных изделий матерью во время беременности. В науке описан алкогольный эмбриотический синдром, включающий отставание физического, речевого и умственного развития. Никотин отрицательно воздействует на процессы кровообращения в матке и плаценте, что приводит к замедлению транспортировки аминокислот от матери к плоду.

4. Работа на вредном производстве (чрезмерные физические нагрузки, контакт с вредными химическими веществами, воздействие ультрафиолетового излучения, ионизирующей радиации).

5. Особенности психического состояния нервной системы матери в период беременности (стресс, длительно текущее депрессивное состояние, нагрузки социального характера, экономические и материальные трудности).

6. Наследственная предрасположенность, генетические аномалии. Хотя речевые нарушения не всегда передаются по наследству, но исключать такую возможность нельзя.

7. Заболевания, перенесенные ребенком в первые годы жизни (инфекционно-вирусные заболевания, нейроинфекции, травмы и ушибы головного мозга, хронические заболевания).

Внешние (экзогенные) причины нарушений речи:

1. Немаловажное значение для развития ребенка имеют социально-бытовые условия, в которых он растет. Неблагоприятные социально-бытовые условия, могут приводить к микросоциальной педагогической запущенности, вегетативной дисфункции, нарушениям эмоционально-волевой сферы и

дефициту в развитии речи.

2. Речь ребенка развивается по подражания. Из-за этого крайне важно, чтоб ребенка окружали люди с правильной речью. И если в семье имеются старшие дети с дефектом звукопроизношения, важно своевременно заняться его исправлением.

3. Стресс, испуг, психотравмирующая ситуация в семье и другие различные психические травмы могут стать причиной возникновения нарушения речи. Помимо того, что это задерживает развитие речи, в ряде случаев это может приводить и к психогенным речевым расстройствам: мутизм или невротическое заикание.

4. Сам факт общения имеет большое значение в развитии речи. Ребенку недостаточно просто слышать звуки (телевизор, радио), необходимо именно прямое общение со взрослыми. Важно общаться с ребенком соответственно его возрасту. Если с ребенком первого года жизни нормой является поддерживать эмоциональное общение, то с ребенком по старше (2-3 года) следует переходить уже на предметно-действенное общение. Если же этот переход не осуществляется, то следует задуматься о риске возникновения задержки психо-речевого развития.

5. Подлаживание взрослых под детскую речь (сюсюкание) является одним из видов неблагоприятного социального воздействия, которое может мешать развитию речи и закреплять неправильное звукопроизношение.

В настоящее время интенсивно развивается логопедия раннего возраста: изучаются особенности доречевого развития детей с органическим поражением центральной нервной системы, определяются критерии ранней диагностики и прогноза речевых нарушений, разрабатываются приемы и методы превентивной (предупреждающей развитие дефекта) логопедии.

Эффективная работа логопедической помощи детям раннего возраста в трех направлениях: диагностика; коррекция (устранение или сглаживание имеющихся у детей недостатков в речевом развитии) и профилактика; консультация родителей.

Данные направления тесно взаимосвязаны, организованы поэтапно и предполагают работу с детьми, с их родителями и воспитателями.

Актуальность предлагаемой логопедической работы — ранняя помощь каждому ребенку для успешности в дальнейшей жизни и развитии в целом. Она позволяет более эффективно компенсировать нарушения в психофизическом развитии малыша и предупредить отклонения.

Цель работы логопедической помощи — снижение тяжести речевого и психического нарушения у детей раннего возраста, всестороннее развитие и коррекция ребенка с учетом его актуальных и потенциальных возможностей.

Коррекция речи и профилактика проводится по подгруппам в течение учебного года, по результатам их проводится контрольный срез знаний

и выясняется эффективность данной работы. Занятия с детьми проходят в игровой форме. Работа с родителями проводится в виде тренинговых занятий, собраний, используются информационные стенды. По возможности, ребенок направляется на консультацию к врачам, которые назначают в случае необходимости медикаментозное лечение.

Таким образом, раннее выявление и коррекция различных отклонений в развитии речи малыша с первых лет жизни позволяют не только скорректировать уже имеющиеся отклонения, но и предупредить появление дальнейших, достичь более высокого уровня развития ребенка. Грамотно организованные ранняя диагностика и коррекция способны предупредить появление вторичных отклонений в развитии детей.

Список литературы:

1. Логопедия / Под ред. Волковой Л.С., Шаховской С.Н. М., 2002.
2. <https://almadeya.ru/rannee-vmeshatelstvo/>.
3. Основы теории и практики логопедии. / Под ред. Левиной Р.Е. М., 1967.
4. Хватцев М.Е. Логопедия. М., 1959.

BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

A.B.Mamatova -Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası PhD., dotsenti

I.N.Ibragimova-Logopediya yo‘nalishi 1-bosqish talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqining fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik komponentlari hamda ularning rivojlanish xususiyatlari yoritilgan.

Abstract: This article discusses the phonetic, lexical, grammatical, semantic, and pragmatic components of children's speech and their sequence of development, the identification of norms and pathologies and work on them, and the sequence of work carried out by scientists.

Kalit so‘zlar: Nutq, fonema, frazeologizm, leksika, morfologiya, amorf, grammatika, verbal, sintaksis.

Key words: Speech, phoneme, phraseology, lexicon, morphology, amorphous, grammar, verbal, syntax.

Bola tug‘ilgandan toki mukammal gapira oladigan bo‘lgunga qadar uning nutqi atrofıdagi insonlar va atrof muhitga bog‘liq. Shuning uchun ham bola bilan shug‘illanayotgan har bir inson u bilan ko‘proq hamda to‘liqroq muloqotda bo‘lishi lozim. Nutq – bu oliy va o‘ziga xos jarayon bo‘lib, boshqa barcha oliy psixik funksiyalarni tashkillashtiradi va ularning shakllanishi hamda rivojlanishiga ta’sir etadi (L. S. Svetkova). L.S.Vigotskiyning yozishicha: “nutq – bu avvalom bor, ijtimoiy muloqot vositasi, fikrni bayon etish va tushunish jarayonidir”. S.L.Rubinshteyn nutqni muloqot, bayon etish va ta’sir etish faoliyati sifatida ko‘rib chiqqan. “Nutq,- deb yozadi u,- ayrim insonlar uchun ong mavjudligining shakli, u tildan foydalanish jarayoni, nutq bu muloqot-bayon etish, ta’sir etish faoliyati, til orqali xabar berish demakdir.

Nutq bu harakatdagi tildir”. Organizm atrofıdagi muhit bilan doimo o‘zaro mustahkam aloqada bo‘lmay turib yashay olmaydi. Organizmning shunday tashqi ta’sirlarga moslashishi, atrofıdagi muhit bilan muvozanatda bo‘lishi nerv sistemasi tufayli yuzaga keladi. “Rivojlanib borayotgan hayvonot dunyosi, - deb yozadi I.P.Pavlov, - odam darajasiga kelganda nerv faoliyati mexanizmlariga juda ham katta qo‘shimcha qo‘shiladi. Bu qo‘shimcha - nutq faoliyati bo‘lib, ikkinchi signal sistemasining yuzaga kelishi va rivojlanib borishidan iborat bo‘ladi”.

Nutqning yuzaga kelishi va idrok qilinishida biz “signallarning signallari” (I.P.Pavlov) tarzıdagi so‘zlardan foydalanamiz, ya’ni so‘zlarni tanlaymiz va ularni ma’nosiga qarab tahlil qilamiz, ajratamiz. Bu murakkab jarayon katta miya yarim sharining po‘stlog‘ida amalga oshiriladi.

N.V.Shchelevanov ko‘p yillik tadqiqotlari natijasida shunday xulosaga keladi: “Miya funksiyasi murakkablashuvi, oliy asab sistemasi faoliyatining yuzaga kelishi uchun miyaning faqat anatomik tayyorlanishi kifoya emas. Miya yarimshar

po'stlog'ining murakkab funksiyalari individual hayot davomida organizmni o'rab turgan atrof-muhit, shuningdek, murakkab hodisalar ta'siri va aks ta'siri natijasida yuzaga keladi". Agar bunday aks ta'sir ko'rinmasa yoki ular kamlik qilsa, u holda garchi o'z anatomik konstruksiyasiga ko'ra vazifa bajarishga tayyor bo'lgan miya po'stlog'ining inson uchun muhim bo'lgan barcha a'zolari munosabatini tashkillovchi miya yarimsharlari faoliyatining amalga oshishi kechikadi. Shu sababli bola dunyoga kelgan birinchi oydan boshlab, paydo bo'lishi mumkin bo'lgan to'xtalishning oldini olish uchun, tarbiyani o'z vaqtida olib borish lozim.

Psixologik adabiyotlarning tahliliga ko'ra, bolalarda birinchi nutq funksiyasining shakllanish jarayoni, ya'ni hayotining dastlabki yetti yilida (tug'ilishdan to maktab yoshiga qadar) nutqni muloqot vositasi sifatida o'zlashtirish jarayonida uch asosiy bosqich yuz beradi.

Birinchi bosqichda – bola hali atrofdagi kattalar nutqini tushunmaydi va o'zi ham gapira olmaydi, lekin bu bosqichda keyinchalik nutqni egallashni ta'minlab beruvchi sharoit yaratiladi. Bu verbal(til vositasi)dan oldingi bosqich hisoblanadi.

Ikkinchi bosqichda – umuman mavjud bo'lmagan nutqdan uning paydo bo'lishiga o'tiladi. Bola kattalarning sodda iboralarini tushuna boshlaydi, va o'zining dastlabki faol so'zlarini talaffuz qila boshlaydi. Bu nutqning namoyon bo'lish bosqichidir.

Uchinchi bosqich – esa yetti yoshgacha bo'lgan keyingi barcha davrlarni qamrab oladi, bunda bola nutqni egallagan bo'ladi va atrofdagilar bilan muloqot qilish davrida til birliklaridan turlicha va keng foydalana boshlaydi. Bu esa nutqiy muloqotning rivojlanish bosqichi deb yuritiladi.

Nutq rivojlanishi va yuzaga chiqishining har bir bosqichida juda ko'p va turli omillar ta'siri kuzatiladi. Ma'lumki, verbal bo'lmagan muloqot davri orasida o'ziga xos o'tish davri ajralib turadi, bu jarayonda bola gapirsa ham bo'ladi, lekin u ham so'zlarni ishlatishga intilmaydi. Bola juda ko'p haftalar davomida o'z istagi bilan nutqiy muloqotga kirishmaydi, balki nutqiy muloqotdan oldingi holat darajasida qoladi. Nima uchun bunday holat yuz beradi, nutqni tushunuvchi va kerakli so'zlar artikulyatsiyasini qaytarish, bolaga gapirish uchun nima to'sqinlik qiladi. Faqatgina suhbatdoshning faolligi – katta kishining undashi – bolada vaziyatni to'liq o'zgartiruvchi, uni nutqga undovchi vaziyatga ehtiyoj seziladi.

Bolalarda nutqiy reaksiyaning ikki asosiy shakli mavjuddir:

Dialog – muloqotda ikki kishi faol: biri ikkinchisiga savol bilan murojaat qiladi, boshqasi javob beradi va aksincha.

Monolog – o'yin davomida bola o'zi bilan o'zi gaplashadi.

Nutqiy muloqotning nisbatan yuqori shakli diologdir. U bolalar nutqining shakllanishida katta ahamiyatga ega. Chunki diologik hamkorlik bolalarda ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga turtki bo'ladi. Diolog natijasida bir bola boshqa bolani o'yinga, mashg'ulotga jalb etadi, u bilan aloqa o'rnatadi.

Nutqning grammatik tomonini egallash ham paradigmatic, ham sintagmatic aloqalarni o'zlashtirishni taqazo etadi. Nutq grammatik qurilishining shakllanishi jarayonida o'zaklarni ajratish hamda ularni leksik yoki grammatik ahamiyati bilan

taqqoslash amalga oshirilib, dastlab mazkur jarayon amaliy, ongsiz tarzda bajariladi. Mazkur jarayon asosida esa morfologik va sintaktik til umumlashmalari yuzaga keladi. Til umumlashmalarining shakllanishi bola analitik-sintetik faoliyatining yetarli darajadagi rivoji, yani soʻzlarning tovush, morfologik tuzilishini tahlil qilish, bir soʻzning turli grammatik shakllarda (uy – uyning – uyda - uyga) hamda bir xil grammatik ahamiyatga ega turli soʻzlarning (stollar - partalar) umumiy va maxsus tomonlarini ajrata olish, til qonuniyatlari asosida soʻz tarkibidagi turli xil oʻzaklarni sintezlay olish koʻnikmalari asosida yuzaga keladi.

Maʼlum til qonuniyatlarini toʻgʻri oʻzlashtirib olish natijasidagina bola oʻz fikrini nutqda toʻgʻri modellashtira oladi. Til qonuniyatlarini oʻzlashtira olmaslik esa soʻzning morfologik hamda gap sintaktik tuzilishining buzilishiga olib keladi. Bolalarda nutqning grammatik qurilishini rivojlanishining *asosiy omili* bu bolaning yaqin katta yoshdagi odamlar bilan har kungi muloqoti, ular bilan birgalikdagi faoliyatidir. Kichik maktabgacha yoshda ularning nutqi vaziyatli-ishga doir muloqotdan, katta maktabgacha yoshda esa vaziyatga doir boʻlmagan muloqotdan iborat boʻladi. Tadqiqotchilar bolalarda nutq shakllanishi bosqichining miqdorini ajratadilar, ularni turlicha nomlaydilar.

G.L.Rozengrad Pupko nutqiy rivojlanishida ikki bosqichni: tayyorlov (ikki yoshga qadar) va nutqni mustaqil bayon etish bosqichlarini ajaratadi.

A.N.Leontyev bolalarda nutq shakllanishning toʻrt bosqichini aniqlagan:

1 - bosqich – tayyorlov; bir yoshga qadar.

2 - bosqich – maktabgacha yosh davriga qadar boʻlgan bosqich tilni dastlabki egallash bosqichi; uch yoshga qadar.

3 - bosqich – maktabgacha yosh bosqichi; yetti yoshga qadar.

4 - bosqich – maktab bosqichi.

Bizningcha, bolalar nutqiy rivojlanishining qonuniyatlarini bilish nutq nuqsonlarini toʻgʻri tashxis etish uchun muhimdir. “Uch yoshli bolaning tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarini bartaraf etish uchun logopedga yoʻllash kerak emas, chunki normal nutqiy rivojlanishda ham bu yoshda bolaning ayrim tovushlarni xato talaffuz qilishi odatiy hol” hisoblanadi. Ontogenez jarayonida bolalar nutqi rivojlanishining qonuniyatlarini bilish bolalar bilan korreksion tarbiyaviy ishlarning barchasini toʻgʻri tashkil etish uchun oʻta muhimdir. Nutqning rivojlanish jarayoni hali tugalanmagan yoshda (2 yoshu 6 oydan – 5 yoshgacha) mutaxassis bola nutqining qaysi jihatlari shakllanganligini va nimalar endi rivojlanayotganligini, qaysi holatlar yaqin vaqt davomida umuman kuzatilmasligining aniq chegarasini belgilab olishi kerak.

Nutqning rivojlanishni lingvistik jihatdan chiziqli shaklda quyidagicha tasvirlash mumkin: qiyqiriqlar – gugulash, boʻgʻinlarni talaffuz qilish, soʻzlarni talaffuz qilish, soʻz birikmalari, gap, bogʻlangan nutq. Yaʼni:

qiyqiriqlar oʻz oʻzidan yuz beradi- tugʻilgandan 2 oylikka qadar;

•gugulash oʻz oʻzidan yuz bermaydi, uning namoyon boʻlishi bolaning kattalar bilan muloqoti bilan bogʻliqdir (2 oydan 5 – 7 oygacha);

- bo‘g‘inlarni talaffuz qilish uning davomiyligi 16 – 20 haftalikdan 30 haftallika qadar (4 – 7,5 oylik);

- so‘zlarni talaffuz qilish – so‘zlardan foydalanish bo‘g‘inlarni talaffuz qilish bilan hamkorlikda davom etadi (11,12 oylik);

- so‘z birikmalarining talaffuz qilinishi ikki va uch bo‘g‘inli so‘zlarni o‘zlashtirib olgach yuz beradi (1 yoshu 7 oylikdan 1 yoshu 9 oylikka qadar);

- gaplarni qo‘llash ko‘rgazmali ayni vaziyat sharoitida (2 yoshdan, 2 yoshu 6 oylikkacha) – qayerda? qayerga? 3 yoshdan – nimaga? qachon? savollarini bera boshlaydi;

- bog‘langan nutq -2 yoshdan boshlab qisqa hikoyalarni hikoya qilish, she’rlar, ashulalar yodlash orqali namoyon bo‘ladi, asta – sekinlik bilan rasmlar asosida mustaqil ravishda hikoyalar tuzishga o‘tiladi, 4 yoshdan boshlab o‘yinchoqlar tasvirlanadi, 5 yoshdan kontekst nutq elementlarini egallaydi.

5 yoshdagi bolalar nutqining tuzilish komponentlariga chuqurroq to‘xtalib o‘tamiz:

1. **Nutqni tushunish.** O‘zlariga qaratilgan nutqning ma’nosini tushunadilar, atrofdegilar nutqini e’tibor bilan tinglay oladilar.

2. **Lug‘at boyligi.** Hajmi 3000 gacha bo‘lgan so‘z umulashtiruvchi tushunchalar (idish – tovoqlar, qiyim, mebel kabi) hosil bo‘ladi. Sifatni predmetlarning belgilari va sifatini ko‘p qo‘llaydilar: bola nutqida otlashgan sifatlar hosil bo‘ladi.

3. **Nutqning grammatik tuzilishi.**

4. Ot va sifatlarni son va kelishik qo‘shimchalari jihatdan turlaydilar, ot va sonlarni moslay oladilar, fe’l turkumiga oid so‘zlarni shaxs-sonda tuslay oladilar.

5. Sodda keng tarqalgan gaplar, murakkab bog‘liqlikdagi 10 ta so‘zdan iborat bo‘lgan gaplarni qo‘llay oladilar.

6. **Tovushlar talaffuzi.** Tovushlarni o‘zlashtirish jarayoni tugallanadi, nutq, umuman olganda, sof va aniq bo‘ladi, so‘zlarni tovushlar bilan to‘ldirish, boyitish, qofiya topishga qiziqish ortadi.

7. **Fonematik idrok.** Fonematik eshituv yetarli darajada yaxshi rivojlanadi: *sim* – *shim*, *tor* – *tur* kabi so‘z ma’nolarini ajrata oladi; topshirilgan tovushni so‘zda mavjud yoki yo‘qligini aniqlay oladilar; so‘zdagi oxirgi va birinchi tovushni ajratib beradilar, ma’lum tovushga so‘z topa oladilar; nutqning tempi, tembri va ovoz balandligini farqlaydilar.

8. **Bog‘langan nutq.** Tanish ertak yoki o‘qib berilgan qisqa matnni gapirib bera oladilar, yod olingan she’rlarni ifodali o‘qiydilar; rasm va syujetli rasmlar asosida hikoya tuza oladilar; ko‘rgan va eshitganlari haqida to‘liq hikoya qilib bera oladilar; bahslashadilar, mulohaza yuritadilar, o‘z fikrlarini himoya qiladilar, do‘stlarini ishontiradilar.Shartli etalonning asosiy vazifalari – tekshirish natijasida aniqlangan nutq holatini normadagi shartli etalon ma’lumotlari bilan solishtirish natijasida bolaning nutqiy kamchiligi fazasini belgilash va unda til komponentlarining shakllanganlik darajasini baholash imkoniyati yaratiladi.

Demak, maktabgacha yosh davrida bolalar nutqining morfologik va sintaktik tomoni to'liq takomillashmaganligi kuzatiladi. Kichik yoshdagi bolalarning nutqni egallashi, grammatik qonuniyatlardan foydalanishlari, ular nutqining rivojlanish bosqichlari (sintaktik konstruksiyalardan foydalanishlari) ularning qaysi millat vakili va sog'lom yoki nuqsonli bo'lishiga qaramay umumiy o'xshash jarayon asosida rivojlanib boradi.

Bolalar tomonidan tilni egallash juda tezlik bilan kechadi. Bu bola birinchi yoshining oxiriga borib, dastlabki so'zni egallagan vaqtdan boshlanadi. Qisqa vaqt mobaynida, taxminan ikki yarim yil oralig'ida bola nutqi eng oddiy ifodadan anglangan ifodagacha, grammatik to'g'ri gaplardan tuzilgan qochiriq nutqqacha shiddat bilan o'sadi. Bolalar ona tilining grammatik qonunlarini 4-5 yoshida maxsus o'qitishsiz egallaydilar va bu yoshda ular ko'plab morfologik hamda sintaktik qonuniyatlardan to'g'ri foydalanadilar. Bu qonunlar o'z ichiga so'z formalarini to'g'ri ifodalash hamda gaplarni to'g'ri tuzish qonun-qoidalarini ham qamraydi.

Sintaksisni egallagandan so'ng bolalar so'z ma'nolari va gaplar semantikasini ham juda tez o'zlashtiradilar. Bolalar nutqi leksik qatlamining o'sishi ham, albatta, gapirishi, tushunishiga bog'liq ravishda ortib boradi. Biroq ularni o'rab turgan atrofdagilar bilan to'liq muloqot qilishlari uchun grammatik qonuniyatlar so'zlarning ma'nolarini tushunishning o'zi kifoya qilmaydi. Bolalar yana albatta, o'z ifodasini va ko'zlagan maqsadni to'la va aniq yetkazib berish imkoniyatini egallashlari lozim. Buning uchun tilning pragmatik aspektlarini: suhbatlashish qoidalarini, odamlarga nisbatan hushmuomalalik shakllarini, tengdoshlar va kattalar bilan qanday gaplashish lozimligini, qisqasi turli sotsial sharoitlarda tildan to'g'ri foydalanish imkoniyatlarini ham egallashlari ham zarur.

Bola har tomonlama rivojlanishining muhim shartidir. Bolaning nutqi qanchalik to'g'ri va lug'ati boy bo'lsa, unga o'z fikrlarini bayon qilish shunchalik oson bo'ladi, atrof – olamni idrok etish uchun imkoniyat kengayadi, kattalar va o'z tengdoshlari bilan bo'lgan munosabati to'liq va mazmunli bo'ladi, uning psixik rivojlanishi ham faol ravishda amalga oshadi. Shuning uchun ham bolalarda nutqning o'z vaqtida shakllanishi, uning sof va to'g'riligi haqida qayg'urish, bola qaysi tilda nutqi shakllanayotgan bo'lsa, mana shu til normalarida namoyon bo'luvchi turli nuqsonlarni oldini olish imkonini beradi. Bola bilan ish olib borishda nafaqat pedagog balki, ota-onaning ham e'tibori juda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toxtayarova.Sh.E, Shakirova.Sh.D, Abidova.N.Z. Nutqning ontogenezdada rivojlanishi. T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020.
2. Ayupova M.Y. Logopediya.T.: Faylasuflar jamiyati. 2017.
3. Волкова Л.С., Шаховская С.Н., Логопедия – М.: Владос. 2002.
4. Shomaxmudova R.R., Mo'minova L.R. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish usullari. Razzaqov A.J. 2015.

MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Axmadjonova E'zoza Azimjonovna,
Nizomiy nomidagi TDPU 3-bosqich talabasi.

Shamsiyeva Sevara Yusupovna,
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: Maqolada maxsus ta'limda o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llash va foydalanish usullari haqida yoritilgan.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: Maxsus, nuqson, ta'lim, texnologiya, nutq, dastur, bartaraf etish, jamoa .

Аннотация: В статье описаны методы эффективного применения и использования образовательных технологий при обучении учащихся младших классов в специальном образовательном учреждении.

Ключевые слова и понятия: Специальное , дефект, образование, технология, речь, программа, устранение, сообщество.

Resume: The article describes the methods of effective application and use of educational technologies in teaching elementary school students in a special educational institution.

Key words and concepts: Special, defect, education, technology, speech, program, elimination, community.

Uzluksiz ta'lim tizimi oldidagi mazkur vazifalarni amalga oshirish ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligiga, samaradorlik esa o'z navbatida ta'lim oluvchilar va beruvchilarning faoliyatini tashkil etilishi va faollashtirilishiga bog'liqdir.

Xozirda ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb masalalardan biri pedagogik texnologiyalar asosida, innovatsion yondashuvlar orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishdan iborat. Ta'lim-tarbiya sohasidagi masalalarning to'xtovsiz takomillashib borishi va yangi imkoniyatlarning yuzaga kelishi umumta'lim maktablari qatorida maxsus ta'lim muassasalarida ta'lim sifat va samaradorligini oshirish vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qitish usullarini yangilab turishni taqozo etmoqda.

Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maxsus ta'lim jarayonida qo'llanadigan usul "o'rgatish"ning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish, ma'lum ob'ektni o'rganish uchun nazariy va amaliy faoliyatlarni anglatadi. O'rgatish usullari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishini, o'rgatish jarayonini qanday qilib tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi. O'gatish usullari har ikkkala faoliyatni, ya'ni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni hamda o'quvchilar

tomonidan o'sha nazarda tutilgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish faoliyatida qo'llanadigan yo'llarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim jarayonida har ikki o'rgatish usullari pedagogik jarayon ishtirokchilari ning o'zaro faoliyati birligini ta'minlashga yo'naltiriladi. Dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'rgatiladigan ma'lumotning xarakteriga bog'liq. Bu ta'lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshirishga qaratilgan yangi usullarni keltirib chiqaradi.

Maxsus ta'lim muassasalari pedagog xodimlarining yangi, ilg'or pedagogik texnologiyalar, jumladan o'qitishning zamonaviy interfaol usullarini bilishi, dars jarayonida qo'llay olishi va taxlil qilishi va umumlashtirishi, amaliyotga tadbiq qila olishi bugungi kunning ijtimoiy talabidir. Darslarda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda suhbat metodidan foydalanish yaxshi samara beradi. Suhbatda ishtirok etgan o'quvchi fikrlarini muhokama qiladi, uni so'zlar bilan shakllantiradi. Bu harakatlar o'quvchi fikrining aniq ifoda etilishini ta'minlaydi.

Dars jarayonida o'quvchida o'z fikrini aytish, uning to'g'riligiga hamsuhbatlarini ishlantirish ehtiyoji tug'iladi. Fikrini asoslash uchun asar matnidan dalillar topish, misollar keltirish ko'nikmasi shakllanadi. Dars jarayonida tashkil qilingan suhbatlar o'quvchining nafaqat bilim doirasini boyitadi, tarbiyalaydi, balki aqliy faoliyatini ham rivojlantiradi. Ona tili va o'qish fanlarining barcha bosqichlarida olib boriladigan suhbat xotirani, kuzatuvchanlikni, bilish jarayonini, tasavvur qilish va hissiyotini faollashtirish imkonini beradi. Suhbat davomida har bir o'quvchining individual ishlash sur'ati takomillashadi.

Ta'lim berishda olib borilayotgan zamonaviy ta'lim texnologiyalarining yangicha usullari va vositalari ma'lum faoliyatning oldindan belgilangan natijalarni namoyon qiladi. Texnologiya usullarini dars jarayoniga tadbiq etish ko'p jihatdan muhit, sharoit, ko'nikma va kuzatishlar bilan bog'liqdir.

O'quvchilarning mustaqil ravishda fikr yuritish, bilim olish va ijodkorlik qobiliyatini bolalikdan tarbiyalashga erishish umumta'lim maktablarining asosiy vazifalaridan biri bo'lishi lozim.

Demak, maxsus ta'limning yangi mazmuni boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona tili va o'qish darslarida savodxon, bilimli, nazariyani amaliyotga bog'lay oladigan, o'quvchi o'z ehtiyoji talab qilgan darajadagi o'z o'quv materiallarini o'zlashtiradigan darajada tarbiyalab borishini nazarda tutadi. Shuning uchun ham o'quvchilarni faollikka undashda darsda hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan samarali foydalanish yaxshi natija beradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan o'qituvchi o'rtasida yo'l qo'yilishi lozim bo'lgan amaliy mashq usullaridan biri bu yozma bahs usulidir. Bunday usulda muloqot o'rnatish natijasida o'quvchilarning erkin tarzda mustaqil fikrini ifodalash imkoniyati kengayadi, yozma nutqi rivojlanadi. Og'zaki muloqot jarayonida bayon qila olmagan fikrlarini bema'lol yozma shaklda bildirishlari uchun sharoit yaratiladi.

Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maxsus ta'limda mustaqil ta'limning negizi bo'lgan mustaqil ishlar mashg'ulotning faol turi bo'lib, uni bajarish jarayonida

o'quvchilar erkin fikrlashga va faoliyat yuritishga o'rganadilar. Mustaqil fikrlashga o'rgatishda "Sirli so'z", "Svetafor" metodi, "Hozirjavoblik" metodi darslarda noodatiy burulishlar qilish ayni davr ustozlaridan asosiy vazifalaridan biridir. Sifatli o'qitish va darsda ijobiy atmosfera hosil qilishda ushbu metod albatta yordam beradi.

Ta'limda qiziqarli o'quv materiallari, didaktik o'yinlar, muammoli vazifalarni hal etish, testlar, musobaqa, muzokaralar jarayonida o'quvchilarning mustaqil bilimiga qiziqishi namoyon bo'ladi. O'quv mas'uliyati va javobgarlikni his qilish, puxta bilim olish burchi ekanligini anglash, topshiriqlarni mehr bilan bajarishga kirishish uchun ham imkon yaratiladi.

Shuni aytish mumkinki, mustaqil ta'limda pedagogik texnologiyalardan foydalanish birinchi galda darsning samaradorligini oshirishga, o'quvchilarni har tomonlama savodxon bo'lishga, mustaqil ravishda ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017.
2. Ishmuxamedov R.J., Abuqodirov A., Pardaev A. Taʼlima innovatsion texnologiyalar. T.,2008.
3. Tolipov U., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.,2006.
4. Sevara Shamsiyeva. Features of Preparing Teaching Literacy Children with General Speech Underdevelopment. Lecturer, Nizami Tashkent State Pedagogical University. Eastern European Scientific journal. Ausgabe1-2019.
5. Sevara Shamsieva. Lecturer, Department of Speech Therapy of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan memory characteristics of children with speech impairments formation of. Submission Date: November 29, 2023, Accepted Date: December 04, 2023,
6. Shamsiyeva S. “Yangi o‘zbekistonda oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va tashkiliy boshqaruvini takomillashtirish muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy – texnik anjuman materiallari to‘plami (2023-yil 25-oktabr) nutq nuqsoniga ega bolalar xotira xususiyatlarini shakllanishi(262-265betlar)
7. S.Yu.Shamsiyeva The Impact of Community on the Personal Development of Children with Speech Impediments in Preschool Age. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020
8. S.Yu.Shamsiyeva Memory characteristics of children with speech impairments formation of. European international journal of pedagogics 19.11.2023
9. S.Yu.Shamsiyeva The main methods of correcting communicative activity in children with speech impairment. American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 25, February, 2024
10. S.Yu.Shamsiyeva Features of Preparing Teaching Literacy Children with General Speech Underdevelopment . Eastern European Scientific Journal Ausgabe 1-2019.

BO‘LAJAK LOGOPEDLARNI KREATIV XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Shamsiyeva Sevara Yusupovna
Nizomiy nomidagi TDPU,
Logopediya kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak logopedlarni kreativ xususiyatlari va pedagogik mahoratini rivojlantirish haqida yoritilgan bo‘lib, pedagog va psixologlarni olib borgan tadqiqoti va fikrlari bayon qilingan.

Tayanch so‘zlar va tushunchalar: Kreativlik, nuqson, logoped, xususiyat, nutq buzilishlari.

Аннотация: В статье описано развитие личностных качеств и педагогического мастерства будущих логопедов, описаны исследования и мнения педагогов и психологов.

Ключевые слова и понятия: Дефект, логопед, характер, тяжелые речевые нарушения.

Resume: The article describes the development of personal characteristics and pedagogical skills of future speech therapists, and the research and opinions of pedagogues and psychologists are described.

Key words and concepts: Defect, logoped, feature, speech disorders.

Pedagogik faoliyat inson mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Hozirgi jamiyatimizda o‘qituvchi eng faol pozitsiyadagi shaxs sifatida zamonaviy bilimlarni egallab borishi, tinimsiz izlanuvchan va fidoiy bo‘lishi lozim chunki, u kechiktirib bo‘lmas jarayon shaxsni intellektual hamda ma'naviy qashshoqlikdan qutqarib qoladi. Hozirgi zamon standartlarini amalga tadbiiq etish pedagogdan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o‘z ishiga ijodiy yondashishni talab etadi. Pedagogning kreativligi o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma'lum narsalarni o‘zgartira olishi va ijodiy foydalana olishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi juda katta ahamiyatga ega .

Kreativlik tushunchasi(lot., ing. "create"-yaratish, "creative"yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilinganda ijod ma'nosini anglatadi.

Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkun. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug‘atlariga asoslanib pedagogning kreativligi deb uning fikrlaridagi, sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta'riflash mumkun.

Mashhur Pol Torrans to‘rtta kreativlik konikmasini aniqlagan. Uning olib borgan tadqiqotlari shundan dalolat beradiki, mazkur kreativ ko‘nikmalarni shakllantirish va ularni baholash mumkun:

-Ravonlik. Ko‘plab g‘oyalarni o‘ylab topish ko‘nikmasi ko‘p degan so‘zga asoslanadi.

-O‘ziga xoslik. Boshqalarga o‘xshamagan, ajralib turuvchi g‘oyani o‘ylab topish ko‘nikmasi noyob degan so‘zga asoslanadi.

-Moslashuvchanlik. Turli g‘oyalarni o‘ylab topish ko‘nikmasi o‘zgartirish degan so‘zga asoslanadi.

-Yaratuvchanlik. G‘oyalarni kengaytirish ko‘nikmasi qo‘shish degan so‘zga asoslanadi.

-Ta’lim jarayonida kreativlik pedagoglardan ajoyib g‘oyalarni o‘ylab topish (o‘ziga xoslik); ularni kengaytirish (ishlab chiqish); yoki boshqa g‘oyalar bilan solishtirish va ulardagi bog‘liqlikni topish (moslashuvchanlik) talab etilganda, mazkur ko‘nikmalar bir-biri bilan kesishadi.

Patti Drepe tomonidan ham shaxsda kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning to‘rtta yo‘li ko‘rsatilgan:

Kreativ fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish

Amaliy kreativ harakat ko‘nikmalarini rivojlantirish

Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish;

Kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish.

Patti Drapening fikricha, bir shaxsning ayniqsa o‘qituvchining kreativligi boshqalarni ijodiy jarayonini tashkil etishga ruhlantiradi. Kreativlik yuqumli xususiyatga egadir. Kreativ bo‘lish uchun kishi ko‘proq kreativ insonlar bilan muloqot qilishi va hamisha izlanishda bo‘lishi lozim. Har qanday ko‘nikmani shakllantirish mumkin bo‘lganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki ko‘nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu bo‘lajak logopedlarga ham taalluqli bo‘lib, kreativlik ustida ishlash bo‘lajak logopedlarga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Bo‘lajak logopedlarni ruhlantirish va kreativ bo‘lishga undash pedagogning qay darajada malakali ekanligiga bo‘liq.

Bo‘lajak logopedlarda kreativlikni shakllantirish:

Bo‘lajak logopedlarni qiziqarli, murakkab vazifalar, aniq maqsad va vaqt bilan ta'minlash.

Bo‘lajak logopedlarni kreativlik muvozanatsizlik xissini yuzaga keltirishini anglatish; - bezovtalik va qo‘rquv hissidan xalos bo‘lishga yordam berish; - kreativ fikrlash ko‘nikmalarini boshqa ko‘nikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish; - "qutqarib" qolish emas, balki yo‘l yo‘riq ko‘rsatish

Bo‘lajak logopedlarni o‘zlarida kreativlikning boshqa turlarini ham rivojlantira olishlari; - guruhda ishlay olishlari; - hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikirlarga ega bo‘lishlari uchun poydevor bo‘ladigan muhitni yaratish

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy fikrlashdan farq qiladi. Kreativ fikrlash bilim va tajribaga asoslangan haqiqiy kompetensiya bo'lib, insonlarning keskin va murakkab vaziyatlarda kutilgan natijalarga erishishga sharoit yaratadi. Ta'limning vazifasi talabalarni kelajakda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zaruriy kompetensiyalar bilan ta'minlashdan iborat. Xalqaro tadqiqotlar esa o'quvchilarda kreativ fikrlashini oshirish orqali ularning, tajribalar, hodisalar va shu qatorda vaziyatlarni yangicha uslubda yondashishini ta'minlaydi, bilim olishiga yordam beradi.

O'quvchining fikrlashi, qiziquvchanligini tezlashtirish va rag'batni oshirish uchun uning ijodkorlik imkoniyatlari shuningdek yangicha qirralarini ochib beradigan yangi uslubdagi texnologiya va o'rganish shakllari shakllantirilishi kerak. Bu kabi rivojlanish uslublari ta'lim olishi sust o'quvchilarni o'z fikrini ifodalash hamda qiziqishlarini ortishiga yordam beradi. Kreativ fikrlash ham boshqa qobiliyatlardak maqsadli va amaliy mumkin. Bazi o'qituvchilar nazarida o'quvchining kreativ fikrlashini oshirish o'quv dasturidan tashqari boshqa faoliyat turiga jalb qilishdek ko'rinadi. Aslini olganda esa, o'quvchilar mavjud hamma fanlar kesimida kreativ fikrlay olish qobiliyatlari hisobga olinadi. Kreativ fikrlashning afzal tomonlaridan yana biri talabaga yotlatish usuli bilan emas, izlanish va kashfiyotchilik qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash orqali asosiy bilimni egallashga erishiladi.

Kreativlik- yaratish, yaratuvchanlik bo'lib har bir shaxsning o'ziga xos qobiliyatini, hayotiy vaziyatlarda tashabbuskorligini, o'zini boshqara olishi, noodatiy vaziyatlardan qat'iy nazar, muammoni bartaraf etish va unga samarali yechim topish, izlanuvchanlik, o'z imkoniyatlarini to'liq ishga solish, ijodiy fikrlash orqali yangi g'oyalar yaratish kabi muhim vazifalarni o'zida qamrab oladi.

Bo'lajak logopedlarni ijodkorlik, shaxs xususiyatlaridan sabrli, qattiyatli, mexribon hamda kasbiy mahoratini oshirish va faoliyatga yondashuv tamoyillari asosida shaxs xususiyatlarini rivojlantirish yani kreativlikni shakllantirish shuningdek, oliy pedagogik malakani olish muhimdir. Zamonaviy logopedlarni kasbiy tayyorlash bilan bog'liq holda o'quv-pedagogik jarayonda shaxsiy-faoliyat, ko'p sub'ektiv va individual-ijodiy yondashuvlarni ta'kidlash kerakligini ko'rsatadi. Bo'lajak logopedlarni o'quv va pedagogik jarayondagi roli, vazifalarini aniqlashtirishda va bajarishda kreativ xususiyatlari yuqori o'rinda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 17-martdagi PF-89-son Farmoni tahririda — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son)
2. Diagnostika narusheniy rechi u detey i organizatsiya logopedicheskoy raboti v usloviyax doshkol`nogo obrazovatel`nogo uchrejdeniya -SPb., 2000.
3. S.Yu.Shamsiyeva. The Impact of Community on the Personal Development of Children with Speech Impediments in Preschool Age. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020
4. S.Yu.Shamsiyeva. Memory characteristics of children with speech impairments formation of. European international journal of pedagogics 19.11.2023
5. S.Yu.Shamsiyeva. The main methods of correcting communicative activity in children with speech impairment. American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 25, February, 2024.
6. S.Yu.Shamsiyeva. Features of Preparing Teaching Literacy Children with General Speech Underdevelopment . Eastern European Scientific Journal Ausgabe 1-2019
7. S.Yu.Shamsiyeva. Development of personal characteristics and pedagogical skills of future speech therapists . International Journal of Pedagogics. Volume 04 Issue 12-2024.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ВОСПИТАНИЯ ВОЛОНТЕРСКИХ КАЧЕСТВ СРЕДИ СТУДЕНЧЕСТВА КАК ЭЛЕМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО УРОВНЯ

Мухтарова Г.Х.

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал-Хорезмий, Узбекистан, г. Ташкент.

E-mail: gmuhtarova6530@gmail.com

Аннотация. Данная статья посвящена международному опыту воспитания волонтерских качеств среди студентов как важный элемент повышения их культурного и интеллектуального уровня. Особое внимание уделяется интеграции волонтерства в учебный процесс, участию студентов в социальных проектах и международных инициативах, а также поддержке со стороны государственных и образовательных учреждений. Исследование показывает, что вовлечение студентов в волонтерскую деятельность способствует развитию таких навыков, как лидерство, командная работа и межкультурная коммуникация, а также формирует активную гражданскую позицию и социальную ответственность.

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarning madaniy va intellektual darajasini oshirishning muhim elementi sifatida ko'ngillilik fazilatlarini tarbiyalash bo'yicha xalqaro tajribaga bag'ishlangan. Ko'ngillilikni ta'lim jarayoniga integratsiyalash, talabalarning ijtimoiy loyihalar va xalqaro tashabbuslarda ishtirok etishi, davlat va ta'lim muassasalari tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ключевые слова: Интеллектуальный уровень, социальная ответственность, гражданская позиция, программы волонтерства, лидерство, критическое мышление.

Что такое интеллектуальное волонтерство? В западных странах это распространённая и понятная практика, когда специалисты делятся своим временем, знаниями и помогают любым организациям консультациями или своей работой бесплатно.

Истоки волонтерской деятельности уходят глубоко в древность. Наши предки всегда жили по принципам взаимопомощи и безвозмездной поддержки друг друга не только в трудные времена, но и в ясные дни. Есть несколько общепринятых способов поучаствовать в благотворительности: можно перечислить пожертвования, отдать свои вещи, ухаживать за животными в приютах и так далее. Но оказывается, у каждого человека есть возможность использовать во благо и свои профессиональные навыки, ведь разным благотворительным фондам тоже нужны программисты, юристы или, например, дизайнеры.

Сегодня в Узбекистане Добровольческая деятельность проживает важнейший этап – этап становления, когда закладывается фундамент

понимания того, кто такой волонтер и что из себя представляет работа волонтерских групп.

Во всём мире 2020 год с проблемой пандемии COVID – 19 наглядно продемонстрировал значимость вовлечения волонтеров в жизнь общества.

В 2019 году в Узбекистане открылась Ассоциация волонтеров Узбекистана, которая стала единой площадкой для объединения и продвижения инициативных групп волонтеров Узбекистана. Одной из насущных проблем Ассоциация волонтеров Узбекистана на сегодняшний день является создание прямого доступа к информации о добровольческих возможностях, что объясняется отсутствием общего информационного пространства.

Решить данную проблему можно с помощью разработки онлайн-платформы, в которой можно собрать все имеющиеся возможности для волонтеров. Эта система значительно облегчила бы поиск проектов и инициативных людей, а также позволяла бы откликнуться на них.

На современном этапе развития информационных технологий в нашей стране ярко прорисовывается потребность в организации веб-ресурсов для широкого пользования. При определении специфики было принято выбрать онлайн-платформу, которая облегчит взаимодействие между двумя или более взаимозависимыми группами пользователей. Основными задачами разработки онлайн-платформы можно выделить предоставление информации о событиях в рамках предметной области и создание возможностей по дистанционному обучению и совершенствованию добровольческих навыков. Примечательна и новизна разрабатываемого продукта, который выполнен с учетом требований современности.

В данной статье описана разработка онлайн-платформы для Ассоциации волонтеров Узбекистана. Выбор инструментов для разработки этого проекта пал на сочетание JavaScript, Node и Express, которое является идеальным для создания мощной платформы с быстро развертываемым стеком технологий.

В итоге внедрения данного проекта платформа стала полезным инструментом для добровольца любой сферы и уровня. Создана уникальная платформа для развития и популяризации волонтерской деятельности в Узбекистане, применяя требования комплекса стандартов на автоматизированные системы.

Основными задачами разработки онлайн-платформы являются:

- ✓ Объединение представителей волонтерской деятельности в международном формате взаимодействия;
- ✓ Предоставление новостной информации о значимых событиях;
- ✓ Создание возможностей по дистанционному обучению;
- ✓ Демонстрация ведущих волонтерских проектов в как различных странах, так и в республике Узбекистан и доступ к идеям мировых инициатив для дальнейшей реализации в регионах;

- ✓ Распространение международных историй волонтеров с целью вдохновения молодежи;
- ✓ Работа с информацией о представителях волонтерских движений в различных странах;
- ✓ Популяризация идей волонтерства;
- ✓ Создание интерактивной карты страны с указанием всех добровольческих проектов по регионам республики;
- ✓ Централизация данных о волонтерской деятельности.

Анализ глубины ресурсов позволил выстроить эффективную стратегию для формирования разделов, контента и фишек будущего ресурса. Также подобный процесс позволил определить интересы пользователей и на основе полученного материала подготовиться к этапу внедрения и распространения ресурса. Полученная в результате анализа информация легла в основу технического задания и помогла выделить мотивы пользователей, что является важным фактором при внедрении проекта.

Проведя анализ ряда архитектур, было принято решение выбрать для разработки онлайн-платформы архитектуру Node.js, Server-Side Rendering и базы данных MongoDB. Переходя к тестированию удобства платформы, примечательно, что основными критериями является легкость навигации, читабельность контента, общий вид и цветовая гамма ресурса. Онлайн-платформа Ассоциации волонтеров имеет простой и интуитивно понятный интерфейс.

На современном этапе развития информационных технологий в нашей стране ярко прорисовывается потребность в организации ресурсов для широкого пользования. При определении специфики было принято выбрать онлайн-платформу, которая облегчит взаимодействие между двумя или более отдельными, но взаимозависимыми группами пользователей, которые взаимодействуют через сервис посредством Интернета. Основными задачами разработки онлайн-платформы можно выделить предоставление информации о значимых событиях в рамках предметной области и создание возможностей по дистанционному обучению и совершенствованию добровольческих навыков. Примечательна и новизна разрабатываемого продукта, который выполнен с учетом требований современности.

В настоящее время разработанная платформа внедрена в деятельность Ассоциации волонтеров Узбекистана и нацелена стать визитной карточкой добровольчества нашей страны на мировой арене. Ресурс представляет собой собрание полезной информации о проектах и лицах сферы. Также там представлены актуальные новости относительно предметной области.

Работа Ассоциации волонтеров Узбекистана в большей степени включает в себя сбор имеющихся и создание новых способов развития сферы, которые в современном представлении должны постепенно собираться в единой системе. Так, спустя определенное время онлайн-платформа станет настольной книгой не только начинающего волонтера. Примечательно также,

что образовательные материалы должны быть подготовлены с учетом специфики волонтерства именно нашей страны, включая многолетний опыт организаций и вектор развития будущих добродетелей.

Воздействие наличия образовательных платформ можно проследить в разрезе ситуации 2020 года, связанной с распространением коронавирусной инфекции. Тогда абсолютно весь процесс обучения перешел в онлайн-формат. Этот опыт человечества продемонстрировал актуальность создания различных ресурсов, которые могут обеспечивать непрерывный и качественный поток знаний.

Сегодня при обсуждении проекта любой сферы первоначально определяются способы его распространения и фиксирования в сети. Таким образом достигается эффективность и больший охват. Наличие собственного сайта – фактор существования в современных реалиях и целью создания онлайн-платформы является разработка многофункциональной площадки, которая будет представлять не только как визитная карточка Ассоциации, но и внесет весомую пользу обществу.

Предметом исследования являются существующие модели реализации задачи, которые содержат в себе механизмы создания площадки для объединения волонтеров. Разработка актуальна и имеет ценность в разрезе деятельности Ассоциации. Примечательно, что предметная область в действительности является развивающейся сферой, которая требует информационно-технической поддержки. Данная разработка внедрена в работу Ассоциации волонтеров. Также отмечалось, что в ближайшее время планируется введение дополнительно функционала образовательного характера, что подчеркивает потребность данной разработки. Научная новизна работы заключается в анализе и описании методов и инструментов для конструктивного и грамотного развития платформы добровольческой деятельности в Республике Узбекистан. Практическая значимость заключается в научных результатах, полученных в ходе исследования, которые позволят улучшить процесс развития сферы.

Список литературы.

1. Закон Республики Узбекистан «О волонтерской деятельности» от 2 декабря 2019 г., № ЗРУ-585 (lex.uz/ru/docs/4624004)
2. Создание Ассоциации волонтеров Узбекистана (www.gazeta.uz/ru/2020/12/05/volunteer/)
3. ГОСТ 34.602-89 Техническое задание на создание автоматизированной системы (docplace.ru/gostr34/gost3460289/)
4. Создание и ввод в эксплуатацию сайта, как платформы для веб-приложения (vuzlit.ru/399012/sozdanie_vvod_ekspluatatsiyu_sayta_platformy_prilozheniya).

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARNING SO'Z BOYLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAXNALASHTIRILGAN O'YINNING AHAMIYATI

S.K.Shoaxmedov

Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv
ta'lim fakulteti Logopediya kafedrası o'qituvchisi.

To'ychiyeva Aqida Abram qizi

Logopediya kafedrası 3- kurs talabasi

Tel; 974017577

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi dizatrik bolalarni so'z boyligini rivojlanishida saxnalashtirilgan o'yinning ro'li haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: mantiq, lug'at, nutq, o'yin, syujet, so'z boyligi.

Insonning eng muhim fazilatlaridan biri uning so'zlash qobiliyatiga ega bo'lib, nutq vositasida o'zaro aloqa bog'lay olishi, fikrlashidir. Turli tovushlarning ma'lum tartibda birgalashib, payvasta bo'lib qo'shilishidan yuzaga kelgan ma'noli nutq muayyan organizmlarning faoliyati natijasida paydo bo'ladi.

U yoki bu darajadagi nutq buzilishlari bolaning barcha ruhiy nutq buzilishlari bolaning barcha ruhiy rivojlanishlariga salbiy ta'sir etadi, uning faoliyatida, yurish-turishida aks etadi. Og'ir nutqiy buzishlar aqliy rivojlanishiga, ayniqsa, bilish faoliyati oliy darajalarining shakllanishiga ta'sir etishi mumkin. Bu nutq va tafakkurning chambarchas bog'liqligi, ijtimoiy, jumladan nutqiy aloqalarning cheklanganligi bilan bog'langandir.

Nutq buzilishi, nutqiy muomalaning cheklanganligi bola shaxsining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, aslida bo'lmagan ruhiy buzilishlarini hissiy-irodaviy sohaning o'ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqarishi, uning xarakterdagi salbiy fazilatlarining rivojlanishi uchun yo'l ochib berishi mumkin.

Nutqning buzilishi bilish faoliyatga salbiy ta'sir qiladi, bolalar boshqalar bilan muloqot qilishda qiynaladi, kognitiv jarayonlarning shakllanishi kechiktiriladi

Nutq o'yin jarayonida juda katta ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikr almashadi, o'z xis-tuyg'u kechinmalarini o'rtoqlashadi. So'z bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatilishiga, tevarak-atrofdagi hayot voqealari va faktlariga bir xilda munosabatda bo'lishga yordam beradi. O'yinda obraz, o'yin xarakati, so'z o'zaro bog'lanib, o'yin faoliyatining asosiy negizini tashkil etadi, borlikni aks ettirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham o'yindan foydalanish ijobiy natijalarni beradi.

Dizatriyaning o'ziga xos tomoni shundan iboratki, bunda barcha tovushlar talaffuzi buzilgan bo'lib, nutq ravonligi va sur'atida ham yetishmovchiliklar kuzatiladi. Ammo kamchilik qanchalik og'ir bo'lmasin, imkoniyat doimo saqlanib turadi. Ota-onaning sa'y-harakatlari, mutaxassislarning o'z vaqtida hamda malakali yordamlari bolaning hayotga ishonchli qadam qo'yishini tezlashtiradi va

ta'minlaydi. Albatta, bunday bolalarning o'z tengdoshlari kabi bog'chaga borishlari, keyinchalik esa, savodni egallashlari – ilk husnixatlari va o'qigan she'rlari bilan o'z ota-onalarini hursand qilishlari mushkul vazifa, lekin bu bajarib bo'lmaydigan ishlar sirasiga kirmaydi. O'z vaqtida muammoni aniqlash, bolaga to'g'ri belgilangan tibbiy muolajalar bilan birgalikda logopedik ta'sir natijasida bola maktabga borishi, ilm cho'qqilarini zabt etishi mumkin. Zero, dizartriya bilan aziyat chekayotgan aksariyat bolalar aqliy jihatdan muammoga ega bo'lmaydilar.

Albatta, nutqiy muammolar hamda falajlanish oqibatida ayrim bolalarning aqliy rivojlanishida ayrim nuqsonlar kuzatilishi mumkin, ammo ularning asosida yuqoridagi kamchiliklarning yotganligini hamda ushbu muammoni yengib o'tish oson emasligini unutmaslik lozim. Dizartriya bolaning qismatiga katta so'roq belgisining qo'yilishiga sabab bo'la oladimi? Nahotki ularning ahvollarini biroz bo'lsa ham engillatish, ularni ham o'qish, ilm olishga jalb etish mumkin bo'lmasa? Ushbu holatda Lorimerning so'zlarini eslash joizdir: "Sustkashlik oson ishni qiyinlashtiradi, qiyin ishni esa umuman bajarib bo'lmaydigan holga olib keladi".

Dizartriya keltirib chiqaruvchi serebral falajlanish xastaligini o'rganish natijasida uning og'irlashishga moyil emasligi aniqlangan. Ya'ni harakatdagi muammoli holat bir ko'rinishda og'irlashmasdan turish xarakteriga ega. Bu esa bolalar bilan juda ko'p narsaga erishish imkonini beradi. Ammo buning uchun ota-onadan sabr-bardosh, o'quv va matonat talab etiladi. Biz ota-ona deganda xato qilmadik zero aynan ular bolaning taqdirini xal etishlari mumkin.

Aynan ularning sa'y-harakatlari farzandlariga o'z tengdoshlari kabi o'qish, biror kasb egasi bo'lish, xayotda birovning qaramog'ida emas, balki o'z kuchlariga ishonib yashash baxtini berishi mumkin. Albatta biz bu bolalar bilan shug'ullanuvchi shifokorlar va logopedlarning o'rnini inkor qilishdan ancha yiroqmiz, lekin shu bilan birga qars ikki qo'ldan chiqishini eslatishni joiz deb hisoblaymiz. Harakat a'zolarida og'ir muammolarga ega bo'lgan dizartrik bolani tarbiyalayotgan ota-ona har doimgidanda ko'proq mas'uliyatli desak xato qilmaymiz.

O'yin shaxsning barcha tomonlarini o'ziga jalb qiladi: bola harakatlanadi, gapiradi, idrok qiladi, fikrlaydi; o'yin davomida uning tasavvuri va boshqa psixik jarayonlari faollashadi. O'yin – bu erkin va mustaqil faoliyat bo'lib, bolaning shaxsiy tashabbuskorligi bilan yuzaga keladi, hamda faol ijodiy xarakter, yuksak emotsional mazmunga boyligi bilan ajralib turadi. Bola rivojlanishida o'yin roli katta ahamiyatga ega bo'lib, u quyidagilarga bog'liq: soxta vaziyatdagi hatti-harakat bolani vaziyatli aloqadorlikdan ozod etadi, bola o'yindagi vaziyatni ko'rishgagina emas, balki uni fikrlash, bilish, idrok qilishga o'rganadi.

O'yinning tahlilida, uni alohida qobiliyatlar (idrok, xotira, tasavvur va b.) yig'indisiga joylashtirish mumkin, hamda bu qobiliyatlarning solishtirma og'irligini va rivojlanishini o'rganib chiqish lozim. Lekin bunday tahlil o'yin tabiati va sifatining o'ziga xosligini tushunishga yordam bera olmaydi. Umumiy xususiyatga ega birliklarni ajratib chiqish zarur. Ushbu birlik roldir. Aynan rol va u bilan organik jihatdan bog'liq bo'lgan hatti-harakatlar rivojlangan o'yin shaklining

birliги hisoblanadi. Syujet – bu voqelikning sohasi bo‘lib, o‘yin jarayonida bola tomonidan aks ettiriladi. Mazmun hatti-harakatning markaziy xarakterli momenti hamda bolalarning kattalar, ularning mehnati va ijtimoiy hayot orasidagi munosabati sifatida bola tomonidan aks ettiriladi. Rolli o‘yinning rivojlangan, kengaygan shaklining mazmuni predmet va undan insonning foydalanishi emas, balki ushbu predmetlar orqali kattalarning amalga oshiradigan xatti-harakatlari bo‘lib hisoblanadi.

Sahnalashtirish o‘yinlari - bu bolalarning mustaqil ijodiy o‘yin turi bo‘lib, unda badiiy asar va hikoya bolalar tomonidan rollarga bo‘lib ijro etiladi. Bu o‘yinlar bolalarda nutq madaniyatini oshiradi, tafakkurini rivojlantiradi, iroda, intizom va xatti-harakatlarni boshqara olish, boshqalarning harakatlari bilan hisoblashish kabi ijobiy xislatlarni shakllantiradi. Sahnalashtirish o‘yinlari orqali farzandingiz o‘yin jarayoniga bevosita kirib boradi, voqea va ertak qahramonlarining ichki hayotiga bevosita aloqador bo‘lgan qahramonlik, jasurlik, mehribonlik, jonbozlik, jonkuyarlik kabi ijobiy fazilatlarini jonlantiradi. Bu jarayonda uning nutqi boyib, lug‘at zaxirasi kengayadi, dunyoqarashi takomillashadi. Sahnalashtirish uchun badiiy asar, ertaklar tanlashda tarbiyachilar, ota-onalar farzandining yosh xususiyatlari, qiziqishlari, istaklarini hisobga olishlari zarur.

Saxnalashtirilgan o‘yinlarning ahamiyatli tomonlaridan biri shundaki, ular orqali bola badiiy obrazni idrok qila bilishni o‘rganadi, personajlar hatti-harakatini kuzatish qobiliyatini rivojlantirib boradi. Musiqiy, so‘z, ko‘rish obrazlaridan foydalangan holda zarur bo‘lgan ruhiy sifatlarini (idrok qilish, tassavur qilish, diqqat, tafakkur), ijrochilik ko‘nikmalarini (rolga kirish, tasavvurdagi muhitda harakatlanish ko‘nikmasi) va sezgilari (mushak va hissiy) rivojlanish uchun sahna mashqlari o‘tkaziladi.

Badiiy asarlar bo‘yicha oddiy parchalarni sahnalashtirishda bola obrazni aks ettirish uchun unga ma‘lum ifoda vositalari (ohang, yuz-harakati, imo-ishora) o‘rgatiladi. Har bir bola rol o‘ynayotganda avvalo asar qahramonining his tuyg‘u holatini sezishi va tushunishi, boshqa personajlar bilan rolni munosabatga kirishishida o‘zini tutishi qobiliyatlarini shakllantirishi lozim. Rollarni ketma-ketlikda bajarish; qo‘irchoqlarning birin-ketin chiqishini namoyish etish. Sahna o‘yini jarayonida bola bir hodisa bilan boshqasini bog‘lashi, g‘oyalarni sinab ko‘rishi, xatolarini tuzatishi, rejalar tuzishi, uni amalga oshirish ularning lug‘at boyligining ko‘payishiga va aqliy rivojlanishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shoaxmedova, S., & Arifxanova, n. (2024). Nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin asosida so'z boyligini shakllantirish bo'yicha korreksion-rivojlantiruvchi ta'limning mazmuni, usullari va tashkil etilishi. *Инновационные исследования в науке*, 3(6), 60-65.
2. Shoakhmedova, S. (2024). Methods Of Developing The Vocabulary Of Children With Underdeveloped Speech And Testing Methodology. *American Journal of Advanced Scientific Research*, 1(2), 94-95.
3. Abdullaeva, Y. K. (2023). Communication of a logopetist with a child with a defect in development is a necessary component for successful pedagogical activity.
4. Shoakhmedova, S. (2024). Checking technology of vocabulary bank in pre-school children with undeveloped speech. *Science and innovation*, 3(B1), 350-353.
5. Nurkeldiyeva D.A., Ayupova M.Y., Ahmedova Z.M. Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar. – T.: Yangi asr avlodi, 2007 y.
6. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика. – М.: Просвещение, 1985.
7. Ayupova M.Y. Logopediya – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2007.
8. Дякова Е.А. Логопедический массаж. – М.: Академия, 2003.
9. Nurkeldiyeva D.A., Ayupova M.Y., Ahmedova Z.M. Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar. – T.: Yangi asr avlodi, 2007
10. Хамидова М. П., Исмаилова М. Ш. Специфика развития математического воображения умственно отсталых детей дошкольного возраста // *Science and Education*. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 1363-1368.

ФОРМИРОВАНИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ РЕЧИ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ДИЗАТРИЕЙ

Закирова С.Б.

Ташкентский государственный педагогический
университет имени Низами Факультет специальной педагогики и
инклюзивного образования преподаватель кафедры «Логопедия»

Ганиева Диёра

студентка 406 группы кафедры "Логопедия"

Аннотация: В данной статье рассмотрены особенности дизартрии у дошкольников, влияние нарушения на развитие речи, а также современные методы коррекции, направленные на формирование выразительности речи. Целью статьи является не только информирование о проблеме, но и предоставление практических методик для специалистов и родителей, чтобы помочь детям преодолеть речевые трудности и раскрыть их потенциал.

Ключевые слова: дизартрия, выразительность речи, дошкольники, нарушение речи, речевое дыхание, звукопроизношение, ритм и интонация, коррекционная работа, речевое развитие, речевое взаимодействие.

Formation of speech expressiveness in preschool children with dysarthria

Annotation: This article will discuss the features of dysarthria in preschool children, the impact of the disorder on speech development, as well as modern correction methods aimed at developing speech expressiveness. The purpose of the article is not only to inform about the problem, but also to provide practical techniques for specialists and parents to help children overcome speech difficulties and unlock their potential.

Key words: dysarthria, expressiveness of speech, preschoolers, speech impairment, speech breathing, sound pronunciation, rhythm and intonation, correctional work, speech development, speech interaction.

Развитие речи у дошкольников играет важную роль в их общем психическом и социальном развитии. Речь является не только средством общения, но и инструментом познания окружающего мира, формирования мышления и выражения эмоций. Однако для детей с дизартрией эти процессы часто затруднены из-за нарушений в работе речевого аппарата, вызванных органическими поражениями центральной нервной системы.

Формирование выразительности речи у дошкольников с дизартрией является одной из ключевых задач логопедической работы. Выразительная речь включает в себя правильное использование интонации, темпа, громкости и ритма, что позволяет ребенку не только быть услышанным, но и передавать

свои чувства и мысли. Улучшение выразительности речи способствует не только развитию коммуникативных навыков, но и повышению уверенности ребенка в себе, укреплению его социальных связей и улучшению общего качества жизни.

Дизартрия – это нарушение произносительной стороны речи, возникающее из-за недостаточной иннервации мышц, участвующих в процессе речеобразования. Она обусловлена органическим поражением центральной или периферической нервной системы, что приводит к нарушению артикуляции, фонаторной функции (голоса) и речевого дыхания.

У дошкольников с дизартрией обнаруживаются стойкие нарушения тех или иных компонентов просодической стороны речи.

Так, дыхательная недостаточность проявляется преимущественно в неправильном типе дыхания (чаще грудном и ключичном), коротком речевом выдохе — до 5-ти секунд. Речь носит в той или иной степени «смазанный» характер. Может отмечаться назализованный оттенок речи.

Речь монотонна, маловыразительна, тембр чаще низкий, голос тихий, темп речи замедленный или ускоренный.

У детей с дизартрией интонационные возможности характеризуются рядом особенностей: нечётким восприятием и воспроизведением мелодических рисунков фраз, логического ударения, ритмических и слогоритмических структур, ошибочным употреблением словесного ударения, ограниченными возможностями голоса, а также некоторыми изменениями темпо-ритмической организации речи.

Звуки, слоги и целые слова могут произноситься с особым мускульным напряжением органов артикуляции, с усилением интенсивности звучания. Способность владеть своим голосом вырабатывается в процессе выполнения упражнений подражательного характера. Учитывая взаимосвязь голосовых, темпо-ритмических, артикуляционных и просодических расстройств при разных формах дизартрии, можно выделить основные направления работы по формированию интонационной выразительности речи детей, используя специальные приёмы, дидактический и игровой материал.

В процессе логопедического воздействия работа по формированию интонационной выразительности проводится в несколько этапов.

I этап — формирование представлений об интонационной выразительности в импрессивной речи.

II этап — формирование интонационной выразительности в экспрессивной речи.

Первый этап работы

Задачи: познакомить детей с разнообразием интонаций человеческой речи, которое достигается изменениями высоты, силы, тембра, модуляции голоса; показать, что интонация придаёт речи эмоциональную окраску, помогает выразить чувства; познакомить детей с различными видами

интонации и средствами их обозначения; научить различать разнообразные интонационные структуры в импрессивной речи.

Реализация этих задач осуществляется по пяти направлениям.

Первое направление – формирование общих представлений об интонационной выразительности речи.

Логопед дважды читает один и тот же рассказ: первый раз – без интонационного оформления текста, второй – выразительно, с интонационным оформлением. Выясняется, какое чтение больше понравилось и почему. Логопед объясняет детям, что голос при чтении можно изменять, голосом можно передать вопрос, радость, удивление, угрозу, просьбу, приказ и другие чувства.

Второе направление – знакомство с повествовательной интонацией, средствами её выражения и способами обозначения.

Логопед произносит предложение с повествовательной интонацией и предлагает детям определить, что выражает это предложение (вопрос или сообщение). Уточняются звуковые средства выражения повествовательной интонации (спокойное произнесение). Сохранение одинаковой высоты голоса на протяжении всего повествовательного предложения сопровождается горизонтальным движением руки и обозначается графически горизонтальной стрелкой. Затем дети придумывают предложения, которые можно сказать спокойно, не изменяя голоса.

После знакомства со знаком «точка в конце предложения» дети заучивают: «Про точку можно сказать: это точка – точка-одиночка». Затем выделяют повествовательные предложения из текста и поднимают карточки с точкой.

Третье направление – знакомство с вопросительной интонацией, средствами её выражения и способами обозначения.

Логопед обращает внимание детей на то, что изменением голоса можно передать различные эмоциональные состояния. Например, изменяя голос можно о чём-то спросить. При этом в конце вопросительного предложения голос повышается. Это повышение голоса сопровождается соответствующим движением руки и обозначается графически. Дети знакомятся со знаком «?» и заучивают стихотворение:

Затем предлагается выделить из текста вопросительные предложения, поднимая карточку с вопросительным знаком. При предъявлении текстов и стихов количество вопросительных предложений обозначается фишками.

Четвёртое направление – знакомство с восклицательной интонацией, средствами её выражения и способами обозначения.

Детям последовательно демонстрируется несколько картинок, которые соотносятся с междометиями «Ах!», «Ух!», «Ой!», «Ура!» и т.п. По содержанию каждой картинке проводится беседа:

После этого снова последовательно показываются картинки и даётся задание: назвать слово, соответствующее данной картинке. Логопед обращает

внимание на то, как мы говорим эти слова (громко, восклицая). Знакомит с тем, что восклицательно можно произнести целое предложение, при этом голос резко повышается или сначала повышается, а затем несколько понижается. Изменение голоса при воспроизведении восклицательной конструкции сопровождается соответствующим движением руки и обозначается графически. После предлагается выделить из текста восклицательные предложения, поднимая карточки со знаком «!» или выкладывая фишки.

Пятое направление – дифференциация различных видов интонации.

Логопед повторяет с детьми, какие виды интонаций они знают, какими грамматическими знаками обозначаются спокойное проговаривание, вопрос, восклицание, предлагает повторить стихотворения о знаках. Затем даётся задание определить интонацию предложений в тексте, на каждый интонационный тип предложения поднимая карточку с соответствующим знаком.

Затем проводятся графические диктанты: при восприятии предложений, текстов, стихотворений различного интонационного оформления дети записывают соответствующие знаки.

Второй этап работы

Задачи: формирование интонационных структур в экспрессивной речи.

Мною подобрана система упражнений для осознанного восприятия и использования просодических элементов на ранних этапах обучения.

Эти упражнения способствуют развитию силы, диапазона, выразительности голоса. Работу над голосом начинаем с произношения на выдохе гласных и согласных звуков. Можно включить в упражнения музыкальное сопровождение.

Сила голоса развивается путём произнесения гласных громко или более тихо в соответствии с усилением или ослаблением звучания музыкального сопровождения. Изменение тональности музыки способствует развитию высотных характеристик голоса.

Полезно проводить мелодекламацию: чтение стихотворений с вопросительной, восклицательной, побудительной интонацией под соответствующую музыку.

I. Развитие силы голоса.

Все упражнения выполняются с соблюдением правильной техники дыхания и с использованием сохранных звуков.

1. Длительное произнесение голосом средней громкости отдельных гласных и согласных звуков: а-а-а-а-а, у-у-у-у-у, з-з-з-з-з.

2. Длительное произнесение голосом средней громкости сочетаний из двух- трёх звуков: ау, ой, ауи, аза, усо.

3. Усиление и ослабление голоса (от беззвучной артикуляции до громкого произнесения и наоборот) на материале гласных звуков и сочетаний из двух- трёх гласных звуков:

4. Увеличение силы голоса (aaaAAA).

5. Уменьшение силы голоса (АААааа).

6. Чередование силы голоса. Упражнение «Ухабы»: УУУ ууу УУУ, оооо ОООО оооо.

7. Произнесение междометий тише – громче: «ай-АЙ-ай», «ой-ОЙ-ой», «эй-ЭЙ-эй».

8. Произнесение звуков тише или громче в зависимости от удаления объекта. Упражнение «Имитация»: подражаем рычанию собаки «Р», гудку парохода «У», вою ветра «В», жужжанию пчелы «Ж», пisku комара «З», насосу «С» и т.д.

9. Упражнение «Эхо»: логопед произносит звук «А» то громко, то тихо, то длительно, то кратко, то усиливая, то ослабляя звучание. Детям следует также повторить.

II. Развитие диапазона голоса.

Все упражнения выполняются с соблюдением правильной техники дыхания.

1. Подражание голосам взрослых животных, птиц и их детёнышей, имитация их движений. Упражнение «Имитация».

2. Повышение и понижение голоса по схеме, в соответствии с движением руки логопеда (гласные, слоги).

3. Понижение и повышение голоса при произнесении гласных звуков, сочетаний из двух – трёх гласных звуков, слогов. Упражнение «Маляр» (имитация движений маляра рукой вверх-вниз).

4. Произнесение односложного слова (бом, дом) с повышением голоса. Упражнение «Этажи».

5. Пропевание пяти основных тонов лада вверх и вниз на слоге «ля» в тональностях ре-мажор, ми-мажор, фа-мажор по 3 раза: тихо (далеко), чуть громче (ближе) и громко (совсем близко). Упражнение «Птичий гомон».

6. Произнесение гласных звуков на твёрдой атаке («бабочки взлетают») и на мягкой атаке («полёт бабочек»).

7. Пропевание слогов и предложений с повышением тона под музыкальное сопровождение.

8. Разыгрывание сказок по ролям («Три медведя», «Маша и медведь» и др.).

Во всех видах этой работы нужно учить ребёнка слышать изменения силы, тембра, высоты, улавливать нюансы эмоциональной окраски голоса. Активизируются не только собственно слуховые ощущения, но и зрительные, мышечные, резонаторные и тактильные ощущения.

Систему логопедической работы целесообразно дополнять занятиями логоритмикой, включающими упражнения с быстрыми и медленными движениями, маршировкой, движениями под музыку, подвижными и речевыми играми, которые оказывают значительное воздействие на эмоциональную выразительность детей с дизартрией, на нормализацию темпа

речи, воспитание ритма речи, развитие высоты и силы голоса, т.е. основных средств интонирования речи.

Список литературы:

1. Алмазова Е. С. Логопедическая работа по восстановлению голоса у детей. – М. 2003.
2. Лопатина Л. В., Серебрякова Н. В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников. – СПб, 2001.
3. Мещерякова Н. П., Zubович Е. В., Леонтьева С. В. Коррекция речевых и неречевых расстройств у дошкольников. – В. , 2011

2-SHO‘BA. INKLYUZIV TA‘LIMDA ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING AHAMIYATI.

BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA INKLYUZIV TA‘LIMNING AHAMIYATI

Olimjon Shodiev

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti professori v.b.

olimjonshodiyev2020@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada kelajagimiz vorislari bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyaashda inklyuziv ta‘limning ahamiyati xususan, inklyuziv ta‘lim tashkil etilgan ta‘lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya darslarini samarali tashkil etish, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarni adaptiv jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari bilan hamda darsdan keyingi sport to‘garaklarida shug‘ullantirish ularni bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish, jamoaga integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Shuningdek, dars va to‘garak mashg‘ulotlari jarayonini tashkil etilishidagi dolzarb muammolar tahlil qilingan. Ta‘lim tashkilotlarida nogironligi bo‘lgan yoshlarni adaptiv jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanishi uchun to‘laqonli sharoitlar yaratish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta‘lim, nogironligi bo‘lgan yoshlar, adaptiv, adaptiv jismoniy tarbiya, adaptiv sport, to‘garak mashg‘ulotlari, barkamol avlod, reabilitatsiya, integratsiya.

ЗНАЧЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВОСПИТАНИИ ЗДОРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Олимжон Шодиев

И.о. профессора Института переподготовки и повышения квалификации специалистов адаптивной физической культуры и спорта.

olimjonshodiyev2020@gmail.com

Аннотация. В статье анализируется значение занятий по физической культуре и кружков в образовательных организациях с инклюзивным образованием, а также актуальные проблемы организации процесса занятий и кружков. Разработаны предложения и рекомендации по созданию полноценных условий для занятий молодых людей с ограниченными возможностями здоровья адаптивной физической культурой и спортом в образовательных организациях.

Ключевые слова: инклюзивное образование, человек с ограниченными возможностями, адаптивный, адаптивная физическая культура, адаптивный спорт, клубная деятельность, гармонизация, реабилитация, гуманное общество.

THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION IN RAISING A HEALTHY GENERATION

Olimjon Shodiev

Acting Professor at the Institute for Retraining and Advanced Training of Adaptive
Physical Education and Sports Specialists
olimjonshodiyev2020@gmail.com

Abstract. The article analyzes the importance of physical education classes and clubs in educational organizations with inclusive education, as well as current problems of organizing the process of classes and clubs. Proposals and recommendations for creating full conditions for young people with disabilities to engage in adaptive physical education and sports in educational organizations have been developed.

Keywords: inclusive education, person with disabilities, adaptive, adaptive physical education, adaptive sports, club activities, harmonization, rehabilitation, humane society.

Kirish. Jamiyatimizda siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda keng qamrovli islohotlar olib borilayotganligi, ayniqsa, yoshlar ta'lim-tarbiyasida, ilm-fanni zamon talablariga mos rivojlantirish borasida dadil qadamlar qo'yildi. Jumladan, ma'naviyat sohasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023-yil 22-dekabr kuni o'tkazilgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat Kengashi yig'ilishida milliy urf-odat va qadriyatlarni asrab-avaylash, rivojlantirish, madaniyat maskanlari, teatrlar, muzeylar, sport inshootlari faoliyatini tubdan yaxshilash masalalariga alohida urg'u berilib, yurtimiz o'z takomilining yangi, yuksak rivojlanish bosqichiga qadam qo'yayotgan hozirgi pallada ilg'or ilm-fan yutuqlarini egallagan, milliy-ma'naviy qadriyatlarni qadriga yetadigan, jismonan va ma'nadan sog'lom kadrlarga ehtiyoj borligi mamlakatimiz rahbari tomonidan yana bir bor ta'kidlandi[4].

Yuksak ma'naviyatli barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda jismoniy tarbiya va sportning o'rni beqiyos ekanligi jamiyatimiz rivojida yaqqol o'z aksini topmoqda. Islohotlarning ilk kunlaridanoq boshqa sohalar qatori jismoniy tarbiya va sport rivojiga ham katta e'tibor berilmoqda.

Barkamol shaxs deganda, turli-tuman bilimlarni egallagan, bir qator go'zal fazilatlarni vujudida jo etgan, zamon talabiga javob beruvchi ma'naviy yuksak inson

siymosi tushuniladi. Barkamol shaxsga misol keltiradigan bo'lsak, ularga xalq ichidan yuqori obro'ga ega bo'lgan o'qimishli odamlarni, xalqqa nafi tegib, ular uchun sevimli bo'lib qolgan insonlarni tushunish mumkin. Shuningdek, barkamol inson muayyan bir sohaning haqiqiy bilimdoni, shu bilan birgalikda, texnik fanlarni ham yaxshi biluvchi, axloq va odobda barkamol, zamon talabiga javob beradigan kishiga nisbatan qo'llanilmoqda. Bularga misol qilib, Nobel va Davlat mukofotlarining sovrindorlari, jahon chempionlari, mamlakat qahramonlari hamda o'z ishining ustasi bo'lib, el-yurt hurmatiga sazovor bo'lgan kishilarni olsak bo'ladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev Olimpiya va Paralimpiya o'yinlariga tayyorgarlik bo'yicha 2025-yil 13-fevralda o'tkazilgan katta yig'ilishda sport sohasini shunchaki o'yin va musobaqalar emas, millat genofondi, mamlakatning qudrati va obro'-e'tiborini butun dunyoga tarannum etadigan eng ta'sirchan vosita, eng ustuvor vazifa deb bilishimiz shart deya ta'kidladi[5].

So'nggi to'rt yilda budjetdan sportga ajratilayotgan mablag' 1,5 trillion so'mdan 3 trillion so'mga oshdi, murabbiylarning o'rtacha maoshi 2 barobar ko'paydi, 101 ta yirik sport obyektlari yangidan qurildi, 67 tasi rekonstruksiya qilindi.

Sportchilarimizning Parijda erishgan yutuqlari bu islohotlarning yorqin natijalari hisoblanadi. Eng asosiysi, bu natijalar yoshlarimizni, ota-onalarni sportga bo'lgan munosabatini o'zgartirdi. Ko'p yoshlarimizda "Men ham chempion bo'laman", degan shijoat paydo bo'ldi.

Jismoniy tarbiya kishilarga katta ijobiy ta'sir ko'rsatib, salomatligini mustahkamlaydi, ishlash qobiliyatini oshiradi, uzoq umr ko'rishga yordam beradi. Sport har qanday yoshda ham qaddi-qomatni tarbiya qilish kuch-quvvatni saqlab turishning ajoyib vositasidir. Sport dam olish bilan mehnatni almashtirib turish manbai bo'lib xizmat qiladi. O'quvchilarning jismoniy madaniyatga ega bo'lishlari jismoniy tarbiya samaradorligini belgilovchi muhim omil sanaladi. Shuningdek, jismoniy madaniyat inson va jamiyat umumiy madaniyatining ham ajralmas qismidir. Jismoniy madaniyat mazmunida quyidagilar aks etadi:

inson a'zolarining funksional kamoloti (ichki a'zolar, nerv va harakat, suyak-mushak tizimi, tana uyg'unligi va ularning funksional faoliyatini boshqarish layoqati)ga egalikni ta'minlash;

o'quvchilarning sog'ligini mustahkamlash;

ularni gigiyena qoidalariga amal qilishga ko'niktirish;

o'quvchilar mohirligini har tomonlama o'stirish;

bo'lajak kasb-hunar egalarining jismoniy va fiziologik sifatlarini kasbiy nuqtai nazardan shakllantirish, ularning ishchanlik qobiliyatini oshirish;

o'quvchilarning jinsiy jihatdan to'g'ri kamolga yetishlari uchun sharoit yaratish;

o'quvchilarda mustahkam iroda, qat'iy xarakter, intizomga so'zsiz amal qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

O'zbekiston Respublikasida jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishlari uchun

sharoitlar yaratish borasida ham bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Ularni adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sportga keng jalb etib, sport bilan muntazam shug'ullanishini yo'lga qo'yish, sport inshootlarini nogironligi bo'lgan shaxslarga moslashtirish va ularga zarur shart-sharoitlarni yaratish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish, shuningdek, adaptiv sport turlari bo'yicha iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya) hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlash tizimi yo'l qo'yildi.

Adaptiv jismoniy tarbiya nogironligi bo'lgan shaxslar va sog'lig'i bilan bog'liq muammolar bo'lgan odamlarni, uning barcha turlarini reabilitatsiya qilish tizimining eng muhim tarkibiy qismidir. Ko'pgina nogironligi bo'lganlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish jamiyatga kirish, yangi do'stlar orttirish, muloqot qilish, to'liq his-tuyg'ular va dunyoni bilish imkoniyatini olishning yagona yo'lidir. Aynan shu yerda, ko'pincha hayotlarida birinchi marta ular harakat quvonchini his qilishadi, g'alaba qozonishni va mag'lubiyatga munosib dosh berishni o'rganadilar. Nogironligi bo'lgan bolalar va adaptiv jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridan o'tadigan maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun prognoz ijobiydir. Aksariyat odamlar o'zlarining jismoniy ko'rsatkichlarida sezilarli yaxshilanishlarga duch kelishadi, o'zlarini va boshqalarni to'g'ri psixologik baholashni rivojlantiradilar, muloqot va o'zini o'zi anglashni rivojlantiradilar.

Bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslarni inklyuziv ta'lim olishini keng yo'lga qo'yilishi, ta'lim muassasalarida nogironligi bo'lgan o'quvchilarni adaptiv jismoniy tarbiya va sport ta'limini olishlariga imkoniyat yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 55-moddasida jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarning (shaxslarning) davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional ta'lim muassasalarida inklyuziv shaklda bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim olishini ta'minlanishi belgilangan[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4860-son qarori [2] hamda Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida 638-son qarori, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining mazkur qarori bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida" nizomga [3] asosan Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tasarrufidagi 1 897 ta umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim tashkil etilgan. Mazkur maktablarda ta'lim olayotgan nogironligi bo'lgan o'quvchilar jismoniy tarbiya darslarida va darsdan keyin tashkil etiladigan sport to'garaklarida muntazam ishtirok etib sog'liklarini tiklashmoqda hamda sportning boshlang'ich sirlarini o'rganishmoqda.

Ta'kidlash joizki, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nogironligi bo'lgan o'quvchilar hayotida muhim o'rin tutadi va bu mashg'ulotlar malakali mutaxassislar

tomonidan o'rgatilishi zarur. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida yoki muassasasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalashda vakolatli jismoniy tarbiya o'qituvchisi bo'lishi kerak. Shuningdek, ularga darsdan keyin tashkil etiladigan sport to'garaklarida sifatli mashg'ulotlar olib boradigan tegishli sport turi bo'yicha tushunchasi bor trener-o'qituvchining bo'lishi ham muhim shartlardan hisoblanadi.

Bugungi kunda inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini sog'lom o'quvchilar bilan bir sinfda ta'lim olayotgan nogironligi bo'lgan o'quvchilarga jismoniy tarbiya darslarini va darsdan keyingi sport to'garaklari mashg'ulotlarini talab darajasida o'tishiga zamin yaratilmagan ya'ni bu ishlar tizimli yo'lga qo'yilmagan. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarini nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan mashg'ulot o'tishi tayyorgarlik jarayonisiz yo'lga qo'yilgan. Ular malaka oshirish kurslariga jalb etilmayapti, tegishli darslik o'quv qo'llanma va sport uskunolari va jihozlari bilan to'liq ta'minlanmagan.

Oqibatda inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya darslari va darsdan keyingi to'garak mashg'ulotlari talab darajasida sifatli o'tkazilmayapti. Shuning uchun inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya darslari va darsdan keyingi to'garak mashg'ulotlarini adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sport bo'yicha maxsus tayyorgarlik ega o'qituvchilar olib borishi zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Maktabda adaptiv jismoniy tarbiya o'qituvchisiga qo'yiladigan kasbiy va axloqiy talablar nimalardan iborat bo'lishi kerak? Adaptiv jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarga namuna bo'lishi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi nosog'lom turmush tarziga qarshi tura olishi, o'quvchilarni nafaqat rag'batlantirish, balki ularni ilhomlantirish, ularda o'zgarish va o'sishga intilishni yoqishi kerak. O'qituvchi o'quvchilar jamoasining kayfiyatini aniqlay olishi va bu kayfiyatlarni oldindan ko'ra bilishi kerak. O'qituvchi nogironligi bor bolalarning teng sharoitlarda jamiyatga integratsiyalashuviga yordam berish uchun hamma narsani qilishi kerak[6].

Adaptiv jismoniy tarbiyani rivojlantirishdagi umumiy ijobiy tendensiyalarga qaramay inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida bir qator muhim muammolarni ta'kidlash kerak:

nogironligi bor o'quvchilar adaptiv jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining ommaviy shakllari, birinchi navbatda, muntazam mashg'ulotlar bilan yetarli darajada qamrab olmaslik;

adaptiv jismoniy tarbiyani rivojlantirishning zamonaviy tashkiliy-huquqiy shakllarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

nogironligi bor bolalarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb etish bo'yicha tadbirlarga qo'shimcha ta'lim muassasalarining kam jalb etilganligi;

jismoniy tarbiya va sport sohasida, shu jumladan, bolalar va o'smirlar sport maktablarida, ixtisoslashtirilgan sport maktablarida adaptiv jismoniy tarbiya bo'limida bir o'quvchiga to'g'ri keladigan budjet ta'minoti meyorlarining yo'qligi;

adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislarning yetarli sonining yo'qligi, sport ta'lim muassasalari bitiruvchilarining jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar bilan ishlashga motivatsiyasining pastligi, amaliyotchi mutaxassislarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

turli nozologik va yosh guruhlari uchun turli sport turlari bo'yicha jismoniy tarbiya va sport bo'yicha qo'shimcha ta'limning namunaviy dasturlari mavjud emasligi;

jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning jismoniy tarbiyasi, sporti va dam olishi uchun moddiy-texnik bazasini sport inshootlaridan foydalanish imkoniyati, harakatlanishi cheklangan shaxslarning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishi uchun maxsus vositalar, shuningdek, maxsus sport uskunalari va jihozlari bilan ta'minlash nuqtai nazaridan zaif rivojlanganligi;

jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni jismoniy tarbiya va sport sohasida ijro etuvchi hokimiyat organlari va jamoat sport tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning muvofiqlashtirilmaganligi va yetarlicha samarali emasligi.

Inklyuziv ta'limda sog'lom bolalar bilan birga dars jarayonlarida ishtirok etayotgan nogironligi bor o'quvchilarda intilish yuqori bo'libgina qolmay, unda o'ziga ishonch ortadi, iqtidorini nomoyon qiladi va maqsad sari intilishga o'rganadi, jamoada shakllanib boradi. Bu globallashuv davrining yoshlar ongiga ta'sir etuvchi salbiy jihatlari va undan yoshlarimizni asrash, unga qarshi tura oladigan yoshlarni tarbiyalashning turli-tuman yo'l va usullaridan biridir.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida ta'lim olayotgan nogironligi bor yoshlarimizni ham kelajakda barkamol inson bo'lib tarbiyalanishlarida olib borilayotgan ijobiy ishlarni yanada jonlantirish va ta'lim sohasida ushbu yo'nalishda qator kamchilik va muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Respublika bo'yicha mavjud umumta'lim maktablarida tahsil olayotgan imkoniyati cheklangan o'quvchilar to'g'risida statistik ma'lumotlar Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan yuritilishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning nogironlik turlari va guruhidan kelib chiqib, ta'lim berish usullarini ko'rib chiqish hamda takomillashtirish imkoniyatini beradi.

2. Zarur sport asbob-uskunalarining chet eldan qimmat narxlarda keltirilishi, ularni ishlab chiqarishning mamlakatimizda yo'lga qo'yilmagani ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini kuchaytirish imkonini bermayapti. Bu yo'nalishda mutasaddilar tomonidan Respublika mahalliyashtirish dasturlariga tegishli bandlar kiritilsa va ularning o'zimizda ishlab chiqarilishi yo'lga qo'yilsa, ko'plab muammolar hal etilishi mumkin.

3. Adaptiv jismoniy tarbiya bolaning qulay muhit, harakat va sog'lom turmush tarzi, muvozanatli ovqatlanish va qattiqlashuv orqali maksimal darajada o'zini o'zi anglashiga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak.

4. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarini adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sport bo'yicha tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tizimli yo'lga qo'yish;

5. Inklyuziv ta'lim joriy etilgan ta'lim tashkilotlarining jismoniy tarbiya va sport bo'yicha moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlash;

6. Jismoniy tarbiya darslari va darsdan keyingi sport to'garaklariga adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sport bo'yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish;

7. Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o'qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o'rtasida ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirish, ularni kamsitish, salbiy muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda iste'dodli, irodali, o'z oldiga aniq maqsadlarni qo'ygan yoshlarimiz ko'pchilikni tashkil qiladi. Lekin, hozirda davlatimizni yoshlarga ko'rsatayotgan g'amxo'rliqi va xalqimizning ularga bo'lgan ishonchini teran his qilishlari va shunga mos faoliyat olib borishlari lozimligini tushuntirib borish, ta'limning har bir bosqichida ish yuritayotgan har bir murabbiy va o'qituvchining asosiy faoliyatiga aylanishi zarur. Qachonki yoshlar ongida, O'zbekiston yagona Vatan, shu Vatandagina inson kamol topishi mumkinligi qat'iy ishonchga aylansa ya'ni mafkuraviy immunitet hosil qilinsa, ular davlatimiz bildirgan, bu ishonchni a'lo o'qish, ilmiy-ijodiy muvaffaqiyatlar, halqimiz farovonligi, mamlakatimiz taraqqiyoti va Vatanimizning yorug'-istiqboli yo'lidagi fidokorona mehnati bilan oqlay oladi.

Mamlakatimizda yoshlar uchun amalga oshirilayotgan ezgu ishlardan ko'zlangan maqsad aniq, chunki oldimizda turgan eng ezgu maqsadlarimiz – mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz, erkin va farovon xayotimiz ham, O'zbekistonning 21-asrda jahon hamjamiyatidan qanday o'rin egallashi ham – bularning barcha – barchasi avvalambor, yoshlarning qanday inson bo'lib yetishishiga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4860-son qarori. <https://lex.uz/docs/5044711>.

3. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari

bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 638-son qarori. <https://lex.uz/docs/5679836>.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023-yil 22-dekabr kuni o‘tkazilgan Respublika Ma’naviyat va ma’rifat Kengashi yig‘ilishi. <https://president.uz/uz/lists/view/6941>.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2025-yil 13-fevral kuni Olimpiya va Paralimpiya o‘yinlariga tayyorgarlik bo‘yicha o‘tkazilgan katta yig‘ilish. <https://president.uz/uz/lists/view/7870>.

6. Mamarajabova Z.N, Subanova B.Q. Inklyuziv ta’lim (eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar misolida): o‘quv qo‘llanma / – Toshkent, 2022.

INKLYUZIV SPORT-JAMIYATGA MOSLASHISH VA TO‘LAQONLI SPORT HAYOTIDA YASHASH

O‘zDJTSU

Adaptiv jismoniy

tarbiya va sport kafedrası

p.f.b.f.d.(PhD), dotsent v.b. **L.T.Davlatova**

O‘zbekistonda nogironlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish, hayot sifatini yaxshilash tizimini takomillashtirish, ularga ta‘lim olish va ishga joylashishda har tomonlama ko‘maklashish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilib, xalqimizga xos bo‘lgan mehr-shafqat hamda ezgulik tuyg‘ularini hisobga olgan holda nogironlarning muhim ehtiyoj va talablariga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ–4860-son “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta‘lim tizimini joriy qilish bo‘yicha qator normativ- huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Mazkur hujjatlarda jamiyatimizning bir bo‘lagi bo‘lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ularga ta‘lim-tarbiya berish, ularning sog‘lom bolalar qatoridan o‘rin olib o‘z qobiliyati, imkoniyatlarini ko‘rsata olishiga, ma‘naviy kamol topishiga qaratilgan chora-tadbirlar belgilab berilgan.

O‘zbekistonda inklyuziv sport - bu hamma uchun mo‘ljallangan sport turi bo‘lib, unda sportchilar jismoniy yoki ruhiy nuqsonlarga ega bo‘lgan odamlar bilan teng ravishda mashq qiladilar yoki musobaqalarda qatnashadilar.

Sport nogironlar uchun ijtimoiy va jismoniy rehabilitatsiyaning kam sonli usullaridan biridir. Inklyuziv sport - hamma uchun, qachonki sportchilar jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan odamlar bilan teng ravishda mashq qilishsa yoki musobaqalarda qatnashishsa. Bu birinchi bo‘lib yangi kasbiy tajribaga ega bo‘lish imkonini beradi. Ikkinchisi - jamiyatga moslashish va to‘laqonli sport hayotida yashash: sayohat qilish, sog‘lom turmush tarzini olib borish, hamfikrlar bilan muloqot qilish.

Inklyuziv sportning maqsad va ahamiyati borasida shuna aytish mumkinki, sportdagi inklyuzivlik bu jismoniy imkoniyati cheklangan odamlar va boshqalar o‘rtasidagi munosabatlarning juda muhim muloqot fursatidir.

U sport bilan shug'ullanish va musobaqalarda qatnashish, o'z xususiyatlaridan qat'i nazar, ularni unutish imkoniyatini beradi. Hamma hech qanday muammosiz istalgan sport turiga yozilish, mashg'ulotlarga borish, musobaqalarga borish mumkinligiga o'rganib qolgan.

Ammo bu faqat cheklovlarga ega bo'lmagan odamlar uchun. Afsuski, aqliy yoki jismoniy nuqsoni bo'lgan ba'zi qiz va o'g'il bolalarni boshqa bolalar bilan umumiy seksiyaga qabul qilishdan bosh tortishadi.

Biz hammamiz bir-birimiz oldida tengmiz va atrofimizdagi odamlarni hurmat qilishimiz, jismoniy yoki aqliy rivojlanish xususiyatlaridan qat'i nazar, ularga yordam berishimiz kerak.

Inklyuziv sportning asosiy g'oyasi g'alaba va natija uchun kurash emas, balki nogironligi bo'lgan va bo'lmagan odamlarni birlashtirish, ularning chegaralari va imkoniyatlarini kengaytirishdir.

Teng huquqli: inklyuziv sport nima va u nima uchun kerak. Inklyuziv sport - bu hamma uchun sport. Bu odatda professional va Paralimpiya sportini emas, balki havaskor mashg'ulotlar va musobaqalarni nazarda tutadi.

Inklyuziv sportning asosiy g'oyasi g'alaba va natija uchun kurash emas, balki nogironligi bo'lgan va bo'lmagan odamlarni birlashtirish, ularning chegaralari va imkoniyatlarini kengaytirishdir.

Inklyuziv sportga asos solgan hikoyalardan biri Rik Xoytning hikoyasidir. U 1962-yilda AQShda tug'ilgan va BMFning og'ir shakliga chalingan, Rik aravachada harakatlanadi. Yigit 15 yoshga to'lganida, uning maktabida jarohatdan keyin falaj bo'lgan o'quvchi foydasiga xayriya yugurish musobaqasi bo'lib o'tdi. Rik marafonda qatnashishni xohladi va bu haqda otasi Dik Xoytga aytdi.

U ham o'g'liga yordam berishga ahd qildi: Dik Rik o'tirgan kolyaskani itarib, marafonni yugurib o'tdi. Shunday qilib, bola ham poyga ishtirokchisiga aylandi va ular otasi bilan birgalikda nogironligi bo'lgan va bo'lmagan sportchilarning dunyodagi birinchi sport tandemini tuzdilar.

Keyingi 35 yil ichida ular 1130 ta musobaqada qatnashdilar va ularning tajribasi butun dunyo bo'ylab minglab odamlarni inklyuziv sport bilan shug'ullanishga ilhomlantirdi.

Keyingi o'n yilliklarda inklyuziv musobaqalar butun dunyoda turli sport turlari bo'yicha o'tkazila boshlandi: yengil va og'ir atletika, basketbol, velosport, bochcha, futbol, kamondan otish, suzish va qilichbozlik. Nogironligi bo'lgan va nogironligi bo'lmagan shaxslar uchun qo'shma musobaqalar uchun eng ommabop yugurish va triatlon bo'lib qolmoqda.

Inklyuziv sportning vazifasi nafaqat nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb qilish va ularning salomatligini yaxshilash, balki ijtimoiylashuv hamdir. Nogironligi bo'lmagan shaxslar bilan shug'ullanib, musobaqalarda qatnashish orqali nogironligi bo'lgan shaxs yorqin taassurotlarga ega bo'ladi, yangi aloqalar o'rnatadi va muloqot doirasini kengaytiradi.

Inklyuziv sport orqali u ko'pincha yopiq hayot tarzini olib boradigan nogironligi bo'lgan odamlar mahrum bo'lgan narsalarni oladi. Musobaqalarda

nogironligi bo'lgan shaxslar o'zlarini teng deb bilishlarini, qo'llab-quvvatlashlarini, umumiy ishga qo'shilishlarini va o'zlarining ahamiyatini anglashlarini his qilishadi.

Inklyuziv jismoniy tarbiya - bu sport va ta'lim sohasidagi yo'nalish bo'lib, jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki hissiy xususiyatlaridan qat'i nazar, barcha insonlar uchun sport va jismoniy faoliyatdan teng foydalanishni ta'minlash zarurligi va muhimligini ta'kidlaydi.

Ushbu yondashuv har bir ishtirokchi qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy muhitda o'z jismoniy ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirib, boshqalar bilan to'laqonli muloqot qila oladigan sharoitlarni yaratishni maqsad qiladi.

Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun sportda inklyuziyaning ahamiyati ayniqsa katta, chunki sport nafaqat jismoniy salomatlikni saqlash vositasi, balki ijtimoiy integratsiya va shaxsiy rivojlanishning kuchli vositasidir.

Inklyuziv dasturlar ijtimoiy to'siqlarni yengib o'tishga yordam beradi, kelib chiqishi va qobiliyati turlicha bo'lgan ishtirokchilar o'rtasida hurmat va tushunishni shakllantirishga ko'maklashadi. Bundan tashqari, ular har bir kishiga o'zini jamiyatning qadrlı a'zosi sifatida his qilish imkonini beruvchi o'zini ifoda etish va tasdiqlash imkoniyatlarini beradi. Shunday qilib, inklyuziv jismoniy tarbiya nafaqat sport natijalariga erishish, balki har bir inson faol va jalb etilgan bo'lish imkoniyatiga ega bo'lgan yanada uyg'un va ochiq jamiyatni yaratishga xizmat qiladi.

Inklyuziv mashg'ulotlarni tashkil etish tamoyillari va yondashuvlari. Tenglik va qulaylik. Barcha ishtirokchilar uchun resurslar, jihozlar va mashg'ulot o'tkaziladigan joylardan teng foydalanishni ta'minlash.

Individual yondashuv. Mashg'ulotlarni rejalashtirish va o'tkazishda ishtirokchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, bu mashqlarning individual maqsadlari va modifikatsiyalarini o'z ichiga olishi mumkin.

O'qitish usullarida moslashuvchanlik. Turli xil o'qitish uslublari va ishtirokchilarning imkoniyatlarini qondirish uchun turli xil o'qitish usullari va uslublarni qo'llash.

Imkoniyati cheklangan shaxslarning turli toifalari uchun sport mashg'ulotlarini moslashtirish usullari. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun g'ildirakli velosipedlar, qulay trenajyorlar yoki suzish moslamalari kabi maxsus yoki o'zgartirilgan sport jihozlaridan foydalanish.

Ishtirokchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olish uchun qoidalarini soddalashtirish yoki o'zgartirish, masalan, vazifalarni bajarish vaqtini ko'paytirish yoki maydon hajmini kamaytirish. Ishtirokchilarning o'ziga xos jismoniy va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan mashg'ulot rejalarini ishlab chiqish. – ko'rish yoki eshitish qobiliyati cheklangan ishtirokchilarga yordam berish uchun katta rangli markerlar kabi vizual signallar va audio ko'rsatmalardan foydalanish.

Inklyuziv sport dasturlari - bu alohida ehtiyojli bolalar uchun mo'ljallangan maxsus sport tadbirlari va mashg'ulotlari bo'lib, ularni umumiy sport hamjamiyatiga kiritadi. Bunday dasturlarning asosiy maqsadi bolalarning jismoniy yoki intellektual

xususiyatlaridan qat'i nazar, ularga sport faoliyatida ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarni taqdim etishdir.

Mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqish Turli xil cheklovlarga ega bo'lgan ishtirokchilar uchun mashg'ulotlarni rejalashtirish va tuzish xavfsizlik, samaradorlik va sport tadbirlarida ishtirok etishdan zavq olishni ta'minlash uchun ehtiyotkorlik bilan yondashish va ko'plab omillarni hisobga olishni talab qiladi.

Xulosa. Inklyuziv jismoniy tarbiya sport dasturlarini nogironlar ehtiyojlariga moslashtirishdan ko'ra ko'proq narsani anglatadi; bu yo'nalish jamiyatimizning teng huquqlilik va qulaylikka bo'lgan asosiy intilishini aks ettiradi.

Inklyuziv sport universal ishtirokning muhimligini ta'kidlab, barcha ishtirokchilar o'rtasida ijtimoiy o'zaro ta'sir va o'zaro tushunishni rag'batlantirish orqali izolyatsiyani yengishga yordam beradi.

Inklyuziv sport dasturlari orqali nogironligi bo'lgan shaxslar nafaqat jismoniy faollikka, balki sport madaniyatida ishtirok etish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar, bu esa o'z qadr-qimmatini oshirish va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish uchun muhimdir. Bu nafaqat ularning shaxsiy o'sishiga hissa qo'shadi, balki jamiyatni boyitadi, xilma-xillik va o'zaro qo'llab-quvvatlash kuchini namoyon etadi.

Jismoniy tarbiyada inklyuziya tamoyillarini mustahkamlash orqali biz har bir inson, jismoniy imkoniyatlaridan qat'i nazar, jamiyatga hissa qo'shishi va jamiyatning qo'llab-quvvatlashini his qilishi mumkin bo'lgan yanada adolatli va integratsiyalashgan dunyoga asos yaratamiz. Shunday qilib, inklyuziv jismoniy tarbiya nafaqat alohida shaxslarning hayotini o'zgartiradi, balki butun jamiyatimizni o'zgartiradi, uni yanada ochiq, bag'rikeng va sog'lom qiladi.

O‘ZBEKISTONDA MAXSUS VA MOSLASHTIRILGAN ADAPTIV SPORT TURLARI

Fayziyev Farrux O‘ktamovich, SamDU doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda jismoniy faoliyati cheklangan kishilarning sport bilan shug‘ullanishi borasida davlatimiz tomonidan berilayotgan keng imkoniyatlar va undagi natijalar haqida qisqacha to‘xtalib o‘tiladi. So‘nggi kunlarda bu boradagi ishlarga davlatimiz tomonidan sezilarli darajada e‘tibor berilib kelinayotganligi jismoniy faoliyati cheklangan sportchilarning adaptiv sport turlari bilan shug‘ullanish qamrovi kundan-kunga ortib bormoqda.

Kalit so‘zlar: adaptiv, sport, paralimpiya, prezident qarorlari, nanizm, surdolimpiya, federatsiya, IPC AJT Tokio, Parij.

SPECIAL AND ADAPTED ADAPTIVE SPORTS IN UZBEKISTAN

Fayziyev Farrukh Oktamovich, PhD student at SamSU

Abstract: This article briefly discusses the wide opportunities provided by our state for people with physical disabilities to engage in sports in Uzbekistan and the results achieved. In recent days, our state has paid significant attention to this issue, and the scope of athletes with physical disabilities engaging in adaptive sports is increasing day by day.

Key words: Adaptive, sports, paralympics, presidential decrees, dwarfism, deaf-molded, federation, IPC AJT Tokyo, Paris

Kirish. Bugungi kunda inson va uning salomatligi rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar oldida eng muhim vazifalardan biri bo‘lib kelmoqda. Bu o‘rinda insonlarning sportning qaysi turi bo‘lmasin muntazam shug‘ullanib kelayotganini alohida ta’kidlab o‘tish lozim. Shu bilan bir qatorda nogironlar sportini rivojlantirish va bu sport bilan shug‘ullanishi mumkin bo‘lgan aholi qatlamini tobora o‘zlari uchun qulay va mos bo‘lgan sport turiga jalb etish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib kelmoqda. Bundan ko‘zlangan maqsad avvalo, bu toifadagi insonlarning sog‘ligini mustahkamlash, ularni jamiyat hayotidan ajralib qolmasliklari, o‘z vaqtlarini mazmunli o‘tkazgan holda hayotga bo‘lgan qiziqishlari yanada orttirishdan iboratdir.

Shuni ta’kidlash kerakki, Paralimpiya o‘yinlarida sportchilarmizning erishgan va erishib kelayotgan yutuqlari insonga maqsadlarga erishish, o‘zining zaif tomonlarini yengish, ob‘ektiv qiyinchiliklarini yengish, jamiyat aholisi, O‘zbekiston aholisining ushbu toifaga nisbatan o‘z fikr va qarashlarini o‘zgartirishga ulkan hissa qo‘shib kelmoqda.

Shu o'rinda bugungi kunda ilmiy va sport adabiyotlari va so'zlashuv nutqimizda uchrab kelayotgan adaptiv jismoniy tarbiya atamsiga ta'rif beradigan bo'lsak, adaptiv jismoniy tarbiya bu- adaptiv jismoniy tarbiya (AJT) – funksional, shu jumladan, harakat imkoniyatlarini mutloq yoki uzoq muddatga yo'qotgan insonlar jismoniy tarbiyasining turli jihatlarini o'rganuvchi fan.

Muhokama va natijalar. Adaptiv sport va uni rivojlantirish masalasi davlat dasturining muhim vazifalaridan biri ekanligini yurtboshimiz tomonidan qabul qilinayotgan bir qator normativ-huquqiy hujjatlardan bilib olishimiz mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1- dekabrda PF-5270-son „ **Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida**”gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18- maydagi PQ-5114-son „ Parolimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” gi qarorlari shular jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5114-son qaroriga muvofiq barcha turdagi sport ta'lim muassasalarida jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun sport bo'limlarini bosqichma-bosqich tashkil etish hamda iqtidorga ega bo'lgan jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarni tanlab olish, ularni sport turlariga yo'naltirish, tayyorlash hamda oliy sport mahoratiga erishishini ta'minlovchi uzluksiz yagona kompleks tizimi joriy etildi.

Xalqaro miqyosda nogironlar sport turlari asosan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Paralimpiya sport turlari bilan - tayanch harakati shikastlanganlar, past bo'ylik (nanizm), serebral falajlik bilan kasallanganlar, oyoq va qo'l amputatsiyasi bo'lganlar, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar hamda aqli rivojlanishida nuqsoni borlar;

2.Surdolimpiya sport turlari bilan - eshitish va gapirishda nogironligi borlar

3.Maxsus olimpiya sport turlari bilan - aqli rivojlanishida nuqsoni bor shaxslar;

4.Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar - Xalqaro Ko'zi ojizlar sport federatsiyasi o'yinlari

(IBSA) ga kiritilgan sport turlari bilan shug'ullanishi mumkin.

Bu imkoniyati turli xil va turli darajada cheklangan sportchilarni o'zlarining jismoniy imkoniyatiga mos bo'lgan (maxsus va moslashtirilgan) sport turlari bilan, havaskor hamda professional shug'ullanishlari uchun yurtimiz tomonidan oxirgi 15-20 yillikda bu sohani rivojlantirishga alohida e'tibor berilib kelinmoqda. Ayniqsa, so'nggi 10 yillik O'zbekistonda nogironlar sporti rivojlanishida salmoqli bo'ldi. Ushbu davrda bu yo'nalishda ko'pgina islohotlar bilan bir qatorda sportchilarning jahon xalqaro arenalarida yurtimiz bayrog'ini ko'klarga ko'tarib qo'lga kiritgan yutuqlari ham e'tiborga molikdir. Chunki, parasportchilarimizning bu vaqt mobaynida ishtiroki kuzatilgan xalqaro nogironlar sport musobaqalari bellashuvlarida qo'lga kiritilgan yutuqlari vatanimiz mustaqillikni qo'lga kiritgandan toki, hozirgi kunga qadar bo'lgan vaqt oralig'ida erishilgan medallarning asosiy qismini tashkil etadi. Bu yutuqlar qatoriga Braziliya poytaxti bo'lmish Rio-de Janeyroda o'tkazilgan 2016-yilgi Yozgi Paralimpiya musobaqalarida paralimpiya

sportchilarimiz faol ishtirok etib yurtimizga jami 31 ta medallar bilan qaytishdi. Bundan **8** tasini oltin, **6** tasini kumush, **17** tasini bronza medallari tashkil etdi.

O'zbekistonlik paralimpiya sportchilarining quvonarli natijalaridan biri 2021-yil Yaponiya poytaxti bo'lmish Tokioda o'tkazilgan, 2020-yil Yozgi Paralimpiya sport musobaqalari" da qo'lga kiritildi.

Eslatib o'tamiz; 2020-yilgi Yozgi Paralimpiya sport o'yinlari Butundunyoda Pandemiya sababli 2021-yilda o'tkazilgan edi.

Bunda sportchlarmiz yurtimiz sha'nini ishonarli himoya qilib, o'zbek nomini yana bir bor jahonga tanitib, jami **19** ta medalni qo'lga kiritdi. Bundan **8** tasi oltin, **5** tasi kumush va **6** tasini bronza medallari tashkil etib, umumjahon miqyosida 162 delegatsiya orasida **16** -o'rinni egalladi.

Parasportchilarimizning shu kungacha ishtirok etgan Yozgi Paralimpiya musobaqalarida qo'lga kiritgan natijalaridan oltin medallar va umumdelegatsiya bo'yicha yuqori ko'rsatkichi 2024-yil Fransiya poytaxti bo'lmish Parijda o'tkazilgan **XVII Yozgi Paralimpiya** sport anjumanida erishildi. 2024-yil avgust-sentabr oylarida bo'lib o'tgan ushbu maxsus tadbirida vatanimiz delegatsiyasi umumhisobda 26 ta medalni qo'lga kiritdi. Shundan, **7** tasini bronza, **9** tasini kumush va **10** tasini oltin medallar tashkil qildi. Bu esa, ushbu sport o'yinlarida ishtirok etgan 168 ta mamlakat ichida O'zbekiston **13-o'rinni** egallashga muvaffaq bo'di.

Hozirda yurtimizda Parasportning o'n beshdan ortiq turlari bilan imkoniyati cheklangan kishilar shug'ullanib kelmoqda, xalqaro miqyosda parasport turlariga e'tibor bersak bunday maxsus sport turlari 28 tani tashkil qilishini kuzatamiz. Shundan, 22 tasi Yozgi sport turlariga mansub bo'lsa, qolgan 6 tasi esa qishki parasport turlarini tashkil etadi.

Yozgi paralimpiya sport turlari – para yengil atletika, para dzyudo, para taekvando, para pauerlifting, para suzish, para stol tennisi, para qilichbozlik, para voleybol, para velosport, para badminton, para kanoe, para akademik eshkak eshish, para o'q otish, para kamondan otish, para triatlon, para ot sporti, bochcha, golbol, 5x5 futbol, aravachada tennis, aravachada basketbol, aravachada regbi.

Qishki paralimpiya sport turlariga esa – para xokkey, para kyorling, para snoubord, para tog' chang'isi, para chang'i poygasi, para biatlonlar kiradi.

Parijda o'tkazilgan paralimpiya musobaqalarida davlatimiz parasportchilari 9 ta parasport turlaridan ishtirokini inobatga olsak, vatanimizga kirib kelmagan yuqorida ta'kidlangan maxsus sport turlarining qolganlarini yurtimizda keng yoyish, rivojlantirish ular bilan shug'ullanuvchilar uchun yetarli shart-sharoitlar yaratib berish borasida hukumatimiz tomonidan yetarlicha e'tibor qaratilib, barcha kerakli qaror va farmonlar chiqarildi.

Shu o'rinda savol tug'ilishi mumkin, Paralimoiya sport musobaqalarida kimlar qatnasha oladi. Bu bo'yicha Xalqaro paralimpiya qo'mitasi (inglizcha: International Paralympic Committee yoki **IPC**) yozgi va qishki paralimpiya o'yinlariga tegishli bo'lgan 6 ta nogironlik toifasini aniqlaydi.

1. Kamida bitta a'zosi qisman yoki to'liq yo'qotilgan sportchilar ishtirok etishlari mumkin.

2. Miya paralichi. Bunda miya shikastlanishi bilan bog‘liq sportchilar ishtirok etadi: masalan, shol, miya shikastlanishi, qon-tomir yoki mushakning nazoratini, muvozanatni yoki muvofiqlashtirishni buzadigan jarohatlar qatnashadi.

3. Aqliy nogironlik. Intellektual faoliyatda sezilarli darajada nuqsonli va moslashuvchan xatti-harakatlar bilan bog‘liq cheklovlarga ega bo‘lgan sportchilar.

4. Nogironlar aravachasidan foydalanadigan sportchilar. Musobaqalarda ishtirok etish uchun nogironlar aravachasidan foydalanishni talab qiluvchi umurtqa jarohati va boshqa kasalliklarga ega sportchilar.

5. Zaif ko‘ruvchilar. Ko‘rish qobiliyatida nuqsoni bor, zaif ko‘ruvchi va ko‘zi ojiz sportchilar.

6. Boshqa nogironlik. Yuqorida sanab o‘tilgan beshta boshqa toifaga to‘g‘ri kelmaydigan jismoniy nogiron bo‘lgan sportchilar, masalan, tallidomit, karlikovost (bo‘y jihatidan rivojlanishi sust bo‘lganlar).

Xulosa va takliflar. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, bugungi kunda dunyo aholisining taxminan 10% iziga yaqinini turli darajadagi imkoniyati cheklangan kishilar tashkil etishini hisobga olgan holda bu insonlarni jamiyatga yanadako‘proq integratsiyasini ta’minlashda sportning maxsus turlari bilan qamrab olish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda maxsus sport inventarlari bilan ta’minlashda yuzaga keladigan kamchiliklarni hisobga olgan holda bu sport anjomlarini imkoniyatdan kelib chiqqan holda o‘zimizda ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish amaliyotini joriy etish lozim deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son „Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab- quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.

2. E.A.O‘rinboyev, “Adaptiv jismoniy tarbiya va sport” T. 2020 B.6.

3. M.X.Mirjamolov, “Adaptiv jismoniy tarbiya va sport” o‘quv qo‘llanma Chirchiq 2020 B.7.

4. Hamidova Sh. R. Жамият ва инновациялар – 02 (2024) / ISSN 2181-1415 132-B.

5. O‘zbekiston Respublikasi Adaptiv sport turlari assotsiatsiyasi Samarqand viloyat bo‘lim boshqarmasi 2024-yil IV chorak uchun hisobotidan.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CHALLENGES AND INNOVATIONS IN SPORTS TECHNOLOGY

Rakhimberdiyev Sanjarbek

Tashkent University of Information Technologies

rakhimberdiyevsanjarbek@gmail.com

Tel: +998900096154

Abstract: This paper compares studies of sports technology innovations with respect to problems, methodology, and outcomes. Key constraints are resistance to technological change, accessibility of advanced training tools, and safeguarding athletes' data. While digital technologies enhance performance analysis and injury prevention, there are infrastructure and ethical considerations. Strategic planning, stakeholder engagement, and responsive policies are necessary for effective implementation to ensure inclusive and data-driven advancements in sports science.

Keywords: Sports technology, digital training, artificial intelligence in sports, e-sports analytics, technology adoption, challenges in sports science, performance tracking, injury prevention, digital accessibility.

I. Introduction: Sports technology has revolutionized athletic performance, injury prevention, and fan engagement through data analytics, wearable sensors, and AI-powered coaching tools. The rapid advancement of these technologies has introduced new training methods, real-time performance tracking, and predictive injury assessments that cater to diverse sports disciplines. However, the adoption of sports technology faces challenges such as resistance from traditional coaching methods, lack of access to high-tech facilities, budget constraints, and ethical concerns regarding data security and AI-driven decision-making. Additionally, disparities in access to technology create a digital divide among athletes from different socio-economic backgrounds. This article provides a comparative overview of various research studies in sports technology, investigating approaches, key concerns, and findings. By discussing both benefits and limitations, the overview aims to inform the improvement of effectiveness and inclusivity in digital sports innovations, fostering equitable access to cutting-edge training and performance-enhancing tools.

II. Comparative Analysis of Sports Technology Innovations: Sports technology has significantly transformed training environments, offering both opportunities and challenges. Various studies highlight different aspects of technology application in athletics, such as methodologies, limitations, and outcomes. Studies addressing issues in sports technology highlight resistance to change, accessibility of digital platforms, and the effectiveness of technological resources [1,3,4]. Some research analyzes traditional barriers to implementing data-driven training, such as low digital literacy among coaches and athletes, whereas others examine the impact of artificial intelligence and automation on performance optimization [6,7]. Findings suggest that these obstacles can be overcome through

strategic planning, stakeholder engagement, and continuous adaptation to technological advancements. Government and sports federations also play a crucial role in ensuring a safe and fair digital transformation in sports [5].

Methodologically, research utilizes diverse approaches, including literature reviews, case studies, and experimental research [2,5]. While AI-assisted training programs, others rely on theoretical analysis and expert opinions [3,6]. This diversity in methodologies provides a broad understanding of the subject but also indicates gaps in empirical evidence within some studies. Interestingly, other research emphasizes the importance of athlete feedback and biomechanics analysis in measuring the impact of digital tools [4,7].

Image-1 how to analyses right body training

Findings indicate that digital sports technologies enhance training efficiency, performance tracking, and injury prevention [6,7]. However, concerns regarding data privacy, AI ethics, and technological disparities remain critical issues [3]. Several studies call for further research in data-driven decision-making, adaptive training technologies, and the psychological impact of technology on athlete performance [5,6]. Additionally, AI-powered assessments and real-time feedback mechanisms have been identified as key advantages of sports technology, leading to improved training outcomes. Despite these advantages, limitations persist. Some studies lack empirical validation, limiting their practical applicability, while others focus on individual case studies that may not be generalizable to broader sports contexts [3,7]. The rapid pace of technological evolution also presents challenges in maintaining up-to-date research findings [1,4]. Moreover, infrastructure constraints and financial limitations hinder the large-scale adoption of sports technology, particularly in developing countries [2,5].

Image-2 Analyzing the process affecting results

Comparing these perspectives reveals that while sports technology offers immense potential, its effective utilization depends on overcoming structural, technical, and cultural challenges [3,6]. AI-driven coaching, greater access to performance-enhancing tools, and improved education for coaches and athletes are essential steps toward maximizing digital advancements in sports [5,6]. Future research should also analyze the long-term impact of sports technology on athlete development, injury rates, and coaching methodologies [7].

Subsequent research could explore the psychological effects of digital training methods, the effectiveness of hybrid training models, and the feasibility of AI-based coaching solutions. Additionally, interdisciplinary studies integrating sports science, biomechanics, and data analytics can provide cutting-edge solutions for optimizing athletic performance, engaging fans, and enhancing injury prevention strategies.

III. Summary

The rapid integration of technology into sports has transformed athletic training, enhancing performance tracking, injury prevention, and fan engagement. However, significant challenges remain, including resistance to new methodologies, infrastructure limitations, digital literacy issues, and ethical concerns surrounding AI and data security. While innovations such as wearable sensors, AI-powered coaching, and performance analytics offer significant benefits, their effectiveness is often hindered by unequal access to technology. To fully leverage sports technology, a comprehensive strategy must be adopted.

Investing in digital education programs will equip coaches and athletes with the skills necessary for effective technology integration. Expanding policies that

ensure equal access to advanced sports technologies will help bridge the digital divide, particularly in underprivileged regions. Furthermore, implementing stronger data protection regulations is essential to safeguarding athlete privacy and fostering trust in AI-driven sports analytics. Collaboration among policymakers, sports organizations, and technology developers will be crucial in building inclusive, scalable, and effective sports environments. By overcoming these challenges, the sports industry can fully harness the potential of digital innovation to enhance performance and ensure equitable access to modern training resources.

References

1. Overcoming Challenges in Sports Technology Innovation. HR Fraternity. Retrieved from.
2. The Need for Integrating Digital Training in Athletic Development. Retrieved from.
3. Unpacking the Disadvantages of Technology in Sports. Retrieved from.
4. Challenges of Distance Coaching for Athletes. National Sports Institute. Retrieved from.
5. Bridging the Digital Divide: Access to High-Tech Training. Sample Proposal. Retrieved from.
6. AI in Sports: 8 Use Cases & Real-Life Examples. Itransition. Retrieved from.
- The Challenges and Limitations of AI in Sports Science. AI for Social Good. Retrieved from.

PARASPORT MASHG'ULOTLARINI TASHKIL QILISH JARAYONIDA PARASPORTCHINING TAYYORGARLIK MAZMUNI VA UMUMIY QONUNIYATLARINI O'RGANISH.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti,
(DSc), dotsent., **Sobirova Laylo Baxramovna,**
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali
Astankulova Dilnur Furkat qizi
E-mail: sobirovalaylo@gmail.com, D.Astankulova@gmail.com*

Annotatsiya. Makolada Parasport mashg'ulotlarini tashkil qilishda parasportchining tayyorgarlik jarayoni va umumiy qonuniyatlarini o'rganish va uni tashkil etish usullari ko'rib chiqilgan. Bu mashg'ulot jarayoni parasportchilarni jismoniy, ruhiy va texnik tayyorgarlikni samarali amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari parasportchilarning jismoniy rehabilitatsiya, ijtimoiy moslashish, sog'lom turmish tarzini shakllantirish va maxsus yaratilgan sharoitlar asosida sport natijalariga erishishda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan muammolar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: parasport, paralimpiyada, jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik, jismoniy rehabilitatsiya.

Kirish. Nogironlar sportining rivojlanish tarixi yuz yildan ziyod davrni o'z ichiga oladi. Harakat faolligi nogironlarni tiklashning asosiy omillaridan biri ekanligi XVIII va XIX asrlar dayoq aniqlangan edi. Nogironlarni sportga jalb qilishga dastlabki urinishlar XIX asrda, 1888 yilda Berlinda karlar uchun birinchi sport klubi shakllantirilganida amalga oshdi. Ilk bor karlar uchun Olimpiada o'yinlari Parijda 1924 yil 10-17 avgust kunlari o'tkazildi. Paralimpiya sportini rivojlantirish masalasi oltmishinchi yillardan so'ng yangi sifat darajasiga ko'tarildi. Jismoniy tarbiya va sportda bo'lgani kabi, uning asosiy vazifalari - nogironlarning sog'lig'ini saqlash, zamonaviy hayot sharoitlariga moslashishga qaratilgan. Ko'pgina adabiyotlar taxliliga ko'ra sport va sog'lomlashtirish mashg'ulotlari o'rtasida farq juda katta.

"Nogiron bu – sog'lom odamdir" tushunchasi tibbiyot nuqtai nazaridan 1975 yilda nemis tabibi Zyunderom tomonidan asoslab berilgan. "Biz vaziyatdan kelib chiqamiz," deb yozgan u, "Nogironlar, bir yoki bir necha nuqsonlardan azob chekishlariga qaramay, aslida kasal bo'lmagan odamlardir. Ular faqat jarohati, tug'ma nuqsoni, kasallik yoki jarohat sabab azob chekishadi. Tana va tananing qolgan qismlari deyarli sog'lom va jismoniy stressga bardosh berishi mumkin, agarda organizmning boshqa qismlarni ishlata olsak yaxshi natijalarni qo'lga kiritishimiz muqarrardir. Shu sababli, bu odamlarni sport bilan shug'ullanmaslik uchun hech qanday sabab yo'q, aksincha, jismonan iloji boricha ko'p harakat qilish funktsional organlarning va boshqa qismlarining yaxshi holatini saqlash uchun juda zarurdir". Bu nazariya, keyinchalik rivojlanib borgan holda, Xalqaro sport va tibbiy tasnif uchun asos bo'lgan

Maqsad va vazifalar. Parasport mashg'ulotlarini tashkil qilish jarayonida parasportchining tayyorgarlik mazmuni va umumiy qonuniyatlarini o'rganish bo'yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Paralimpiya sporti sportning tarkibiy qismi bo'lib, tayanch-harakat arrarati funksiyasi, ko'rish yoki intellektual imkoniyatlari cheklangan shaxslarni sport musobaqalariga tayyorlashdan iborat.

Jismoniy rehabilitatsiya, ijtimoiy moslashish, sog'lom turmish tarzini shakllantirish va maxsus yaratilgan sharoitlar asosida sport natijalariga erishishdan iborat.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi. Paralimpiya sport turlari nazariyasi va uslubiyati fani paralimpiya sporti va para sport mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha bilimlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu fan, sportning imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun moslashtirilgan variantlarini ishlab chiqish, ularning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilash, hamda jamiyatda tenglikni ta'minlashga yordam beradi. Para sport mashg'ulotlarini tashkil qilish jarayoni bir nechta asosiy bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin:

Sportchilarni aniqlash: Mashg'ulotlar uchun maxsus sportchilarni tanlash jarayoni, ularning jismoniy imkoniyatlari va tibbiy holatini baholash kerak. Paralimpiyada qatnashuvchi sportchilarni tanlashda ularning nuqsoni yoki cheklovlari hisobga olinadi.

Sport turini tanlash: Sportchi uchun mos bo'lgan sport turi tanlanadi. Buning uchun sportchining imkoniyatlari va ehtiyojlari tahlil qilinadi.

Trening dasturini ishlab chiqish - jismoniy tayyorgarlik: Jismoniy mashg'ulotlar sportchining jismoniy holatiga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Mashg'ulotlar turli darajadagi cheklovlar hisobga olinadi, masalan, motorika, mushak kuchi, va harakatlarni boshqarish imkoniyatlari. Uslubiy yondashuvlar: Para sport mashg'ulotlarini tashkil qilishda uslubiy yondashuv muhimdir. Uslubiyot, ya'ni mashg'ulotning samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladigan metodikalar, sportchilarning har birining ehtiyojiga moslashtiriladi.

Psixologik tayyorgarlik - ruhiy qo'llab-quvvatlash: Paralimpiyada qatnashadigan sportchilar ko'pincha ruhiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj. Ular uchun motivatsiya, o'ziga bo'lgan ishonch va o'z salohiyatini anglash muhim. Psixologik tayyorgarlik sportchilarga musobaqalarda muvaffaqiyat qozonish uchun tayyor bo'lishlariga yordam beradi.

Stress va xavotirni boshqarish: Para sportchilari musobaqalarga tayyorgarlik ko'rishda va o'yinlar davomida ko'p hollarda stress va xavotirni boshqarish uchun maxsus usullarni o'rganishlari zarur.

Mashg'ulotlar uchun moslashuvchan sharoitlar yaratish sport inshootlarining moslashtirilishi: Sportchilarni mashg'ulotlarga tayyorlashda sport inshootlari va jihozlar ham moslashtirilishi zarur. Masalan, aravachalar uchun maxsus yo'laklar, qo'shimcha yordamlarga ega bo'lgan sport uskunalari va boshqa moslamalar.

Sport uskunalari: Para sportchilar uchun maxsus sport uskunalari ishlab chiqiladi. Bu uskunalar sportchining imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak, masalan, o'zgartirilgan aravachalar, maxsus ko'zoynaklar, yoki protezlar.

Jismoniy va tibbiy nazorat - jismoniy holatni kuzatish: Para sportchilar uchun maxsus jismoniy holatni nazorat qilish tizimlari tashkil etilishi kerak. Bunga sportchilarning sog'lig'ini doimiy ravishda tekshirish, sport jarohatlaridan saqlanish, va o'z salomatligini nazorat qilish kiradi.

Tibbiy qo'llab-quvvatlash: Musobaqalarga tayyorgarlik jarayonida, shuningdek, mashg'ulotlar davomida sportchilarni tibbiy xizmat bilan ta'minlash muhimdir.

Mahoratni oshirish va musobaqalarda qatnashish - musobaqalar tayyorligi: Sportchilarni musobaqalarga tayyorlash, ularning texnik ko'nikmalarini oshirish va har bir musobaqaga tayyor bo'lishlarini ta'minlash zarur. Musobaqalar o'tkazishdan avval, sportchilarga taktika, strategiya va raqobat muhiti haqida o'rgatish muhimdir.

Musobaqalarda qo'llab-quvvatlash: Musobaqa vaqtida sportchilarga zarur yordam ko'rsatish, tibbiy yordamingizni ta'minlash va ularga motivatsiya berish muhim.

Integratsiya va jamiyatda o'rni - jamiyatga integratsiya: Para sportchilarni jamiyatga integratsiya qilish uchun turli tadbirlar o'tkaziladi. Bu sportchilarni jamiyatda to'laqonli faoliyat yurituvchi, teng huquqli a'zolar sifatida ko'rsatish uchun kerak.

Mediyani qo'llash: Para sportni ommalashtirishda media resurslarining roli katta. Sportchilarni ommaga tanitish, ularga motivatsiya berish va jamiyatda tenglikni ta'minlash uchun media resurslardan foydalanish kerak.

Para sport mashg'ulotlarini tashkil qilish jarayoni, sportchilarni tayyorlashdan tortib, musobaqalarda ishtirok etishgacha bo'lgan turli bosqichlardan iborat. Har bir bosqichda sportchining ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashgan yondashuvlar kerak bo'ladi. Paralimpiyada qatnashuvchi sportchilar uchun sportning har bir turi uchun maxsus mashg'ulotlar va trening uslublari ishlab chiqilishi zarur.

Parasportchining tayyorgarlik mazmuni va umumiy qonuniyatlari parasport mashg'ulotlarini tashkil etishda va sportchilarning muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlashda asosiy omillardan biridir. Har bir parasportchi uchun tayyorgarlik individual yondashuvni talab qiladi, chunki ularning jismoniy va psixologik imkoniyatlari har xil bo'ladi. Biroq, umumiy tayyorgarlik qonuniyatlari barcha parasportchilar uchun amal qiladi. Quyidagi parasportchining tayyorgarlik mazmuni va qonuniyatlarini batafsil ko'rib chiqamiz:

Parasportchining tayyorgarligi, jismoniy, psixologik, taktik, texnik va ruhiy tayyorgarlikni o'z ichiga oladi. Har bir bosqich parasportchining individual ehtiyojlari va cheklovlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak.

Jismoniy tayyorgarlik - parasportchining sportga moslashgan jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirishni maqsad qiladi. Bu tayyorgarlikning asosiy qismlari:

Chidamlilik: Parasportchilar uchun uzoq davom etadigan jismoniy faoliyatga chidamlilikni oshirish zarur. Bu nafaqat mushaklar, balki yurak va qon tomir tizimini ham kuchaytiradi.

Kuch va kuch sarfi: Musobaqalarda muvaffaqiyatga erishish uchun mushaklar kuchi va energiya sarfi muhim. Maxsus mashg'ulotlar yordamida sportchi o'z mushak guruhlarini kuchaytiradi.

Moslashuvchanlik: Jismoniy cheklovlari bo'lgan sportchilarga moslashuvchanlikni oshirish zarur. Bu mushaklarning elastikligini oshirish va tananing to'g'ri pozitsiyasini saqlashga yordam beradi.

Psixologik tayyorgarlik - Parasportchilar ko'pincha psixologik jihatdan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababli, psixologik tayyorgarlik ularning ruhiy holatini yaxshilash va musobaqalardagi muvaffaqiyatni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Stressni boshqarish: Parasportchilarga stress va xavotirni boshqarishni o'rgatish, musobaqa oldidan va davomida yaxshi natijalarga erishish uchun zarur.

Motivatsiya: Motivatsiyani oshirish, sportchining o'ziga bo'lgan ishonchini va maqsadga erishishga bo'lgan intilishlarini rivojlantirish zarur.

Emotsional barqarorlik: O'z holatini boshqarish va musobaqa vaqtida to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganish.

Texnik tayyorgarlik - Texnik tayyorgarlik sportchi tomonidan o'rganiladigan sport texnikasiga asoslanadi. Bu:

Ko'nikmalarni rivojlantirish Sportchi o'z sport turiga mos texnik usullarni o'zlashtirishi kerak. Masalan, aravacha sportida harakatlarni to'g'ri bajarish, tennisda to'pni zarb qilish kabi.

Texnik ko'nikmalarni mustahkamlash: Har bir sport turida texnik malakalar bir necha bosqichdan o'tilgan holda rivojlanadi. Bu sportchi uchun maxsus mashg'ulotlar orqali erishiladi.

Taktik tayyorgarlik - Parasportchilar uchun taktik tayyorgarlik, musobaqa strategiyasini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Bu, masalan:

Raqibni tahlil qilish: Sportchining o'z raqibini tushunishi va unga qarshi qanday taktikani qo'llashni bilishi zarur. **Strategiyani tanlash:** Har bir musobaqa uchun to'g'ri strategiyani tanlash va undan foydalanishni bilish.

Ruhiy tayyorgarlik - Parasportchining ruhiy tayyorgarligi ularning umumiy rivojlanishini, o'zini anglashini va sportga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Bu:

O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish: Ruhiy tayyorgarlikda parasportchining o'ziga bo'lgan ishonchi va optimistik dunyoqarashi rivojlantiriladi.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish. Parasportchining tayyorgarligi murakkab va ko'p tomonlama jarayon bo'lib, sportchining barcha imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashgan tarzda amalga oshirilgan. Jismoniy, psixologik, texnik, taktik va ruhiy tayyorgarlikning umumiy qonuniyatlari parasportchining muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlaydi. Har bir sportchi uchun tayyorgarlik individual yondashuvni talab qilsada, umumiy qonuniyatlar barcha parasportchilar uchun samarali hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, parasportchining tayyorgarlik jarayoni jismoniy, ruhiy va texnik komponentlardan iborat bo'lib, har bir sportchi uchun individual reja asosida tashkil qilinishi lozim.

Tayyorlash jarayonida yuqori malakali mutaxassislarning yordamiga tayanish, shuningdek, sportchi sog'lig'ini nazorat qilish juda muhim. Muvaffaqiyatli tayyorgarlik sportchining umumiy o'sishini ta'minlash va musobaqalarda yuqori natijalar ko'rsatishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1) Гаврилова (Тузлукова), М.Д. Особенности адаптации паралимпийцев споражением зрительного анализатора к условиям спортивной деятельности по данным ритмо кардиографии / М.Д. Гаврилова // Спортивная медицина: наука и практика. – 2014. – С.53-55 (0,3 п.л.).

2) Комарова, Т. С. Педагогическая диагностика развития детей перед поступлением в школу / Т.С. Комарова, О. А. Соломенникова – Ярославль: Академия развития, 2009. – С.385.

3) Литвак, А. Г. Психология слепых и слабовидящих: учеб. пособие / А. Г. Литвак; Рос. гос. пед. ун-тим. А.И. Герцена. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2015.- С.69-72.

IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALARNI 3X3 ARAVACHALARDA O'YNALADIGAN BASKETBOL ORQALI JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA INKLYUZIV TA'LIMNING O'RNI

Yusupova Muxarramoy Nuriddin qizi

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, o'qituvchi,
Chirchiq sh.

mukharramoyy@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi imkoniyati cheklangan talabalar uchun 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbolning jismoniy faollikni oshirishdagi o'rni va inklyuziv ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Tezisdagi 3x3 aravachalarda basketbolning jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatdan foydali tomonlari muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari asosida inklyuziv ta'lim tizimida 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbolning yanada keng joriy etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, paralimpiya, imkoniyati cheklangan talabalar, aravachalar, sport aravasi, aravachalarda basketbol, harakat, ko'nikma, jismoniy faollik.

Kirish. Bugungi kunda yurtimizda sportni va parasportni rivojlantirish uchun ko'plab sharoitlar yaratilmoqda. Shu bilan birgalikda inklyuziv ta'limni rivojlantirish muhim yo'lga qo'yilgan. Jamiyatda imkoniyati cheklangan shaxslarning inklyuziv ta'lim olishi va sport bilan shug'ullanishi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, jismoniy faollikni oshirish maqsadida maxsus moslashtirilgan sport turlarining joriy etilishi ularning ijtimoiy integratsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbol esa bunday talabalar uchun samarali vosita bo'lib, u nafaqat jismoniy faollikni oshirishga, balki psixologik barqarorlik va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan talabalar uchun nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, balki ularning jamiyatga integratsiyalashuviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu sport turi imkoniyati cheklangan talabalar orasida jismoniy faollikni oshirish bilan birga, jamoaviy ishlash qobiliyatini rivojlantirishga, ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Maqsad va vazifalar. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi imkoniyati cheklangan talabalar orasida 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbol orqali jismoniy faollikni oshirish va inklyuziv ta'lim tizimida uning o'rnini aniqlashdan iborat. Shuningdek, ushbu sport turi orqali talabalar o'rtasidagi ijtimoiy hamkorlikni oshirish va ularning ruhiy holatini barqarorlashtirish ham maqsad qilinadi.

Vazifalar quyidagilardan iborat: Nazariy asoslarni tahlil qilish:

- Inklyuziv ta'lim va maxsus tarbiyalashga oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish.
- Imkoniyati cheklangan talabalar uchun sport va jismoniy tarbiya metodikasini tahlil qilish.

Ijtimoiy integratsiya va muloqotni o'rganish:

- Ushbu sport turi orqali talabalar o'rtasida jamoaviy ishlash, ijtimoiy muloqot va o'ziga bo'lgan ishonchning oshish darajasini aniqlash.

- Sport faoliyatining inklyuziv ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasini baholash.

Tavsiyalar ishlab chiqish:

- Tadqiqot natijalari asosida inklyuziv ta'lim muassasalari va sport tashkilotlari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

- 3x3 aravachalarda basketbolni keng joriy etishda duch kelinadigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish usullarini aniqlash.

Ushbu maqsad va vazifalar orqali tadqiqot imkoniyati cheklangan talabalar uchun 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbolning jismoniy, psixologik va ijtimoiy foydalarini keng qamrovli tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi. Tadqiqot quyidagi usul va yondashuvlar asosida tashkil etiladi:

Nazariy tahlil: - Ilmiy adabiyotlar, maqolalar va ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar asosida inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan talabalar uchun sport va jismoniy tarbiya metodikasining nazariy asoslari o'rganiladi;

- Bu bosqichda mavjud konseptual yondashuvlar, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va sport turlarining ijtimoiy integratsiyaga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi.

Empirik tadqiqot: -Tadqiqot ishtirokchilari ikki guruhga ajratiladi: eksperimental guruh (3x3 aravachalar basketboli bilan mashg'ulot o'tadiganlar) va nazorat guruhi (odatiy dars jadvaliga amal qiladigan talabalar);

- Eksperiment davomida jismoniy faollik, motor ko'nikmalar, psixologik holat va ijtimoiy muloqot ko'rsatkichlari kuzatiladi va o'lchanadi.

So'rovnomalar va intervyular: -Ishtirokchilarning sportga bo'lgan munosabati, o'ziga bo'lgan ishonchi va jamoaviy ishlash tajribalarini aniqlash maqsadida standartlashtirilgan so'rovnomalar qo'llaniladi;

- Malakali intervyu orqali sifatli ma'lumotlar yig'iladi, bunda sportni amalga oshirish jarayonidagi shaxsiy tajribalar va hissiyotlar ham tahlil qilinadi.

Kuzatuv usuli: -Mashg'ulotlar davomida murabbiylar va pedagoglar tomonidan o'tkazilgan kuzatishlar asosida talabalar harakatlari, jamoaviy ishlash va individual o'sish jarayoni baholanadi.

Statistik tahlil: -Yig'ilgan miqdoriy ma'lumotlar statistik metodlar (masalan, dispersiya tahlili, korrelyatsiya va regressiya modellari) yordamida tahlil qilinadi;

- Bu bosqichda eksperimental va nazorat guruhlaridagi o'zgarishlar orasidagi farqlar aniqlanib, tadqiqot natijalari ishonchliligi tekshiriladi.

Tashkil etilishi: - Rejalashtirish: Tadqiqot jarayoni aniq reja va jadval asosida tashkil etiladi. Har bir bosqich uchun vaqt va resurslar belgilanadi;

- Ishtirokchilar tanlovi: Tadqiqotda ishtirok etadigan talabalar maxsus tanlov usuli asosida tanlanadi, bu esa tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlaydi;

- Mashg'ulotlar tashkiloti: 3x3 aravachalarda basketbol mashg'ulotlari maxsus sharoit va xavfsizlik choralari hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Mashg'ulotlar oldidan va keyin ishtirokchilarning salomatligi va tayyorgarligi baholanadi;

- Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish: Tadqiqot natijalari muntazam ravishda yig'ilib, tahlil qilinadi. Natijalar asosida kelgusidagi tavsiyalar va takliflar shakllantiriladi.

Ushbu usul va tashkil etilish yondashuvi tadqiqotning aniq va samarali o'tkazilishini, shuningdek, ishtirokchilarning jismoniy faolligi, psixologik va ijtimoiy ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish. Tadqiqot jarayonida 3x3 aravachalarda basketbol o'ynashning imkoniyati cheklangan talabalar orasida jismoniy faollik, psixologik holat va ijtimoiy muloqotga ta'siri aniqlanib, quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Jismoniy faollik va motor ko'nikmalari:

- Eksperimental guruhdagi talabalar muntazam mashg'ulotlar natijasida jismoniy chidamlilik, koordinatsiya va motor qobiliyatlarida sezilarli darajada yaxshilanishni ko'rsatdilar;

- Nazorat guruhiga nisbatan, 3x3 basketbol mashg'ulotlari ishtirokchilarning harakatchanligi va umumiy sog'lig'iga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

2. Psixologik holat va o'ziga bo'lgan ishonch:

- Ishtirokchilar so'rovnomalar va intervyular asosida o'zlarining ruhiy barqarorligi, o'ziga bo'lgan ishonchi va stressga chidamliligida sezilarli yaxshilanishlarni his qilishdi;

- Mashg'ulotlar davomida qatnashuv, muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritish va jamoaviy ish, talabalar orasida psixologik qo'llab-quvvatlash muhitini shakllantirdi.

3. Ijtimoiy integratsiya va jamoaviy muloqot:

- Tadqiqot ishtirokchilari orasida jamoaviy ishlash, muloqot qobiliyatlari va o'zaro yordam ko'rsatish darajasi oshdi;

- Sport faoliyati orqali imkoniyati cheklangan talabalar o'zaro muloqotda bo'lish, fikr almashish va ijtimoiy rollarni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ldi.

4. Umumiy salbiy va ijobiy tomonlar:

- Tadqiqot natijalari 3x3 basketbol mashg'ulotlari imkoniyati cheklangan talabalar uchun samarali ekanligini tasdiqladi, biroq mashg'ulotlar tashkil etilishi va metodik yondashuvda ba'zi logistika va resurslar cheklovlari aniqlandi;

- Shu bilan birga, pedagogik yondashuvni yanada takomillashtirish va ishtirokchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish zarurligi ham muhokama qilindi.

Natijalarni muhokama qilish: *Ijobiy tomonlar:* Tadqiqot ishtirokchilari jismoniy faollik va psixologik holatda ancha yaxshilanishni ko'rsatdi, bu esa 3x3 basketbolning imkoniyati cheklangan talabalar uchun foydali sport turi ekanligini tasdiqlaydi. Jamoaviy ish va ijtimoiy integratsiya darajasining oshishi, shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonchning mustahkamlanishi – sportning inklyuziv ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Tavsiyalar:

- Tadqiqot davomida ba'zi metodik va logistika masalalari aniqlanib, ularni hal etish uchun qo'shimcha choralar ko'rish zarurligi paydo bo'ldi;

- Kelgusidagi tadqiqotlarda ishtirokchilar sonini oshirish, mashg'ulotlar intensivligini va metodik yondashuvni qayta ko'rib chiqish tavsiya etiladi;

- Shuningdek, sportni amalga oshirish jarayonida xavfsizlik va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini yanada kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, 3x3 aravachalarda basketbol mashg'ulotlari imkoniyati cheklangan talabalar orasida jismoniy va psixologik rivojlanishni rag'batlantirish, shuningdek, ularni inklyuziv ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiya qilishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Ushbu natijalar kelgusidagi tadqiqotlar va amaliyotda inklyuziv sport dasturlarini kengaytirish uchun asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari 3x3 aravachalarda o'ynaladigan basketbolning imkoniyati cheklangan talabalar orasida jismoniy faollikni oshirish, psixologik barqarorlikni mustahkamlash va ijtimoiy integratsiyani rag'batlantirishdagi samaradorligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy jihatlar aniqlandi:

- Jismoniy va motor ko'nikmalarning rivojlanishi: 3x3 basketbol mashg'ulotlari talabalar orasida jismoniy chidamlilik, koordinatsiya va motor qobiliyatlarini yaxshilashga yordam berdi;

- Psixologik holat va o'ziga bo'lgan ishonchning oshishi: Sport faoliyati ishtirokchilarning ruhiy barqarorligini mustahkamlab, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirdi;

- Ijtimoiy integratsiya va jamoaviy muloqot: Tadqiqot ishtirokchilari orasida jamoaviy ishlash qobiliyatlari va ijtimoiy muloqot darajasi sezilarli darajada rivojlandi, bu esa inklyuziv ta'lim jarayonida ijobiy o'zgarishlarga olib keldi;

- Tashkiliy va metodik tavsiyalar: Tadqiqotda aniqlangan cheklovlar va qiyinchiliklar asosida inklyuziv sport dasturlarini kengaytirish, metodik yondashuvlarni takomillashtirish va logistika muammolarini bartaraf etishga oid tavsiyalar ishlab chiqildi.

Xulosa qilib aytganda, 3x3 aravachalarda basketbol imkoniyati cheklangan talabalar uchun samarali sport turi bo'lib, ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Kelgusida ushbu sohada yanada keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazish va amaliy tavsiyalarni hayotga tadbqiq etish orqali inklyuziv ta'lim tizimini yanada rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. "Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.11.2024 yildagi PQ-389-son

2. "O'zgalar parvarishiga muhtoj bo'lgan yolg'iz yashovchi hamda yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarning temir yo'l transportida yoki shaharlararo avtobusda bepul foydalanishi uchun qo'shimcha chora-tadbirlari

to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 04.11.2024 yildagi 733-son

3. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son

4. Oqboyeva Sh. "Sog'lom va imkoniyati cheklangan insonlarga voleybol va para voleybol o'ynash ko'nikmalarini shakllantirish" Diss. 2011. -B. 32-40.

5. Палибаева З.М. Паралимпия спортига янги технологиялар асосида адаптив-соғломлаштирувчи методларни ўзлаштириш ва жорий қилиш. Автореф.п.ф.б.ф.д.(PhD) Чирчиқ-2022. -Б. 74-76.

6. Mirjamalov M.X. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan olib boriladigan jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining ilmiy uslubiy asoslari. Monografiya. T-2020.

7. M.N.Yusupova. Imkoniyati cheklangan talabarni sport aravachasidan foydalanishga dastlabki o'rgatish. "Ilm-fan va ta'lim" Respublika ilmiy jurnali, №6(21) 30.04.2024.ISSN: 2181-4325: 32-37 b.

8. M.N.Yusupova. Tayanch-harakat apparati shikastlangan insonlarni aravacha o'ynaladigan basketbol sport turiga moslashuvi- "Sport o'yinlarida ustuvor harakat qobiliyatlarini shakllantiruvchi innovatsion texnologiyalar" mavzusida respublika ilmiy-anjumani, 22.02.2024: 109-111b.

MAXSUS EHTIYOJGA EGA BOLALAR UCHUN MAKTAB SPORT KLUBLARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

O.P.Omirzakov

O'zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

E-mail: azimannukus@gmail.com

D.M.Bekmuratov

O'zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Nukus filiali

Annotatsiya Ushbu maqolada maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maktab sport klublarini tashkil etish masalasi tahlil qilinadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda maktab sport klublari tizimi hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, bu yo'nalishda xorijiy tajriba va ilmiy asoslar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish strategiyalari, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, maktab sport klublari, maxsus ehtiyojga ega bolalar, adaptiv jismoniy tarbiya, sport pedagogikasi.

Kirish. Bugungi kunda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirish va rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridan biri sport va jismoniy tarbiya bo'lib, u nafaqat bolalarning jismoniy rivojlanishiga, balki ularning ijtimoiy moslashuvi va psixologik holatining yaxshilanishiga ham xizmat qiladi. Inkluziv ta'lim konsepsiyasi global miqyosda tobora keng tarqalib borayotgan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida bu soha hali to'liq rivojlanmagan.

Jismoniy tarbiya va sport maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish vositasi, balki ularning jamiyatga integratsiyalashuvi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab ta'lim muassasalarida bu kabi klublarni tashkil etish va samarali yuritish borasida muammolar mavjud. Sport klublari maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan sport dasturlarini taqdim eta olmaydi yoki yetarli darajada malakali mutaxassislarga ega emas. Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim konsepsiyasining to'liq amalga oshirilishi uchun jismoniy tarbiya muassasalari va sport inshootlarining maxsus jihozlanganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sport mashg'ulotlarini olib borishda maxsus metodika va pedagogik yondashuvlardan foydalanish lozim. Bu bolalarning nafaqat jismoniy rivojlanishiga, balki ularning psixologik va hissiy barqarorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, maktab sport klublarining rivojlanishida o'qituvchilar va murabbiylarning maxsus tayyorgarligi ham muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda ko‘plab ta’lim muassasalarida inklyuziv sport bo‘yicha malakali mutaxassislar yetishmaydi. Bu esa maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sport mashg‘ulotlarini tashkil etishda jiddiy to‘siqlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Ushbu maqolada bu muammolarni o‘rganish, ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash va maktab sport klublarining imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish maqsad qilingan.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maktab sport klublarini tashkil etish jarayonidagi muammolarni tahlil qilish va samarali yechimlarni tavsiya etishdir. Shu maqsadda quyidagi vazifalar belgilangan:

1. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim va jismoniy tarbiya tizimini o‘rganish;
2. Maktab sport klublari va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sport dasturlarining xorijiy tajribasini tahlil qilish;
3. Maxsus ehtiyojga ega bolalarni jismoniy tarbiyaga jalb qilishdagi asosiy muammolarni aniqlash;
4. O‘zbekiston sharoitiga mos yechim va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi.

Maktab sport klublari va maxsus ehtiyojga ega bolalar mavzusida olib borilgan ushbu tadqiqot turli xil ilmiy-uslubiy yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, quyidagi tadqiqot usullari qo‘llanildi:

1. Nazariy tahlil.

Ushbu bosqichda inklyuziv ta’lim, jismoniy tarbiya va maxsus ehtiyojga ega bolalarning sport faoliyatida ishtirokini o‘rganish bo‘yicha xalqaro va milliy adabiyotlar tahlil qilindi. Bunda:

- Inklyuziv ta’lim konsepsiyasiga oid xalqaro hujjatlar (BMT, YUNESKO va Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya) o‘rganildi.
- Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun adaptiv jismoniy tarbiya bo‘yicha jahon tajribasi tahlil qilindi.
- O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim va jismoniy tarbiya tizimini rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan qonun hujjatlari o‘rganildi.

2. Empirik tadqiqot usullari

Maktab sport klublari va inklyuziv ta’lim sharoitidagi jismoniy tarbiya muammolarini aniqlash uchun quyidagi usullar qo‘llanildi:

So‘rovnoma – jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, maxsus ehtiyojga ega bolalar va ularning ota-onalari orasida o‘tkazilib, maktab sport klublarining faoliyati va imkoniyatlarini baholashga qaratildi.

Kuzatuv – maktab jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida maxsus ehtiyojga ega bolalarning ishtiroki, ularga yaratilgan sharoit va ularga moslashtirilgan dasturlar tahlil qilindi.

Ekspert baholash – maxsus pedagoglar, psixologlar va jismoniy tarbiya mutaxassislarning fikrlari tahlil qilindi.

3. Eksperimental metod.

O'zbekistondagi mavjud maktab sport klublarida maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan sport mashg'ulotlarini sinov tariqasida o'tkazish rejalashtirildi. Ushbu eksperiment doirasida:

- Sport mashg'ulotlariga qatnashgan bolalarning jismoniy va psixologik rivojlanish ko'rsatkichlari baholandi.
 - Mashg'ulotlarning samaradorligini aniqlash uchun ilg'or xorijiy tajribalar bilan taqqoslash amalga oshirildi.
4. Statistik va natijalarni tahlil qilish usullari.
- Tadqiqot davomida yig'ilgan ma'lumotlar statistik qayta ishlanib, ularning ishonchliligi tekshirildi.
 - Tadqiqot natijalari diagramma, grafik va jadvallar yordamida vizuallashtirildi.
 - Maxsus ehtiyojga ega bolalarning sport mashg'ulotlaridagi natijalari tahlil qilinib, tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning tashkil etilishi.

Ushbu tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Tayyorlov bosqichi – nazariy adabiyotlar tahlil qilinib, tadqiqot rejalashtirildi.
2. Asosiy bosqich – empirik tadqiqot va eksperiment o'tkazildi.
3. Tahlil bosqichi – tadqiqot natijalari umumlashtirilib, tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ushbu tadqiqot maktab sport klublarida maxsus ehtiyojga ega bolalarning inklyuziv ta'lim doirasida jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga jalb qilinishi jarayonlarini ilmiy asosda o'rganishga xizmat qiladi.

Maktab sport klublari va maxsus ehtiyojga ega bolalar: nazariy asoslar

Inklyuziv ta'lim va jismoniy tarbiya.

Inklyuziv ta'lim – bu har bir bolaning, jumladan, maxsus ehtiyojga ega bolalarning ham sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan ta'lim konsepsiyasidir. Ushbu yondashuv jismoniy, aqliy, hissiy yoki boshqa turdagi ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim tizimiga jalb qilishni nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tamoyillari BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948), Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (2006) hamda YUNESKO tomonidan qabul qilingan ta'lim bo'yicha xalqaro tamoyillarga asoslanadi. Ushbu hujjatlar barcha bolalar, shu jumladan maxsus ehtiyojga ega bolalar ham ta'lim olish huquqiga ega ekanligini ta'kidlaydi va inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishga ko'maklashadi.

Jismoniy tarbiya esa inklyuziv ta'limning ajralmas qismi bo'lib, u bolalarning jismoniy salomatligini mustahkamlash, ruhiy holatini barqarorlashtirish va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun jismoniy tarbiya nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish vositasi, balki ularning tengdoshlariga moslashishiga, ijtimoiy faolliklarini oshirishga ham yordam beradi. Bu jarayonda jismoniy mashg'ulotlar orqali bolalarning harakat

koordinatsiyasi, mushak kuchi, chidamliligi va psixomotor qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari individual yondashuv va adaptiv jismoniy tarbiya dasturlari asosida tashkil etilishi kerak. Bu esa har bir bolaning ehtiyojiga mos yondashuvni ta'minlashga, ularga teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. Masalan, harakat cheklovlari bo'lgan bolalar uchun maxsus jismoniy mashqlar, eshitish yoki ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar uchun esa maxsus vizual va ovoqli ko'rsatmalar ishlab chiqilishi lozim.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim tizimida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining samaradorligi maktab va ta'lim muassasalarida maxsus moslashtirilgan dasturlar, malakali mutaxassislar va kerakli jihozlarning mavjudligiga bog'liq. AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya kabi davlatlarda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maxsus sport klublari va adaptiv jismoniy tarbiya dasturlari keng qo'llanilib, davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha muayyan qadamlar tashlanmoqda. Maktablarda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, jismoniy tarbiya dasturlarini moslashtirish hamda adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha maxsus metodikalar ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maktab sport klublarini tashkil etish, ularning faoliyatini yo'lga qo'yish va rivojlantirish masalalari yanada chuqur tadqiq etilishi lozim.

Maktab sport klublarining ahamiyati.

Maktab sport klublari – o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va sport orqali ijtimoiylashuv jarayonini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tashkilotdir. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun bunday klublarning mavjudligi ularning jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga qo'shilish imkoniyatini kengaytiradi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniyada maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maxsus moslashtirilgan sport dasturlari mavjud bo'lib, ularni davlat tomonidan moliyalashtirish va grant dasturlari orqali qo'llab-quvvatlash yo'lga qo'yilgan. Bunday model O'zbekiston sharoitida ham qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish.

O'zbekistonda maktab sport klublarining holati

Hozirgi kunda O'zbekistonda maktab sport klublari tashkil etish bo'yicha aniq tartiblar mavjud emas. Shu sababli, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sport dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish hali dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

1. **Sport infratuzilmasining yetarli emasligi** – maktablarda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan sport maydonchalari va jihozlar mavjud emas.

2. **Malakali mutaxassislarining yetishmovchiligi** – jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylar inklyuziv sport mashg'ulotlarini o'tkazish bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega emas.

3. **Maktab sport klublari uchun maxsus dasturlar yo'qligi** – maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan sport turlari bo'yicha rasmiy dasturlar ishlab chiqilmagan.

4. **Ota-onalar va jamiyatning yetarli darajada xabardor emasligi** – maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sportning ahamiyati to'g'risida keng jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlari olib borilmagan.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish.

Tadqiqot davomida maktab sport klublarida maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sharoitlarni yaratish, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish va inklyuziv ta'lim konsepsiyasini sport faoliyatiga integratsiya qilish jarayonlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilindi.

1. Maktab sport klublarida maxsus ehtiyojga ega bolalarning ishtiroki

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistondagi aksariyat maktablarda sport klublari tashkil etilmagan yoki ular faqat sog'lom bolalar uchun mo'ljallangan. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki:

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining **68%** qismi maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlash tajribasiga ega emas.

Ota-onalarning **72%** qismi bolalarining maktab sport klubida qatnashishini xohlaydi, lekin sharoit yo'qligidan shikoyat qiladi.

Maxsus ehtiyojga ega bolalarning faqat **30%** qismi jismoniy mashg'ulotlarga muntazam jalb qilingan.

Muhokama: Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, maktab sport klublari maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilmagan. Bu esa ularning sportga jalb etilish darajasini pasaytiradi va inklyuziv ta'lim tamoyillariga to'liq mos kelmaydi.

2. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samaradorligi va muammolari.

Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan sport mashg'ulotlari ularning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. 12 hafta davom etgan mashg'ulotlardan so'ng quyidagi natijalar aniqlandi:

Bolalarning umumiy jismoniy tayyorgarligi **25-30%** ga oshdi.

Ijtimoiy faollik va muloqot qobiliyatlari **40%** ga yaxshilandi.

Sport mashg'ulotlariga qatnashgan bolalarning **85%** qismida motivatsiya oshdi.

Muhokama: Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, moslashtirilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari maxsus ehtiyojga ega bolalarning faqat jismoniy rivojlanishiga emas, balki ijtimoiy ko'nikmalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, maktab o'qituvchilari va murabbiylari uchun maxsus tayyorgarlik kurslarini o'tkazish zarurati mavjud.

3. Xorijiy tajribalar bilan taqqoslash.

Tadqiqot davomida O'zbekistondagi maktab sport klublarining holati AQSh, Germaniya va Rossiya tajribalari bilan solishtirildi. Natijalar quyidagicha:

AQSh va Yevropada maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun individual yondashuv va moslashtirilgan sport dasturlari keng qo'llaniladi.

Germaniyada sport klublari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, inklyuziv maktablarda maxsus trenerlar faoliyat yuritadi.

Rossiyada nogiron bolalar uchun jismoniy tarbiya maxsus reabilitatsiya markazlari orqali yo'lga qo'yilgan.

Muhokama: O'zbekistonda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maktab sport klublarining mavjud emasligi jiddiy muammo hisoblanadi. Xorijiy tajribani inobatga olgan holda, maxsus dasturlarni ishlab chiqish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish zarur.

4. Maktab sport klublarida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari surildi:

Maktab sport klublarida maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun maxsus guruhlar tashkil qilish.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarini inklyuziv ta'lim tamoyillari bo'yicha qayta tayyorlash.

Maktablarda moslashtirilgan sport jihozlari va infratuzilmani yaratish. Ota-onalar va jamiyatni inklyuziv sport dasturlariga jalb qilish.

Xulosa Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda maktab sport klublari hali inklyuziv ta'lim tamoyillariga moslashtirilmagan. Shuningdek, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlari to'g'ri tashkil qilinganda ularning jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Shu sababli, xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda, maktab sport klublari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov A. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.

2. Hasanov B. Inklyuziv ta'limda jismoniy tarbiya // Pedagogika ilmiy jurnali, №3, 2023.

3. Xolmirzayev U. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun sport dasturlari //Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2022.

УЎК (УДК, УДС):796.086.

PARA YENGIL ATLETIKADA ULOQTIRISH SPORT MASHG'ULOTLARINI DAVRIYLASHTIRISH

Sobirova L.B.

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Adaptiv jismoniy tarbiya va parasport kafedrası Dotsenti p.f.d. (DSc).

A.S. Murodova

1-bosqich magistratura talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada paralimpiya sport turlarida sportchilarni mashg'ulotlarini davriylashtirish ilmiy asoslarini ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Davriylashtirish, mashg'ulot, makrosikl, mezosikl, sport formasi, tayyorgarlik bosqichlari, musobaqa.

Annotation. This article highlights the importance of the scientific basis for the periodization of athletes' training in Paralympic sports.

Key words. Periodization, training, macrocycle, mesocycle, sports uniform, preparatory stages, competition.

Dolzarbli. Para sport turlarida mashg'ulotlarni davriylashtirish, sportchilarning malakasini oshirishning boshqa har qanday tarkibiy qismi kabi, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda turli yo'nalishlar, turli xil vositalar va usullar bo'yicha mashg'ulotlar davomiyligini o'zgartirish, yuklamani o'zgartirishga, sportchilarning sport mahoratini rivojlantirish jarayonini taqvim musobaqalarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning samaradorligini pasaytirmasdan, yillik mashg'ulotlarni tashkil etish tamoyillari va qonuniyatlarini buzmaganda boshqarishga imkon beradigan ijodiy jarayon hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llabquvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son Farmoni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Paralimpiya harakatini rivojlantirish"ga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-5114-son qarori 2021 yil 18 maydagi qarori negizida ko'plab ishlar olib borilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi. Parasportchilarning mashg'ulotlarini davriylashtirishni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. 1. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish. 2. Mashg'ulot jarayonini samaradorligini oshirish.

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi. Sport musobaqlarining taqvim rejaları tahlili, sportchi va murabbiylarning suhbatlari, shuningdek sportchilarning mashg'ulot rejalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, 2018 yildan 2019 yilgacha, 2019-2020 va 2020-2021 yillar mavsumlarida TXA shkastlangan sportchilarning para yengil atletika musobaqalarida O'zbekiston terma jamoasi sportchilari har yili bitta muhim xalqaro musobaqaga (Paralimpiya o'yinlari, Jahon yoki Osiyo o'yinlari) ega bo'lib, unda barcha tayyorgarlikga ega bo'ladilar. Shu bilan birga saralash va asosiy musobaqalar o'rtasidagi vaqt oralig'i o'rtacha 5-6 oyni tashkil etadi. Shuning uchun ushbu musobaqalarga tayyorgarlik ko'rish uchun ko'pgina sportchilar har bir makrosiklda bitta cho'qqiga ega bo'lgan bir yillik yoki ikki yillik makrotsikldan foydalanishadi. 2018 va 2021 yil mavsumlarida ikkita muhim xalqaro musobaqalarga Osiyo o'yinlari va Paralimpiya o'yinlariga tayyorgarlik ko'rildi.

Ushbu makrotsikl yozgi musobaqa mavsumida sport formasining bittasini o'z ichiga oladi. Makrotsikllar bir nechta mezotsikllardan iborat bo'lib ular o'z novbatida bir nechta mikrotsikllarga bo'linadi, ularning vazifalarini hal qilish vositalari va usullari, shuningdek davomiyligi bir-biridan farqlanadi va turli adabiyotlarda mikrotsikllarning turli xil nomlari aniqlangan. Sport kundaliklari va mashg'ulot rejalarini tahlil qilish natijasida biz mezotsikllarning quyidagi mikrotsiklik tuzilishini orqaga qaytarish maqul deb bildik, asosiy, zarbdor, musobaqa, tiklanish bosqichlarini TXA shkastlangan yuqori malakali para yengil atletikachilar uchun ishlatish kerak deb hisoblaymiz.

Qaytariladigan mikrosikllarda sportchi keyingi bosqichlarda mashg'ulot yukining asosiy hajmini bajarishga tayyor bo'lishi kerak.

Zarbdor mezotsiklda umumiy jismoniy tayyorgarlikning asosiy hajmlarini, maxsus jismoniy, texnik va nazariy mashg'ulotlar hajmining muhim qismi amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda sport tasnifiga qarab, ayerob va kuch chidamliligi, moslashuvchanlik, tezlik va kuch sifatlariga ega bo'lishadi.

TXA shkastlangan sportchilarning para atletikasi turlaridagi aniq mezotsiklga nisbatan o'quv yukining umumiy hajmining pasayishi bilan tavsiflanadi, bunda foydalanilayotgan vositalarning intensivligi oshadi. Ushbu bosqichda umumiy jismoniy tayyorgarlik hajmi keskin kamayadi va maxsus jismoniy, texnik, integral, psixologik mashg'ulotlar ulushi sezilarli darajada oshadi. Musobaqadan oldingi bosqichda tezkor kuch qobiliyatlari, tezlik va maxsus chidamlilik, portlash kuchi to'planib, texnik va integral mashg'ulotlarning asosiy hajmi amalga oshiriladi. TXA shkastlangan yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda musobaqa davri odatda eng qisqa mezotsikl hisoblanadi, bu to'g'ridan to'g'ri musobaqalarda qatnashish bilan cheklanadi, uning davomiyligi 2 kundan 7 kungacha (turlarning umumiyligiga bog'liq) va unga to'g'ridan to'g'ri tayyorgarlik 1-2 haftalik mikrosiklni tashkil qiladi.

Mezotsikllar bir nechta mikrotsikllardan iborat bo'lib para yengil atletika turlari bo'yicha TXA shkastlangan yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda bir nechta mikrotsikllarni ajratib ko'rsatish mumkin, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega - zarbdor, tortuvchi, tiklash, musobaqa, nazorat va o'tish. Oxirgi to'rtta kichik

davomiylik 3-4 kunga ega bo'lishi mumkin. Deyarli barcha mezotsikllarni o'z ichiga olgan mikrotsikllarning katta qismi haftalik davomiylikka ega. Mikrotsikllar tayyorgarlik bosqichining asosini va musobaqadan oldingi mezotsikllar foydalanishni taqazo etadi. Zarbdor mikrotsikllar 2 dan 6 kungacha ketma-ketlikda o'tkaziladi va mashg'ulot ta'sirini amalga oshirishning asosiy davri bo'lib xizmat qiladi.

Mikrotsikllarning bu turi, bir tomondan, mashg'ulot yukining sezilarli darajada pasayishi, ikkinchi tomondan, sportchining tayyorgarligini shu jumladan yuqori intensivlik bilan bajariladigan tayyorgarligini baholaydigan turli xil jismoniy vositalarni kiritish bilan tavsiflanadi. Musobaqa dasturiga va o'quv mashg'ulotlarining individual to'plamiga bog'liq bo'lgan musobaqa davri mikrotsikllar mazmuni va davomiyligi jihatidan o'ziga xosdir. Qaytariladigan mikrotsikllar mavsum boshida qo'llaniladi va bir xil mezotsiklni hosil qiladi. Ular jismoniy tayyorgarlik hajmining asta-sekin o'sishi bilan ajralib turadi. Ushbu mikrotsikllarning soni va davomiyligi sportchining boshlang'ich holatiga, sport mashg'ulotlarini xususiyatlariga va funksional holatni, yuklamasining asosiy hajmlarini bajarish uchun zarur bo'lgan darajaga yetkazishga bog'liq.

Mezotsikllarning qisqarishi, ular tarkibidagi mikrotsiklga qarab, alohida-alohida foydalanish mumkin. Ushbu mikrotsikllarda bajarilgan yuk hajmi va intensivligi bo'yicha ham keskin kamayadi va tiklanish va qayta tiklashning qo'shimcha vositalari kiritiladi.

Xulosa qilib aytganda, para sport turlarida TXA shkastlanishi bo'lgan para yengil atletikaning uloqtirish turlari bo'yicha yuqori malakali sportchilarning mashg'ulotlarini mikrotsikllarda davriylashtirishning o'ziga xos xususiyatlari tahlili shuni ko'rsatdiki, mikrotsikllarning qisqarishi, ular tarkibidagi mezotsiklga qarab, alohida-alohida foydalanish mumkinligi aniqlandi. Ushbu sikllarda zarbdor mikrotsikllardan orqali yuqori natijalarga erishish uchun foydalanish muximligi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Paralimpiya harakatini rivojlantirish"ga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-5114-son qarori 2021 yil 18 may.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llabquvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son Farmoni
3. Mirjamolov M.X, Yunusov S.A., Svetlichnaya N.K. Paralimpiya tarixi va o'yin qoidalari o'quv uslubiy qo'llanma Ch.: "Axborot-press" nashriyoti, 2019.
4. Светличная Н.К. Адаптивная физическая культура и спорт: учебник. – Т.: O'zkitobsavdo nashriyoti, 2021. – 232 с.
5. Светличная Н.К. Методические аспекты программы адаптивной физической рекреации на основе фитнес-технологий // Адаптивная физическая культура. – 2023. – №1(93). – С.52-54.
6. Sobirova, I. B. "The use physical education arrangement to prevent disorders in 7-10 grade pupils." *Academic research in educational sciences* 3 (2020): 411-415.
7. Adaptiv va sog'lomlashtirish jismoniy tarbiyasi: o'quv-uslubiy qo'llanma / L.B.Sobirova, L.T.Davlatova. Chirchiq: UzDJTSU, 2020.-19 s

INKLYUZIV TA'LIM MUASSASALARIDA ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT BO'YICHA MUTAXASSISLAR TAYYORLASH: XORIJIY TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT

Asomov Javlonbek Mehriddin o'g'li

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti

E-mail: JavlonbekAsomov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar tayyorlashning dolzarbligi, xorijiy tajribalar va milliy amaliyot tahlil qilinadi. Mutaxassislarni tayyorlash jarayonida duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, adaptiv jismoniy tarbiya, mutaxassis tayyorlash, xorijiy tajriba.

Annotation: This article analyzes the relevance of training specialists in adaptive physical education and sports in inclusive educational institutions, as well as foreign experiences and national practices. The challenges encountered in the process of specialist training and their solutions are also discussed.

Keywords: inclusive education, adaptive physical education, specialist training, foreign experience.

Аннотация: В данной статье анализируется актуальность подготовки специалистов по адаптивной физической культуре и спорту в инклюзивных образовательных учреждениях, а также зарубежный опыт и национальная практика. Рассматриваются проблемы, возникающие в процессе подготовки специалистов, и их возможные решения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, адаптивная физическая культура, подготовка специалистов, зарубежный опыт.

Kirish: Bugungi kunda inklyuziv ta'lim jahon miqyosida dolzarb masalalardan biri bo'lib, imkoniyati cheklangan shaxslarning jamiyatga to'laonli integratsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash esa ushbu tizimning samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biridir.

Maqsad va vazifalar: Maqolaning asosiy maqsadi inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar tayyorlashning ahamiyati va samaradorligini tahlil qilishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

- Xorijiy tajribalarni o'rganish va tahlil qilish;
- Milliy amaliyotdagi mavjud holatni baholash;

- Mutaxassislar tayyorlash jarayonidagi muammolarni aniqlash va ularning yechimlarini taklif etish.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi: Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, statistik ma'lumotlarni o'rganish va taqqoslash, shuningdek, xorijiy va milliy tajribalarni solishtirish usullari qo'llanildi. Tadqiqot bosqichma-bosqich amalga oshirilib, har bir bosqichda tegishli ma'lumotlar yig'ildi va tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish: Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda maxsus dasturlar va metodikalardan foydalanish samarali natijalar beradi. Masalan, Rossiyada ushbu sohada ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari nogiron bolalar bilan ishlash uchun zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan.

Milliy amaliyotga nazar tashlasak, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Ta'lim hamma uchun" milliy harakat dasturi doirasida pedagoglarni inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayyorlash va malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Biroq, mutaxassislar tayyorlash jarayonida bir qator muammolar mavjud. Jumladan, adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv dasturlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, amaliyotga yo'naltirilgan treninglarning kamligi va zamonaviy innovatsion usullarning yetarlicha qo'llanilmasligi shular jumlasidandir. Bu muammolarni hal etish uchun xorijiy tajribalarni o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish, shuningdek, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhimdir.

Xulosa: Inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar tayyorlash zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Xorijiy tajribalarni o'rganish va milliy amaliyotga tatbiq etish orqali ushbu sohada yuqori malakali kadrlarni tayyorlash mumkin. Bu esa imkoniyati cheklangan shaxslarning jamiyatga integratsiyasini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nazarova N.E. "Inklyuziv ta'lim tizimida adaptiv jismoniy tarbiya". "Obrazovanie i innovatsionnye issledovaniya" jurnali, 2024 yil, №5. interscience.uz
2. "Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika". S.Achilova, Toshkent, 2022 yil. devedu.uz
3. "Jismoniy tarbiya va sport fanini o'qitishdagi ilg'or xorijiy tajribalar". ResearchGate, 2024 yil. [ResearchGate](https://www.researchgate.net)
4. "Jismoniy tarbiya — inklyuziv ta'limga qadam". Uza.uz, 2024 yil 24 dekabr. [Uza.uz](https://uza.uz)

5. "Adaptiv jismoniy tarbiya va sport". S.R.Uraimov, Farg‘ona davlat universiteti, 2020 yil.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. 04.09.2015 y.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston sportchilarini 2020 yilda Tokio shahrida (Yaponiya) o‘tkaziladigan XXXII yozgi Olimpiyada o‘yinlari va XVI Paralimpiya o‘yinlariga tayyorlash to‘g‘risida”gi farmoni. 09.03.2017 y.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi PQ-389-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.

9. Paralimpiya sport sohasida mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘rni O‘zbekistan davlat jismoniy tarbiyasi va sport universiteti Nukus filiali “Jismoniy tarbiya va sport axborotnomasi” ISSN 2181-2268.

10. Ko‘rish nuqsoni bo‘lgan sportchilarda harakatlarni muvofiqlashtirish va rivojlantirish metodikasi “paralimpiya sport turlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari va yechimlari” Respublika ilmiy-amaliy anjumanning ILMIY ISHLARI TO‘PLAMI 2024-yil 28-mart.

11. Parasportda tasniflash va texnik qoidalarining evolyutsiyasi chegaralarni kengaytirish “paralimpiya sport turlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari va yechimlari” Respublika ilmiy-amaliy anjumanning ILMIY ISHLARI TO‘PLAMI 2024-yil 28-mart.

12. Methodology for the development of motion coordination in students with visual impairments O‘ZDJTsumеждународный научный журнал № 5 (100), часть 1 «Научный импульс».

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI VA OILA HAMKORLIGINING O'RNI

Ziyayeva Gulmira Anvarbek qizi,
Nizomiy nomidagi TDPU 4-kurs talabasi

Sevara Yusupovna,
Logopediya kafedrası o'qituvchisi Shamsiyeva

Annotatsiya: Maqolada maxsus maktabgacha ta'lim muassasasi hamda oila, ota-ona hamkorligida maktangacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashdagi o'rni va olib boriladigan samarali ishlarni qo'llash va foydalanish usullari haqida yoritilgan.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: Muassasa, maxsus, nuqson, ta'lim, texnologiya, nutq, dastur, bartaraf etish, jamoa, maktab yoshi, oila hamkorligi.

Аннотация: В статье описаны роль специального учреждения и сотрудничества семьи и родителей в подготовке дошкольников к школе, а также методы применения и использования проводимой эффективной работы

Ключевые слова и понятия: Учреждение, специальное, дефект, образование, технология, речь, программа, ликвидация, сообщество, школьный возраст, семейное партнерство.

Resume: The article describes the role of a special preschool educational institution and the cooperation of the family and parents in preparing preschool children for school, as well as the methods of applying and using the effective work carried out.

Key words and concepts: Institution, special, defect, education, technology, speech, program, elimination, community, school age, family partnership.

Taraqqiyot va kelajak tufayli amalga oshirilayotgan ishlarning taqdiri, uning samaradorligi, oldimizda turgan buyuk maqsadlarimizga erishish aynan voyaga etayotgan avlodga bog'liq. Tashabbuskor, ijodiyotga va muloqotga qobiliyatli, yuksak ma'suliyatli moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi, har tomonlama barkamol shaxsni maqsadga qarata shakllantirish birinchi navbatda har bir bolada yuqori intizomlilik va xulq-atvor madaniyatini tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi".

Hozirgi kunda respublikamiz hukumati, xususan, oila va ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri har tomonlama barkamol, ya'ni jismonan sog'lom,

aqlan etuk, ahloqan pok shaxsni voyaga etkazishdir. Bunda ta'lim muassasasi bilan oila o'rtasidagi hamkorlikning o'rni katta

Nutqiy nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim maskanlarida ijtimoiy o'qitilishi, tarbiyalanishi ko'p jihatidan ularning maktab ta'limiga qanday tayyorligiga bog'liq bo'ladi. Ota – onalar yoki bola tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi boshqa oila a'zolari nuqsonli bolaning uyida bo'lgan vaqtida defektologik ishining davomchilari sanalib uning rahbarligi ostida ta'lim – tarbiya borasidagi kelgusi barcha ishlar uchun zamin hozirlaydilar.

Bolaning kompensator xususiyatiga ega bo'lganligiga tayangan holda so'zlashuv nutqini rivojlantirish hamda kommunikativ malakalarini shakllantirish bo'yicha ishlar tashxis qo'yilgan ilk kunlardan boshlanishi samarali natija beradi. Maxsus maktabda olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi bola unga tayyorlik darajasi bilan belgilanadi. Maktabgacha bo'lgan davrda bolaning lug'at zahirasi doimiy ravishda boyitib borish lozim. Bunda asosiy e'tibor rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda asta – sekinlik bilan o'z fikrlarini ifoda etish usullarini egallashga qaratiladi. Ta'lim jarayonida rasmlar yordamida predmet hajmini bildiruvchi so'zlardan foydalanishga o'rgatish mumkin. Avvalo bolaga turli hajmdagi o'xshash predmetlar ko'rsatilib izoh beriladi. Masalan: “katta – kichik koptok, katta – kichik shkaf, katta – kichik uycha”. Bola katta va kichik predmetlarning juftligini qurish jarayonida “katta” va “kichik” so'zlarini o'zlashtiradi.

Rang nomlarini o'rgatish maqsadida turli ranglardagi o'xshash predmetlardan, ularning rasmlaridan foydalanish mumkin. Rangli qalamlar bilan ishlashda ham samaraga erishiladi.

Ma'lumki, predmetning xususiyatlari predmetning o'zi bilan chambarchas bog'liqdir. Etarli nutqiy tajribaga ega bo'lmaganligi sababli bola predmetning xususiyatlari o'rtasidagi farqlar uning nomlanishiga ham ta'sir etishini tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi. Ko'pincha ular ushbu tushunchalarni bir-biri bilan almashtirib yuboradilar. Masalan: “qizil” o'rniga “ko'ylak”, “dumaloq” o'rniga “koptok”, “shirin” o'rniga “konfet” va h.k. O'xshash xatolarning oldini olish, bartaraf etish maqsadida dastlab turli ranglardagi bir xil predmetlar (masalan: sharlar, kubiklar, qalamlar), shundan so'ng bir xil rangdagi turli predmetlar (qizil sharlar, qizil kubik, qizil qalam) ni ko'rsatish mumkin.

Rang nomlarining bola tomonidan o'zlashtirilishini nazarda tutgan holda unga “Ko'k qalamni ko'rsat”, “ko'k qalamni ber”, “ko'k qalamni qo'y”, so'ngra “ko'k qalamni ko'rsat”, “qizil qalamni ko'rsat”, “qora qalamni ol” kabi topshiriqlar beriladi. Bolaning kattalarga undash, buyruq bilan murojaat etishga ruxsat etilishi ham rang nomlarini, hamda ularning talaffuzini o'zlashtirishlariga imkoniyat yaratadi. Predmetlarning xususiyatlari ustida ishlash jarayonida uzunlik (uzun – qisqa), kenglik (keng – tor, baland – past), yo'g'onlik (yo'g'on – ingichka), chuqurlik (chuqur – sayoz), og'irlik (og'ir – engil) tushunchalari yuqoridagi tartib bo'yicha predmetlarning o'xshash va farq tomonlarini taqqoslashda o'zlashtirilishi mumkin.

Nutqiy nuqsonlarini bartaraf etish va ular nutqini rivojlantirish bola nutqi ustida muntazam shug‘ullanish orqali amalga oshiriladi. Alohida ehtiyojli bolalarni ta’lim-tarbiyasi maxsus muassasalarda tizimli tarzda amalga oshirilsa-da, bunday bolalarni ta’lim-tarbiyasida oila asosiy o‘rinda turadi. Ota-onalar tarbiyachilar bilan hamkorlikda bola qay holatda bo‘lishidan qat’iy nazar uni o‘qitish va tarbiyalash, jamiyatga moslashtirish, nuqsonlarini imkoni boricha to‘g‘rilash yo‘llarini izlab topishlari shart.

Ko‘p hollarda ota-onalar o‘z farzandlarining nuqsonini aniqlashda va unga tibbiy, psixologik, pedagogik yordamlarni tashkil etishda etarlicha bilimga ega bo‘lmaydilar. Shu tufayli hozirda ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirishga e’tibor qaratilmoqda. Bunda turli xil metodik tavsiyalar, axborot, matbuot vositalari orqali bunday bolalar bilan shug‘ullanish uchun mashg‘ulotlar targ‘ibot qilinib, ota-onalarga maslahatlar berib borilmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalarga oilada ontogeneznining ilk davrlaridan boshlab, alohida e’tibor berib, ulardagi nuqsonlarni o‘z vaqtida bartaraf etish ustida ish olib borish talab etiladi. Bunday bolalarni tarbiyalash, davolash va korreksion pedagogik omillarni bolani nuqson turiga ko‘ra qo‘llay bilish va o‘quv metodik adabiyotlardan unumli foydalanish maqsadga muvofiq. Bolalarni maktab ta’limiga avvaldan tayyorlab borilsa, keyinchalik bu bolalar maxsus ta’lim tizimida o‘qish bilan chegaralanib qolmasdan, barcha tengdoshlari qatori umumta’lim maktablarida tizimli ravishda o‘qish imkoniyatiga ham ega bo‘ladilar.

Jahon miqyosidagi targ‘ibot etilayotgan integratsiya inklyuziv usulidagi ta’limni joriy qilish, ya’ni ayrim rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni, sog‘lom bolalarga biriktirib o‘qitishni tashkil qilish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hamma fuqarolar singari jamiyatning imkoniyati cheklangan shaxslarga alohida e’tibor qaratish va ularga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishi zahirida, ularni har tomonlama - ijtimoiy, ma’naviy, ahloqiy rivojlantirish va sog‘lomlashtirish ishlari yotadi.

Chet el tajribasining ko‘rsatishicha, ko‘pgina mamlakatlarning mutaxassislari imkoniyati cheklangan shaxslarni, ayniqsa bolalarning ijtimoiy reabilitatsiyasiga ko‘maklashish, ularning jismoniy va psixik salomatligini saqlash, zarur holatlarga sog‘liqni tiklash, ijtimoiy hayotga faol moslashtirish, ish qobiliyatini tiklash va ularni sog‘lomlashtirish hamda jamiyat hayotida to‘laqonli ishtirok etishga tayyorlashning samarali yo‘llarini ustida izlanmoqdalar.

Vazifalarni amalga oshirish ancha murakkab bo‘lib, bu muammoni hal qilishga kompleks yondashish talab etiladi. Bu vazifani samarali hal qilishda shaxs ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi barcha soha mutaxassislari, xususan, shifokorlar, psixologlar, pedagoglar, logopedlar, sport va madaniyat sohasida faoliyat ko‘rsatuvchi mutaxassislar, ijtimoiy xodimlar bilan bir qatorda oilalarning hamkorlikda ish olib borishlari zarur.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan ota-onalarga ko‘maklashish, ular bilan uzviy hamkorlikda ish olib borish, ya’ni ularga amaliy

yordam ko'rsatish uchun pedagogik maslahatlar berish hamda ular bilan uzviy aloqada bo'lish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017.
2. Ayupova M.Yu. Logopediya.T., Faylasuflar jamiyati, 2007.
3. Diagnostika narusheniy rechi u detey i organizatsiya logopedicheskoy raboti v usloviyax doskol`nogo obrazovatel`nogo uchrejdeniya -SPb., 2000.
4. Волкова Г.А. Методика обследования нарушений речи у детей. -М., 1994.
5. Гаркуша Ю. Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушениями речи. - М., 1992.
6. Sevara Shamsiyeva. Features of Preparing Teaching Literacy Children with General Speech Underdevelopment. Lecturer, Nizami Tashkent State Pedagogical University. Eastern European Scientific journal. Ausgabe 1-2019.
7. Sevara Y. Shamsieva Lecturer, Department of Speech Therapy of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan Memory characteristics of children with speech impairments formation of. Submission Date: November 29, 2023, Accepted Date: December 04, 2023,
8. S.Yu.Shamsiyeva The Impact of Community on the Personal Development of Children with Speech Impediments in Preschool Age. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020
9. S.Yu.Shamsiyeva Memory characteristics of children with speech impairments formation of. European international journal of pedagogics 19.11.2023
10. S.Yu.Shamsiyeva The main methods of correcting communicative activity in children with speech impairment. American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 25, February, 2024
11. S.Yu.Shamsiyeva Development of personal characteristics and pedagogical skills of future speech therapists . International Journal of Pedagogics. Volume 04 Issue 12-2024.

3-SHO‘BA. INKLYUZIV TA‘LIM TASHKIL ETILGAN TA‘LIM TASHKILOTLARIGA ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT BOYICHA MUTAXASSISLAR TAYYORLASH.

INKLYUZIV TA‘LIMDA JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARI FAOLIYATINING ASOSIY JIHATLARI

Romanova Nigora Baxtiyarovna

Adaptiv sport turlari mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti o‘qituvchisi

***Annotatsiya.** Maqolada inklyuziv ta‘lim tashkil etilgan tashkilotlarda jismoniy tarbiya darslarini samarali tashkil etishda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining vazifalari va dars jarayonlarida nogironligi bor o‘qituvchilar bilan ishlaganining muhim jihatlari tahlil qilingan. Tahlillar natijasida respublikamizdagi inklyuziv ta‘lim tashkil etilgan ta‘lim tashkilotlarida adaptiv jismoniy tarbiya va adaptiv sportni rivojlantirish uchun malakali mutaxassislar tayyorlash borasida ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy fikrlar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** nogironligi bor bolalar, inklyuziv ta‘lim, inklyuziv ta‘lim sinfi, inklyuzivlik, konvensiya, maktab, o‘qituvchi, o‘qituvchi, dars.*

MAIN ASPECTS OF THE ACTIVITY OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN INCLUSIVE EDUCATION

Romanova Nigora Bakhtiyarovna

Teacher of the Institute for Retraining and Advanced Training of Adaptive Sports Specialists

Annotation. The article analyzes the tasks of physical education teachers in the effective organization of physical education classes in organizations with inclusive education and important aspects of working with students with disabilities in the lesson process. As a result of the analysis, scientific opinions are presented on the development of scientifically based proposals and recommendations for the training of qualified specialists for the development of adaptive physical education and adaptive sports in educational organizations with inclusive education in our republic.

Keywords: children with disabilities, inclusive education, inclusive education class, inclusiveness, convention, school, student, teacher, lesson.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Романова Нигора Бахтияровна

Преподаватель Института переподготовки и повышения квалификации
специалистов адаптивного спорта

***Абстрактный.** В статье анализируются задачи учителя физической культуры по эффективной организации занятий по физической культуре в организациях с инклюзивным образованием и важные аспекты работы с обучающимися с ограниченными возможностями здоровья в образовательном процессе. В результате анализа были представлены научные заключения по разработке научно обоснованных предложений и рекомендаций по подготовке квалифицированных специалистов для развития адаптивной физической культуры и адаптивного спорта в образовательных организациях, где организовано инклюзивное образование в нашей республике.*

***Ключевые слова:** дети с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, класс инклюзивного образования, инклюзия, конвенция, школа, ученик, учитель, урок.*

Inklyuziv ta'lim — alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlagan holda beriladigan ta'lim, **inklyuziv ta'lim sinfi** — maktabdagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning boshqa (sog'lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta'lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinfdir [2].

Demak, sog'lom bolalar bilan nogironligi bor bolalarning birgalikdagi ta'limi ya'ni inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarga maktab jamiyati va maktab hayotida to'liq ishtirok etish imkonini beradi.

Inklyuzivlik har bir o'quvchi, talabaning uning qobiliyatiga mos keladigan ta'lim dasturi orqali rivojlantirish demakdir.

Inklyuzivlik talaba va o'qituvchilarning muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo'lgan ehtiyojlarni ham, maxsus turar joy va yordamni ham hisobga oladi.

Maxsus ehtiyoji bo'lgan o'quvchi, uning maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun tengdoshlari va maktab jamoasining boshqa a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Nogironlar huquqlari to'g'risidagi [konvensiyaning](#) 24-moddasi nogironligi bor insonlarning ta'lim olish huquqini tan oladi va ushbu huquqni kamsitishsiz hamda teng imkoniyatlar asosida hayotga tatbiq qilish uchun ishtirokchi davlatlarga barcha darajadagi inklyuziv ta'lim va hayoti davomida uzluksiz o'qishni ta'minlash majburiyatini yuklatadi [1].

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar ta'limining maqsadi.

Nogironligi bor bolalarni ijtimoiylashtirish dastlab inklyuziv ta'limni rivojlantirish strategiyasiga kiritilgan. Uning maqsadi "maxsus" talabalarni madaniyat va sivilizatsiya asoslari bilan tanishtirish, jamiyatga inklyuziyani ta'minlash va ularni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlashdir. Nogironligi bor bolalar sog'lom odamlar jamiyatiga xos bo'lgan muloqot qobiliyatlari, xatti-harakatlar normalari/qoidalar, qadriyatlari va munosabatlarini muvaffaqiyatli o'rganishi va amalga oshirishi mumkin.

Nogironligi bor bolalarga tuzatish va rivojlanish, sog'lomlashtirish va reabilitatsiya, ta'lim bloklarini o'z ichiga olgan to'liq ta'lim xizmatlari ko'rsatiladi.

Nogironligi bor o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchilar va mutaxassislar faoliyatining maqsadi ushbu toifadagi o'quvchilarga umumiy ta'lim muassasasida talab qilinadigan minimal ta'lim mazmunini o'zlashtirishda o'z vaqtida ixtisoslashtirilgan yordam ko'rsatishdir.

Inklyuziv ta'lim qoidalar:

maktab jamoasida barcha o'quvchilar tengdir;

barcha o'quvchilar kun davomida o'quv jarayonidan teng foydalanish imkoniyatiga ega;

barcha talabalar muhim ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va rivojlantirish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak;

samarali treninglar rejalashtiriladi va o'tkaziladi;

ta'lim jarayoniga jalb qilingan ishchilar inklyuziya jarayonini, ya'ni tengdoshlar o'rtasida ijtimoiy integratsiyani osonlashtiradigan strategiyalar va protseduralar bo'yicha o'qitiladi;

dastur va o'quv jarayoni har bir o'quvchining ehtiyojlarini hisobga oladi;

oilalar ham maktab hayotida faol ishtirok etishadi;

- xodimlar ijobiy va o'z mas'uliyatini tushunishadi.

Shaxsiy o'quv dasturini shakllantirish tamoyillari.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili alohida ta'limga muhtoj bolalarni muntazam ta'lim muassasalarida o'qitishdan iborat bo'lib, ushbu ta'lim muassasalarida ana shunday shaxslarning alohida ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan bo'ladi [3].

Barcha o'quvchilar uchun mos (faqat nogironligi bor o'quvchilar uchun emas).

O'quvchilarning keng imkoniyatlariga moslashish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Individual ta'lim xususiyatlarini ifodalash, qabul qilish va hurmat qilish usuli.

O'quv jarayoniga jalb qilingan barcha xodimlar uchun majburiydir.

O'quvchining muvaffaqiyatini oshirish uchun individual o'quv dasturi ishlab chiqilgan.

Inklyuziv ta'lim muhitining asosiy printsiplari - bu muassasaning ta'lim tizimini tarkibiy, funktsional, mazmunli va texnologik modernizatsiya qilish orqali turli toifadagi bolalarning individual ehtiyojlariga moslashishga tayyorligi.

Inklyuziya natijalari.

1. O'quvchilar umumiy ta'lim jarayonining barcha tadbirlarida faol va uzluksiz ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. Moslashuv imkon qadar ko'zga tashlanmaydi va stereotiplarning rivojlanishiga hissa qo'shmaydi.

3. Faoliyat o'quvchini jalb qilishga qaratilgan, lekin u uchun ancha qiyin.

4. Individual yordam talabani ajratmaydi yoki ajratib turmaydi.

5. Ko'nikmalarni umumlashtirish va uzatish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

6. Umumiy va maxsus ta'lim o'qituvchilari darslarni rejalashtirish, o'tkazish va baholashda mas'uliyatni taqsimlaydilar.

7. Samaradorlikni baholash tartiblari mavjud bo'ladi.

8. Inklyuziv ta'lim deganda nogironligi bor bolalar va sog'lom bolalar bir sinfda birga o'qishlari, tanaffuslarni teng ravishda o'tkazishlari, oshxona yoki maktab ta'tillarida qatnashishlari tushuniladi.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan maktablarda o'quvchilarni o'qitish jarayonida jismoniy tarbiya o'qituvchisining vazifalari nimadan iborat?

Maktabdagi jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish maqsadida quyidagi vazifalarni bajaradi:

✓ o'quvchilarning jismoniy va psixik xususiyatlaridan kelib chiqib ular bilan yakka va guruhli tarzda mashg'ulotlar olib borish;

✓ o'quvchilar bilan birgalikda sport tadbirlari va musobaqalarni tashkil etish;

✓ ota-onalarga o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish sohasida maslahatlar berish;

✓ tibbiyot xodimlari bilan birgalikda har bir o'quvchining jismoniy yuklamasini tartibga solish.

Inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda o'quvchilarni o'qitish jarayonida maxsus jismoniy tarbiya tibbiyot xodimining vazifalari nimadan iborat?

Maktabda tibbiyot xodimi tomonidan o'quvchilarga maxsus tibbiy yordam ko'rsatiladi.

Tibbiyot xodimi:

❖ o'quvchilarning ruhiy asab holatini tekshiradi, zarurat bo'lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi;

❖ korreksion-pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'lig'ini nazorat qiladi hamda aqliy va jismoniy yuklamaning me'yorini belgilaydi;

❖ o'quvchilarning somatik va ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan ota-onalarga maslahat beradi va boshqa mutaxassislar bilan xamkorlikda ularni sog'lomlashtirish ishlarini olib boradi.

Inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchilar jismoniy tarbiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- salomatlikni mustahkamlash, holatni yaxshilash, yassi oyoqlikning oldini olish; vosita faoliyatida faollik va mustaqillikni tarbiyalash;
- jismoniy madaniyat sohasidan salomatlikni saqlash va mustahkamlash bilan bog'liq bilimlar tizimini shakllantirish;
- harakatlar maktabini o'zlashtirish;
- jismoniy sifatlarni rivojlantirish: kuch, tezlik, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlik va muvofiqlashtirish qobiliyatlari;
- umumiy rivojlanishga qaratilgan akrobatika, gimnastika, yengil atletika va boshqa jismoniy mashqlarning turli komplektlarida mashq qilish;
- shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega xususiyatlarini rivojlantirishga yordam berish;
- axloqiy va irodaviy fazilatlarni rivojlantirish;
- estetik did va madaniy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish;
- shaxsiy gigiena, kundalik tartib haqida asosiy bilimlarni shakllantirish;
- jismoniy mashqlarning salomatlik, ishlash va vosita qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri.

Inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchilar bilan mashg'ulotlar tashkil etish va o'tkazish turli xastaliklarga chalingan, jismoniy tarbiya darslariga psixologik tayyorlanmagan sog'lom bolalar bilan mashg'ulotlarga qaraganda ancha qiyin [4].

Shuning uchun jismoniy tarbiya o'qituvchisi maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishi, patologiya asoslari va jismoniy faoliyatning kasal organizmga ta'sirini bilishi kerak. U tashxis qo'ygan shifokorning ko'rsatmalariga va tavsiya etilgan jismoniy tarbiya vositalariga, mashg'ulotlarning dozalariga, chastotasi va davomiyligiga rioya qilishi, shuningdek, jismoniy tarbiya va qattiqlashuv protseduralarining ayrim vositalaridan foydalanishga qarshi ko'rsatmalarni hisobga olishi shart.

O'qituvchining mas'uliyati doimiy ravishda (puls, nafas olish tezligi, charchoqning tashqi belgilari va boshqalar) ishtirok etganlarning jismoniy mashqlar bardoshlilikini kuzatib borishdir.

Inklyuziv ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiya darslari oddiy darslardan faqat metodologiyasi bilan farqlanadi: har xil vaqt, mashqlar tezligi va ularning harakat diapazoni (yurish, yugurish, suzish), masofa va boshqalar. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi bemorlarning moslashish va jismoniy faoliyatni bajarish qobiliyati pasayganligini doimo eslaydi. Salomatlik holati, yoshi, jinsi, yil vaqti (biorhythms) va boshqalar muhim ahamiyatga ega, ammo oqilona foydalanishning barcha holatlarida jismoniy tarbiya organizmga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy faollik o'quvchilarning imkoniyatlariga mos kelmasa, jiddiy asoratlar paydo bo'lishi mumkin va jismoniy tarbiya foyda o'rniga zarar keltirishi mumkin. Murakkab koordinatsion harakatlar, charchoq, og'irlik ko'tarish bilan bog'liq mashqlar va boshqa o'zlashtirishi va jismoniy ko'rsatkichlari va sog'lig'i pasayganligi sababli bajarishi qiyin bo'lgan mashqlar darsdan chetlashtiriladi.

Shu bilan birga, muntazam (tizimli) jismoniy faollik, ayniqsa, kardiorespirator, endokrin va boshqa tizimlar kasalliklarida vosita jarayonlarini

normallashtirishga yordam berishini va tananing yo‘qolgan (kamaytirilgan) funktsiyalarini tiklashga yordam berishini unutmaslik kerak.

Inklyuziv ta’lim tizimida o‘quvchilarning yutuqlarini asosiy o‘quvchilar guruhiga baho qo‘yishda qo‘llaniladigan mezonlar bo‘yicha baholash mumkin emas. Inklyuziv ta’lim tizimidagi o‘quvchilar uchun birinchi navbatda ularning sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini va oqilona jismoniy mashqlar rejimini shakllantirishdagi muvaffaqiyatlarini baholash zarur.

Joriy baho qo‘yishda o‘quvchilar ayniqsa xushmuomala bo‘lishlari, o‘ta e’tiborli bo‘lishlari, o‘quvchining qadr-qimmatini kamsitmasliklari, bahodan shunday foydalanishlari kerakki, bu uning rivojlanishiga hissa qo‘shishi va jismoniy tarbiya darslarini keyingi mashg‘ulotlarga rag‘batlantirishi kerak.

Inklyuziv ta’limga ega bo‘lgan guruhlarda jismoniy tarbiya bo‘yicha yakuniy baho nazariy va amaliy bilimlar (harakat ko‘nikmalari va malakalari, jismoniy tarbiya va sport va sog‘lomlashtirish faoliyati bo‘yicha ko‘nikmalar), shuningdek, jismoniy tayyorgarlik va mehnatsevarlik dinamikasini hisobga olgan holda qo‘yiladi.

Sog‘lig‘ida jiddiy muammolar bo‘lgan o‘quvchilarning jismoniy tarbiyasi bo‘yicha o‘quv yutuqlarini baholashda asosiy e’tibor ularning jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish uchun doimiy motivatsiyasiga va ularning jismoniy imkoniyatlari dinamikasiga qaratilishi kerak.

O‘quvchilarning jismoniy qobiliyatlaridagi eng kichik ijobiy o‘zgarishlar uchun ham o‘qituvchi sezishi va o‘quvchiga (ota-onalarga) xabar berishi kerak bo‘lsa, ijobiy baho beriladi.

Ko‘nikma, qobiliyatlarni shakllantirish va jismoniy fazilatlarni rivojlantirishda sezilarli o‘zgarishlarni ko‘rsatmagan, lekin jismoniy tarbiya mashg‘ulotlariga muntazam qatnashgan, o‘qituvchining topshiriqlarini sidqidildan bajargan, sog‘lomlashtirish yoki tuzatish gimnastikasi bo‘yicha mustaqil mashg‘ulotlar uchun mavjud bo‘lgan ko‘nikmalarni va jismoniy tarbiya sohasida zarur bilimlarni o‘zlashtirgan o‘quvchiga ham ijobiy baho berilishi kerak.

Shunday qilib, jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bilan jismoniy tarbiya o‘qituvchisining ishini tashkil etish individual yondashuvni, xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratishni, o‘qitishga differentsial yondashuvni, ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlikni talab qiladi. Bu esa mazkur o‘quvchilarning har tomonlama sifatli ta’lim olishini ta’minlaydi, ularning jismoniy tarbiya sohasidagi salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya darslarida nogironligi bor bolalar bilan ishlashni tashkil etish alohida e’tibor va individual yondashuvni talab qiladi. Quyida nogironligi bor bolalar bilan ishlashda foydalanish mumkin bo‘lgan mashqlar tavsiya etilmoqda:

1. Moslashuvchanlikni rivojlantirish mashqlari: Moslashuvchanlikni bir tekis rivojlantirish nogironligi bor o‘quvchilarning salomatligi va harakatchanligini saqlash uchun muhimdir. Mashqlarga misol qilib, oyoq, qo‘l va orqa tomonni cho‘zish kiradi. Misol uchun, tik turgan holda, oyoqlarni oldinga yoki yon tomonga ko‘tarish, qo‘llarni yuqoriga ko‘tarish kabi oddiy mashqlarni bajarish mumkin.

2. Kuchni mashq qilish mashqlari: Kuch mashqlari nogironligi bor o'quvchilarning mushaklarini mustahkamlash va jismoniy faolligini oshirishga yordam beradi. Misollar, har bir bolaning qobiliyatiga qarab, tortishish yoki surishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu mashqlarni bajarish uchun to'g'ri texnikani diqqat bilan kuzatib borish va individual yordam ko'rsatish muhimdir.

3. Yurak-qon tomir mashqlari: Yurak-qon tomir mashqlari yurak-qon tomir tizimini va umumiy chidamlilikni yaxshilashga yordam beradi. Misol uchun, siz nogironligi bor bolalarga yugurish yo'lakchasida, elliptik trenajyorda yoki turli xil o'zgarishlar bilan sakrashda oddiy mashqlarni bajarishni taklif qilish mumkin.

4. Muvozanat va muvofiqlashtirishni rivojlantirish uchun mashqlar: Bular nogironligi bor bolalarda rivojlanishi mumkin bo'lgan muhim ko'nikmalardir. Masalan, bir oyoqda muvozanatni saqlash, bir qatorda yurish yoki qo'llarni silkitish yoki oldinga va orqaga yugurish kabi muvofiqlashtirish mashqlarini bajarish mumkin.

Shuni esda tutish kerakki, har bir bolaning o'ziga xos imkoniyatlari va cheklovlari bor, shuning uchun nogironligi bo'lgan har bir o'quvchi uchun individual maslahatlar o'tkazish va mashqlarni moslashtirish kerak. Jismoniy tarbiya darslarida doimo sog'liqni saqlash mutaxassisi bilan maslahatlashish va kerakli yordam va nazoratni ta'minlash ham muhimdir.

Xulosa.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga jismoniy tarbiya o'qitishning inklyuziv yondashuvini ochib berishga harakat qilindi.

Yuqoridagilarni xulosa qilish uchun shuni ta'kidlash kerakki, pedagogika va ta'lim tizimiga inklyuziya har bir shaxsning tengligi va qadriyat tamoyilini e'lon qiladigan va har bir o'quvchining salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishga imkon beruvchi printsiptial jihatdan yangi ta'lim paradigmasi sifatida tushuniladi.

Inklyuziv ta'lim tizimi an'anaviy ta'lim tizimi (nogiron bolalarni integratsiyalashuviga imkon beruvchi) va faqat alohida ehtiyojli bolalarga qaratilgan va ikkala tizimning eng yaxshisini o'zlashtirgan ixtisoslashtirilgan pedagogik tizimning o'ziga xos gibridir [5].

Jismoniy tarbiya o'quvchilarning funktsional holatini yaxshilash, ularning moslashish qobiliyatini oshirish va psixo-emotsional holatini normallashtirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega.

Afsuski, ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan an'anaviy jismoniy tarbiya usullari maktab o'quvchilarini inklyuziv ta'lim sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirish muammolarini to'liq hal qila olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi [konvensiya](https://lex.uz/acts/-5501227) (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr). <https://lex.uz/acts/-5501227>.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 638-son [qarori](#)
3. Mamarajabova Z.N, Subanova B.Q. Inklyuziv ta'lim (eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar misolida): o'quv qo'llanma / – Toshkent, 2022.
4. Adaptiv va sog'lomlashtirish jismoniy tarbiyasi: o'quv-uslubiy qo'llanma / L.B.Sobirova, L.T.Davlatova. – Chirchiq: O'zDJTSU, 2020.
5. Евсеева О. Э. Адаптивное физическое воспитание в образовательных организациях (специальные медицинские группы) : учебное пособие. Санкт-Петербург: НГУ им П. Ф. Лесгафта. 2015.

SPORT FAOLIYATIDAGI MALAKALI MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA INKLYUZIV TA'LIM VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Xudoyberdiyev R.F.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, O'zbekiston, Toshkent sh.

E-mail: rfxudoyberdiyev24@gmail.com

Abdullayeva F.N.

Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi, O'zbekiston, Toshkent sh.

Jumayeva Sh.Sh.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 212-23 KIo', O'zbekiston, Toshkent sh.

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport faoliyatida malakali mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli qurilmalarning o'rni hamda ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim sharoitida raqamli texnologiyalar yordamida sport sohasida ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье освещаются роль и значение современных информационно-коммуникационных технологий и цифровых устройств в подготовке квалифицированных специалистов в сфере спорта. Также проанализированы возможности повышения качества образования в спорте с использованием цифровых технологий в условиях инклюзивного обучения.

Kalit so'zlar: zamonaviy texnologiyalar, raqamli qurilmalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, inklyuziv ta'lim.

Ключевые слова: современные технологии, цифровые устройства, информационно-коммуникационные технологии, инклюзивное обучение.

Jahonda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va ommalashishi ko'plab sohalarning samarali ishlashining asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda. Barcha sohalarga raqamli texnologiyalarining jadal kirib borishi oqibatida bu jarayon dolzarb tendensiyaga aylandi. So'nggi yillarda yurtimizda ham raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Respublikamizda raqamli industriyani jadal rivojlantirish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha

Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni qabul qilindi. Farmonga asosan:

- sportchilarni kompyuter sport turlari bo‘yicha, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida o‘qitish uchun kompyuter sport markazlari (professional klublar) tarmog‘ini yaratish;

- ommaviy sport tadbirlari, xalqaro musobaqalar, jahon va Osiyo chempionatlarini o‘tkazish rejalari, ularda respublika sportchilarining ishtirokini ta’minlash, erishilgan natijalar va ular bo‘yicha hisobotni yuritish va nazorat qilishni ta’minlovchi axborot tizimini ishlab chiqish;

- «Sport ta’lim muassasalariga onlayn qabul qilish» axborot tizimini ishlab chiqish va elektron xizmatni Yagona interaktiv davlat xizmatlari portaliga integratsiya qilish;

- jismoniy tarbiya va sport vazirligi tizimidagi sport ta’lim muassasalari o‘quv jarayonlarini monitoring qilish. shuningdek, talabalar, o‘quvchi-sportchilarning shaxsiy kabinetlari orqali topshiriqlarni bajarishi hamda reyting natijalarini onlayn kuzatib borish imkoniyatini o‘z ichiga oluvchi axborot tizimini ishlab chiqish;

- sport va turizm sohalaridagi idora va tashkilotlarning xodimlarini zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha o‘qitish, bilim va ko‘nikmalarini oshirish;

- sport va turizm sohalaridagi idora va tashkilotlarning axborot texnologiyalariga ixtisoslashtirilgan tarkibiy bo‘linmalari xodimlarini malakasini oshirish, shu jumladan xorijiy o‘quv muassasalarida o‘qitib, xalqaro IT-sertifikatga ega xodimlar ulushini oshirish kabi vazifalarni amalga oshirish belgilab berilgan.

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini malakasini oshirish tizimini modernizatsiya qilish, sport ta’lim muassasalaridagi shart-sharoitlar, yuqori malakali mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyojning o‘sib borishi sport ta’lim muassasalari faoliyati samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning innovatsion faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirib borishda muhim muammolarni bartaraf etishga qaratilgan talablardan biridir[1].

Jismoniy tarbiya va sport sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish hozirgi zamon talabiga aylangan. Soha mutaxassislarining kompyuter texnologiyalari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari asosida sport ta’lim jarayonlar samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni aniqlash va faoliyatini

takomillashtirish yo‘nalishlaridagi mavjud vaziyatlarni, ehtiyoji va qiziqishini o‘rganish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda[2].

Jumladan, qarorda zamonaviy darsliklar, o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratish, sport-ta‘lim muassasalari kutubxonalarini o‘quvchilar mustaqil tayyorlanadigan zamonaviy (smart) markazlarga aylantirish, ularning foydali maydonlarini kengaytirish va moddiy-texnik jihozlash, yagona axborot tizimiga birlashtirish, shuningdek, O‘zbekiston Milliy kutubxonasi elektron resurslariga ulash, Bolalar-o‘smirlar sport maktablari, ixtisoslashtirilgan bolalar-o‘smirlar sport maktablari, olimpiya va milliy sport turlariga ixtisoslashtirilgan davlat maktab-internatlari, olimpiya va paralimpiya zaxiralari kollejlari hamda yirik sport inshootlarini optik tolali aloqa liniyalariga ulanishini ta‘minlash zarurligi belgilab berilgan.

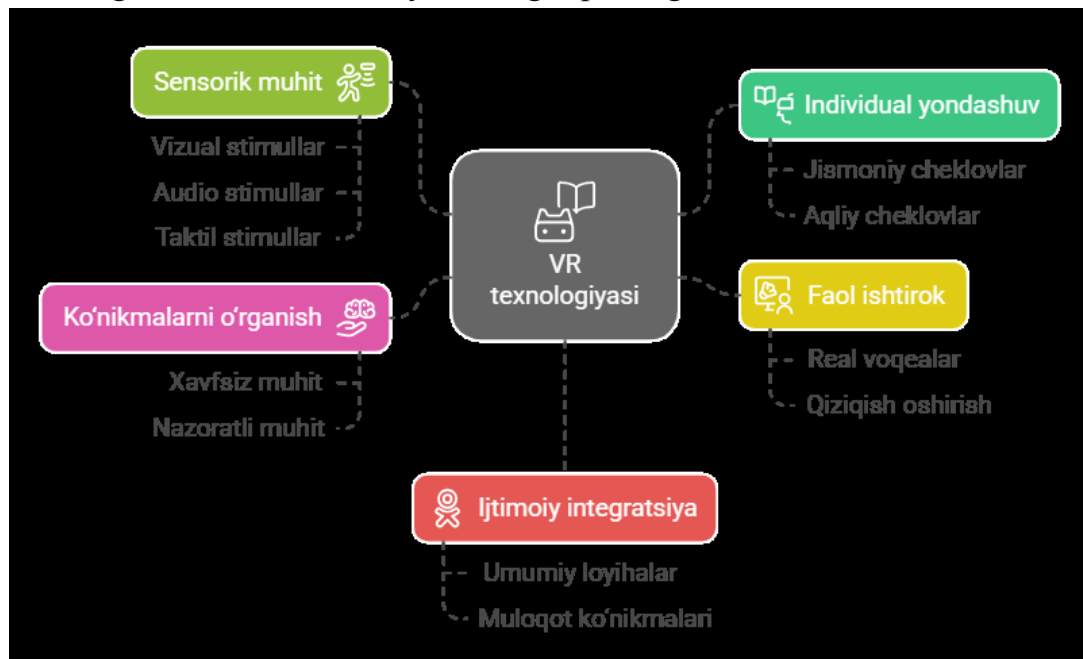
Hozirgi vaqtda boshqa sohalarda bo‘lgani kabi sport sohasi faoliyatida ham axborot ta‘minoti masalasiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida tezkor vaziyatni tavsiflovchi, ishonchli ma‘lumotlarning muntazam yig‘ib borilishi, shuningdek ularning o‘z vaqtida, sifatli tahlil qilinishi hamda murabbiylarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalana olishini ta‘minlash bugungi kunning asosiy masalalaridan biridir. Axborotlarni jamlash, saqlash va qayta ishlash imkonini beruvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalari esa bu jarayonni samarali tashkil etish va uni tezkor amalga oshirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi[3].

Barcha sohalarda bo‘lgani kabi sport sohasida faoliyat yuritayotgan murabbiylarga qo‘yilayotgan talablar tobora kuchayib bormoqda. Ularning dunyoqarashi keng, intellektual salohiyati yuqori bo‘lishi talab etilmoqda. Bu esa o‘z navbatida ushbu soha mutaxassislarining xizmat faoliyatida kompyuter texnikasi vositalaridan samarali foydalana olish ko‘nikmalarini shakllantirishga ham bog‘liqdir. Barchamizga sir emaski, bugungi kunda pedagoglar kasbiy faoliyatini amalga oshirishda kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanadi. Ayniqsa, internet tarmog‘ining ommalashishi natijasida pedagogik faoliyatni yanada samaraliroq olib borish imkoni paydo bo‘ldi. Odatda sport turlari bo‘yicha mashg‘ulot olib borayotgan murabbiy faoliyati samaradorligini oshirish uchun bevosita internetdan axborotlarni qidirish, yuklab olish va ularga ishlov berish talab qilinadi.

Jismoniy tarbiyada kompyuter texnologiyalaridan foydalanish yuqori ishtiyoqni, bilimning mustahkamligini, ijodkorlik va fantaziyani, muloqot qobiliyatlarini ta‘minlaydi. Koronavirus pandemiyasi tufayli oliy ta‘lim muassasalari

masofaviy ta'limga o'tdi. Jismoniy tarbiya va sportda kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga jalb qilish, shuningdek, individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'quvchilarning mustaqil jismoniy tarbiya va sport faoliyatini rag'batlantirish zarurati paydo bo'ldi[4].

Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalar, jumladan nogironligi yoki o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni ham umumiy ta'lim tizimiga teng huquqda jalb qilish jarayonidir. Bu yondashuv har bir o'quvchining ehtiyojini hisobga olgan holda moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan.

1-rasm. Inklyuziv ta'limda VR texnologiyasining o'rni.

Inklyuziv ta'limda virtual reallik (VR) texnologiyasining o'rni juda muhim va istiqbolli hisoblanadi (1-rasm). Inklyuziv ta'limda VR texnologiyasining o'rni:

Individual yondashuv imkoniyati. VR har bir o'quvchining ehtiyojiga moslashtirilgan muhit yaratadi. Jismoniy yoki aqliy nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun mos sharoitlarda ta'lim olish imkonini beradi.

Sensorik muhitni yaratish. Masalan, eshitish yoki ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchilar VR orqali muhitni boshqacha his qila olishadi — vizual, audio, yoki taktil (teginish asosida) stimullar orqali.

Faol ishtirok va motivatsiyani oshiradi. O'quvchi o'zini real voqealar ichida his qilgani uchun ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi ortadi.

Ko'nikmalarni xavfsiz muhitda o'rganish. Masalan, sportdagi murakkab harakatlar, taktik mashqlar yoki boshqaruv ko'nikmalari VR orqali xavfsiz va nazoratli muhitda o'rgatiladi.

Ijtimoiy integratsiyaga ko‘maklashadi. VR orqali turli imkoniyatga ega o‘quvchilar umumiy loyihalarda birgalikda qatnashib, o‘zaro muloqot qilishadi. Bu ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Ta’limda teng imkoniyatlar yaratadi. Hududiy yoki jismoniy cheklovlardan qat’i nazar, har kim VR orqali bir xil sifatli ta’lim olish imkoniga ega bo‘ladi.

Jismoniy tarbiya va sportda kompyuter texnologiyalari vositalariga - bu kompyuter texnologiyalari asosida ishlaydigan axborot uzatishning zamonaviy vositalari va tizimlari, shuningdek axborotlarni to‘plash, saqlash, izlash va qayta ishlash operatsiyalarini ta’minlaydigan dasturiy ta’minot, texnik va dasturiy ta’minot, texnik vositalar va qurilmalar kiradi. Axborot texnologiyalari vositalari pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun o‘quv, uslubiy, me’yoriy va texnik materiallar bilan birgalikda qo‘llaniladi. Jismoniy tarbiya va sportning dasturiy-pedagogik vositalari ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchi shaxsini shakllantirish maqsadida foydalaniladi.

Kompyuter dasturlari o‘qituvchiga jismoniy tayyorgarlikni, umumiy vosita faoliyatini rejalashtirishga yordam beradi va o‘quvchilarning psixofizik holatini nazorat qiladi. Kompyuter texnologiyalari jismoniy rivojlanishda katta talabga ega, chunki ular tezlik va ko‘p qirralilikka asoslangan. Raqamli texnologiyalar yordamida mashg‘ulot jarayonini tashkil qilish, sportchining harakatlarini kuzatish va tahlil qilishdan foydalanish tezroq va osonroq. O‘quv-tarbiya jarayoniga raqamli va innovatsion texnologiyalar joriy etilsa, yoshlarda jismoniy tarbiya va sportga qiziqish uyg‘otish oson. Hozirgi vaqtda masofaviy ta’lim jarayonida jismoniy tarbiya darslarida foydalanish mumkin bo‘lgan ko‘plab texnik yangiliklar mavjud.

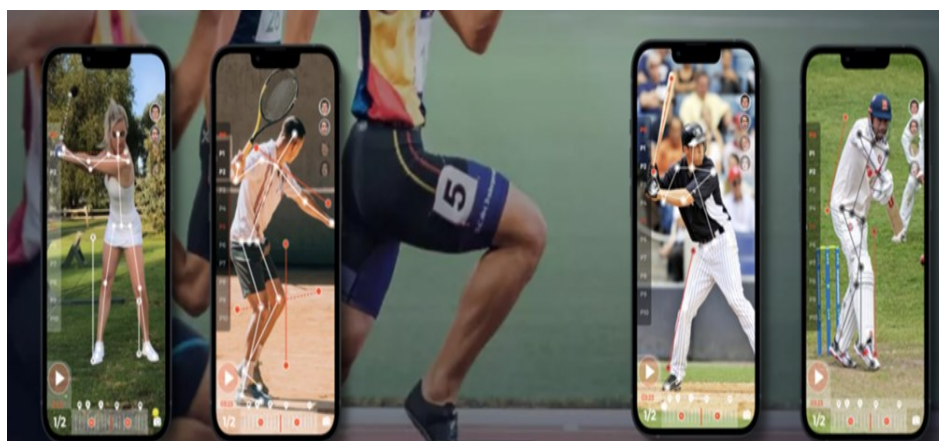
Zamonaviy monitoring tizimlari o‘quv jarayonini yanada aniqroq nazorat qilish va tahlil qilishga yordam beradi. Ro‘yxatga olish moslamalari yordamida diagnostika uskunalari keyingi tahlil qilish va o‘qitish texnikasini sozlash uchun mashg‘ulot paytida talabaning holatini boshqarishga imkon beradi. Deformatsiya o‘lchagich asboblari jismoniy mashqlar paytida yerning reaksiya kuchini qayd etish uchun keng qo‘llaniladi. Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari jamoaviy sport turlarida harakatlarni boshqarish imkonini beradi. Diagnostika asbob-uskunalari yordamida jismoniy faoliyatning aniq tahlili amalga oshiriladi va uning yordami bilan siz sport samaradorligini oshirish uchun eng yaxshi vositalar va usullarni tanlashingiz mumkin.

Shuningdek, sportchi organizmi funksional faoliyatida aerob va anaerob chegaralarni hamda aerob va anaerob chegaralari darajasida quvvatni va kislorod talabini va maksimal kislorod iste’molni aniqlash va baholash katta ahamiyat kasb etadi.

2- rasm. Sportchi kislorod iste'molini aniqlash va baholash qurilmasi

Jismoniy tarbiya va sport uchun raqamli texnologiyalardan asosida ishlaydigan sport anjomlari keng tarqalgan, masalan, urish texnikasini mashq qilishda yordam beradigan, quvvatni oshiradigan va ma'lumotni kompyuterga uzatadigan "aqlli" gantellar zarba kuchi va boshqa ma'lumotlarni tahlil qiladi va ko'rsatadi.

3-rasm. Zamonaviy sportda neyron tarmoqlar

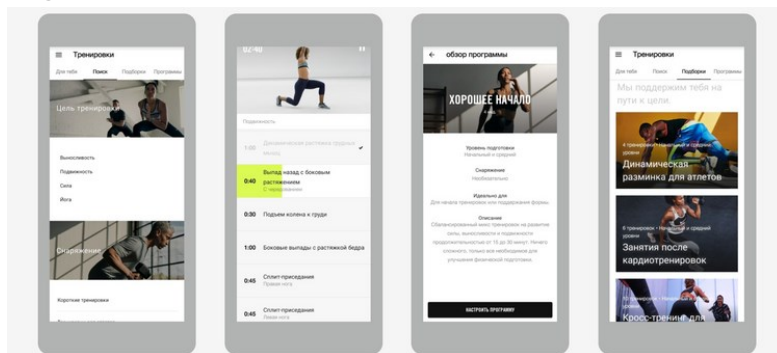
Raqamli texnologiyalar bugungi kunda sport jihozlarida keng qo'llaniladi. Sensorli krossovkalar og'irlikni qayd etadi, bosim va harakat parametrlarini taqsimlaydi. Ushbu krossovkalarda ma'lumot yig'iladi va maxsus dasturiy ta'minot yordamida tahlil qilinadi.

Aqlli narsalar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular kundalik faoliyatni to'g'ri tashkil qilish, to'g'ri ovqatlanish, individual mashg'ulotlar samaradorligini va boshqa ko'p harakatlarni to'g'ri tashkil qilishda yordam beradi. Sun'iy intellekt allaqachon o'yin vaqtida sportchining holatini kuzatish va tibbiy xizmatga zudlik bilan signal berish, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish, sportchining texnikasidagi xatolarni aniqlash va o'yin natijasini bashorat qilishga qodir. Neyron

tarmoqlar sportchilarning sog‘lig‘ini kuzatib boradi va ularga qanday qilib to‘g‘ri mashq qilishni o‘rgatadi.

Workout ilovasi mashg‘ulot davomida sarflangan kaloriyalar va bosib o‘tgan masofani hisoblaydi. Yana bir raqamli qurilma - bu nafaqat vaznni, balki tananing boshqa bir qator fiziologik ko‘rsatkichlarini ham aniqlay oladigan aqlli tarozidir. Sport amaliyotidagi raqamli texnologiyalar mashg‘ulotlar jarayonini, sport jihozlarini optimallashtirish, sport ko‘rsatkichlari va psixofizik tayyorgarlikni yaxshilashga katta ta’sir ko‘rsatadi.

iWatch aqlli soatlari jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanayotganda sog‘lig‘ingizni kuzatishga, yurak urishi ritmini, nafas olish tezligini, bosimni, havo holatini aniqlashga yordam beradi hamda mashg‘ulotlar davomida ajralmas yordamchiga aylanishi mumkin bo‘lgan sport dasturlarini yuklab olish imkonini beradi. Ular yordamida siz sog‘lig‘ingizni kuzatib borishingiz va mashg‘ulotlar tezligini sozlashingiz mumkin.

4-rasm. Aqlli mobil ilovalar

Workout ilovasi mashg‘ulot davomida yoqilgan kaloriyalar va bosib o‘tgan masofani hisoblaydi. Yana bir raqamli qurilma - bu nafaqat vaznni, balki tananing boshqa bir qator fiziologik ko‘rsatkichlarini ham aniqlay oladigan aqlli tarozidir. Sport amaliyotidagi raqamli texnologiyalar mashg‘ulotlar jarayonini, sport jihozlarini optimallashtirish, sport ko‘rsatkichlari va psixofizik tayyorgarlikni yaxshilashga katta ta’sir ko‘rsatadi.

5-rasm. Aqlli soatlar

Shunday qilib, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari jismoniy tarbiya va sport jarayonida intellektual faoliyat samaradorligini oshirishga yordam beradi. Mavjud jarayon doirasida kompyuter dasturlari, kompyuter texnologiyalari jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'plab afzalliklarga ega, xususan: tezlik, ishonchlilik, to'plangan bilimlarni optimallashtirish qobiliyati va ma'lum bir foydalanuvchi uchun mo'ljallangan samarali dasturni tanlash qobiliyatidir.

Adabiyotlar ro'yxati.

- 1) Tolametov A.A. Jismoniy tarbiya va sportda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari // Darslik. T.: Umid Design, 2021-192 b. ISBN 978-994-7292-1-6.
- 2) Pulatov J.A, Xudoyberdiyev R.F. Ish faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish [Matn]: Uslubiy qo'llanma – Toshkent 2023. – 80 bet.
- 3) Xudoyberdiyev R.F. Paralimpiya sport turlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari moduli bo'yicha [Matn]: Uslubiy qo'llanma – Toshkent 2023 – 99 bet.
- 4) Pulatov J.A, Xudoyberdiyev R.F. Sportda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari moduli bo'yicha: Uslubiy qo'llanma -Toshkent 2023-128 bet.

INKLYUZIV TA'LIM TASHKIL ETILGAN TA'LIM TASHKILOTLARIGA ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT BO'YICHA MUTAXASSISLAR TAYYORLASH

Asomov Javlonbek Mehriddin o'g'li

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti

E-mail: JavlonbekAsomov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar tayyorlash jarayoni keng yoritiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalar asosida mutaxassislar tayyorlash tizimi tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tashkilotlarida maxsus jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, adaptiv jismoniy tarbiya, maxsus pedagogika, sport mutaxassislari, jismoniy rivojlanish, rehabilitatsiya.

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается процесс подготовки специалистов по адаптивной физической культуре и спорту в системе инклюзивного образования. Анализируется система подготовки специалистов на основе современных педагогических технологий и методик. Также даются рекомендации по внедрению специальных программ физического воспитания в инклюзивных образовательных учреждениях и повышению их эффективности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, адаптивная физическая культура, специальная педагогика, специалисты в области спорта, физическое развитие, реабилитация.

Annotation. This article provides a comprehensive overview of the process of training specialists in adaptive physical education and sports within the inclusive education system. The system of specialist training is analyzed based on modern pedagogical technologies and methods. Additionally, recommendations are given for the implementation of special physical education programs in inclusive educational institutions and for improving their effectiveness.

Keywords: inclusive education, adaptive physical education, special pedagogy, sports specialists, physical development, rehabilitation.

Kirish Inson huquqlari va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslangan inklyuziv ta'lim tizimi nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatga to'liq integratsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Jismoniy tarbiya va sport esa nogironligi bo'lgan shaxslarning

harakat faolligini oshirish, salomatligini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashning muhim omillaridan biridir. Shu sababli, inklyuziv ta'lim tizimida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada aynan shu masalaga e'tibor qaratilib, zamonaviy yondashuvlar va amaliy tajribalar asosida tahlil olib boriladi.

Maqsad va vazifalar Ushbu maqolaning asosiy maqsadi inklyuziv ta'lim sharoitida adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarni tayyorlash tizimini ilmiy asosda tahlil qilish va samarali usullarni aniqlashdir. Shu maqsadda quyidagi vazifalar bajariladi:

- Inklyuziv ta'limda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyatini aniqlash;
- Mutaxassislarning tayyorlashdagi dolzarb muammolarni aniqlash va tahlil qilish;
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish;
- Ilg'or xorijiy tajribalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi Tadqiqotda nazariy va empirik usullar qo'llanildi. Nazariy tahlil orqali mavjud ilmiy adabiyotlar, ta'lim standartlari va qonunchilik hujjatlari o'rganildi. Empirik tadqiqotlar esa inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislarning tayyorgarligi jarayonida kuzatuv, intervyu va so'rovnomalar asosida olib borildi. Shuningdek, xorijiy tajribalarni o'rganish ham tadqiqotning muhim qismi bo'ldi.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim tizimida adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash uchun amaliy mashg'ulotlarga asoslangan o'quv dasturlarini ishlab chiqish zarur. Ta'lim muassasalarida bu borada malakali pedagoglar yetishmovchiligi va metodik qo'llanmalar kamligi kuzatildi. Shu sababli, yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish, shu jumladan, interaktiv treninglar, amaliy seminarlar va onlayn ta'lim resurslaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Shuningdek, xalqaro tajribalarga asoslanib, mutaxassislarni tayyorlashda differensial yondashuvdan foydalanish samarali ekanini aniqlandi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari individuallashtirilgan yondashuv asosida rejalashtirilishi kerak, chunki nogironligi bo'lgan har bir shaxsning ehtiyojlari har xil bo'lishi mumkin. Buning uchun pedagogik jarayonda zamonaviy texnologiyalar va maxsus texnik vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa Inklyuziv ta'lim tizimida adaptiv jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash nafaqat ta'lim, balki ijtimoiy moslashuv jarayonining ham muhim qismi hisoblanadi.

Yuqori sifatli ta'lim jarayonini tashkil etish uchun amaliy mashg'ulotlar, innovatsion metodikalar va ilg'or texnologiyalarga e'tibor qaratish lozim. Shuningdek, pedagog kadrlarning malakasini oshirish va ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish ham ushbu yo'nalishda muhim vazifalar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

13. Nazarova N.E. "Inklyuziv ta'lim tizimida adaptiv jismoniy tarbiya". "Obrazovanie i innovatsionnye issledovaniya" jurnali, 2024 yil, №5. interscience.uz
14. "Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika". S.Achilova, Toshkent, 2022 yil. devedu.uz
15. "Jismoniy tarbiya va sport fanini o'qitishdagi ilg'or xorijiy tajribalar". Researchgate, 2024 yil. [researchgate](https://researchgate.net)
16. "Jismoniy tarbiya — inklyuziv ta'limga qadam". Uza.uz, 2024 yil 24 dekabr. Uza.uz
17. "Adaptiv jismoniy tarbiya va sport". S.R.Uraimov, Farg'ona davlat universiteti, 2020 yil.
18. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. 04.09.2015 y.
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston sportchilarini 2020 yilda Tokio shahrida (Yaponiya) o'tkaziladigan XXXII yozgi Olimpiyada o'yinlari va XVI Paralimpiya o'yinlariga tayyorlash to'g'risida"gi farmoni. 09.03.2017 y.
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi PQ-389-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"
21. Paralimpiya sport sohasida mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy axborot texnologiyalarining o'rnini O'zbekiston davlat jismoniy tarbiyasi va sport universiteti Nukus filiali "Jismoniy tarbiya va sport axborotnomasi" ISSN 2181-2268.
10. Ko'rish nuqsoni bo'lgan sportchilarda harakatlarni muvofiqlashtirish va rivojlantirish metodikasi "paralimpiya sport turlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari va yechimlari" Respublika ilmiy-amaliy anjumanning ilmiy ishlari to'plami 2024-yil 28-mart.
11. Parasporda tasniflash va texnik qoidalarining evolyutsiyasi chegaralarni kengaytirish "paralimpiya sport turlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari va yechimlari" Respublika ilmiy-amaliy anjumanning ilmiy ishlari to'plami 2024-yil 28-mart.
12. Methodology for the development of motion coordination in students with visual impairments ўзджтсумеждународный научный журнал № 5 (100), часть 1 «Научный импульс» .

PARALIMPIYACHILARNI TAYYORLASHDA KOMPLEKS PEDAGOGIK NAZORAT MAZMUNI, TURLARI, YO'NALISHI

B.I.Ne'matov p.f.b.f.d. (PhD), dotsent

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada paralimpiyachilarning ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida o'quv-mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazishda sportchilarning funksional holatini kompleks pedagogik nazorat, ularni jismoniy, texnik – taktik tayyorgarligini monitoringini olib borishda ko'rsatkichlarini yaxshilash va jarohatlar xavfini kamaytirish, har-bir nazorat ko'rsatkichlari talablarga mos kelishi kerakligi to'g'risida ilmiy asoslan ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. tibbiyot-biologik ko'rsatkichlar, sportchi holati, funksional tizim, musobaqa faoliyati, makrotsikl, yuklamalar ta'siri, jismoniy tayyorgarlik.

Mamlakatimizda jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslar tomonidan sport bilan shug'ullanish, ularning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 – yil 18 - maydagi "Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5114-sonli Qarorining Paralimpiya harakatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri etib jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun barcha turdagi sport bo'limlari bo'yicha sport ta'lim muassasalarida bosqichma-bosqich tashkil yetish, jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan iqtidorli shaxslarni tanlash, ularni sport turlari bo'yicha yo'naltirish va tayyorlash, shuningdek, yuqori sport mahoratiga erishishni ta'minlovchi uzluksiz yagona kompleks tizimni joriy etish lozimligi belgilab o'tilgan.

Paralimpiyachilarning zamonaviy sharoitda tayyorgarlik jarayoni natijalari, nazorat majmuasining usuli va vositalarini boshqaruv quroli sifatida qo'llashga asos bo'lmoqda.

Paralimpiyachilarning ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida, murabbiy va sportchi orasidagi aloqalar uchun, boshqaruv qarorining darajasini ko'tarish maqsadga muvofiqdir.

Nazoratning maqsadi sportchining tayyorgarlik jarayonidagi va musobaqa faoliyatidagi har tomonlama tayyorgarligini ob'ektiv baholash va organizmi tizimidagi muhim funksional imkoniyatlarni ochishdir. Bu maqsad ko'pgina vazifalarni yechish yo'li orqali ya'ni, sportchi holatini, uning tayyorgarlik darajasini, musobaqa faoliyatining natijaviyligini baholash bilan hal qilinadi.

Nazorat vazifalarini yechishdan olingan natijalar haqida axborot, boshqaruv qarorini qabl qilishi jarayonida amalga oshadi.

Paralimpiya sport turida nazorat ob'ektiga, o'quv-jarayonining tuzilishi, musobaqa faoliyatida sportchi tayyorgarligining har tomonlama holati, (texnikaviy,

jismoniy, taktikali) uning ish qobiliyati, funksional tizimlarning imkoniyatlari sabab bo'ladi.

Nazorat turlari. Sportda nazariya va amaliyotda nazoratning quyidagi turlari bor: bosqichli, kundalik, amaliy.

Bosqichli nazorat – sportchining uzoq vaqt shug'ullangan mashg'ulot natijalarini bosqichlardagi holatini baholaydi. Paralimpiyachilarning bunday holati yillarda, makrotsiklda, bosqichlardagi tayyorgarligining natijasidir.

Kundalik nazorat kundalik holatni baholashga qaratiladi ya'ni mashg'ulotlar yoki musobaqa makrotsiklida bir qator darslar yuklamasining oqibatida paydo bo'ladi.

Amaliy nazorat – amaliy holatiga baho beriladi ya'ni sportchi organizimiga musobaqa va mashg'ulot darslaridagi yuklamalar ta'siri. Shuningdek: nazoratni chuqurlashtirilgan, tanlangan, maxalliy kabi turlari bor.

Chuqurlashtirilgan nazorat ko'rsatkichlar doirasini kengaytirgan holda foydalanishi bilan bog'liq ya'ni sportchi tayyorgarlikning har tomonlama baholash, musobaqa faoliyatini natijaviyligi, o'tgan bosqichlardagi o'quv mashg'ulotlari.

Tanlangan nazorat ish qobiliyati va o'quv mashq jarayoning yoki tayyorgarlikning qaysidir tomonini ko'rsatuvchilar guruhi yordamida baholanadi.

Maxalliy nazorat bitta yoki bir nechta ko'rsatkichlarda foydalanilinishga asoslangan ya'ni, harakat funksiyalarini, alohida funksional tizimining imkoniyatlarini tor tomonlarini baholashga yo'l qo'yishdir.

Chuqurlashtirilgan nazorat odatda bosqich holati amaliyotida ishlatiladi. Tanlash va mahalliy nazorat kundalik va amaliy nazoratda ishlatiladi.

Nazorat usul va vositalardan tashqari pedagogikali, ijtimoiy psixologik va tibbiy-biologik xarakterda bo'ladi.

Pedagogik nazoratda texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligi, musobaqalarda qatnashish xususiyatlari, sport natijalarini dinamikasi, musobaqa jarayoni tizimining darajalarini baholaydi.

Ijtimoiy-psixologik nazorat sportchi shaxsini, uning ruhiy holatini, tayyorgarligini, musobaqa faoliyatidagi umumiy mikroiklimni va mashg'ulot holati xususiyatlarini ko'rib chiqadi.

Tibbiyot-biologik nazorat sog'ligini, funksional tizimlari imkoniyatlarini, alohida organlar va mexanizmlarni, musobaqa faoliyatidagi asosiy mashg'ulotlarni olib boruvchi yuklamalarni ko'rib chiqadi.

Xozirgi vaqtda sport mashg'ulotlari nazariyasi va uslubiyotining turli xil vositalari, usullari qo'llanilayotgani uchun oxir oqibatda "Majmuaviy nazorat" tushunchasi paydo bo'lishiga olib keldi.

Majmuaviy nazorat musobaqa faoliyatida va mashqlar jarayonida sportchining har tomonlama tayyorgarligini ta'minlaydi.

Nazoratda qo'llanadigan ko'rsatkichlarga talablar. Bosqichli, kundalik va amaliyotdagi nazoratlar jarayonida qo'llanadigan ko'rsatkichlar, sportchi holatini ob'ektiv baholashni ta'minlash kerak. Tekshirilayotgan kontingent bo'yicha, yoshi,

jinsi, malaka xususiyatlariga, nazoratning alohida turlarini maqsadlari va vazifalariga javob berish kerak.

Nazoratning har bir jarayonida ko'rsatkichlarni keng doirada qo'llash mumkin ya'ni, sportchilarning har tomonlama tayyorgarligini xarakterlashi va bu ko'rsatkichlar yuqorida sanab o'tilgan talablarga javob berishi kerak.

Majmuaviy nazoratda ijtimoiy-psixologik va tibbiyot-biologik ko'rsatkichlar asosiy hisoblanadi.

Pedagogik ko'rsatkichlar texnik va taktik tayyorgarlik darajasini, musobaqalarda qatnashish barqarorligini, o'quv-mashq jarayoni miqdorini xarakterlaydi.

Ijtimoiy-psixologik ko'rsatkichlar, atrof muhit sharoitini, sportchi kuchi va asablarining harakatlanish jarayoni, axborotni egallash va uni qayta ishlash qobiliyati, faoliyatning analizator holatini xarakterlaydi. Tibbiyot-biologiyali, anatomiyali, jismoniy, bioximiyali, biomexanikali holatlarni o'z ichiga oladi.

Nazorat jarayonida ko'rsatkichlar ikki guruhga bo'linadi:

Birinchi guruh ko'rsatkichlari genetik tomondan o'tgan va mashg'ulot jarayonida kam o'zgaruvchan nisbiy mo'tadillashgan belgilarni xarakterlaydi. Ko'rsatkichlarning mos kelgan belgilari ko'p yillik tayyorgarlikning turli bosqichlaridagi orientatsiyada va bosqichli nazoratdagi saralash vazifalarini yechishda qo'llanadi. Mo'tadillashgan belgilarga gavda uzunligidagi turli xil to'qimalar soni, suyak mushaklarini turi, ruhiy holatini turi, reflekslarini tezligi kabi holatlar kiradi.

Ikkinchi guruh ko'rsatkichlariga texnik – taktik tayyorgarligi, alohida jismoniy sifatlarini rivojlanish darajasi, musobaqa faoliyatidagi va o'quv-mashg'ulot jarayonidagi turli sharoitlar sportchi organizmi hayot faoliyatidagi harakat va ekonomik tomonlarini ta'minlanishini xarakterlaydi.

Adabiyotlar:

1. Талипджанов А.И. Комплексный контроль и планирование подготовки футболистов. монография. Т.: «Ilmiy texnika axboroti-press nashriyoti». 2023. 152 с.

2. Евсеев С.П., Евсеева О.Э. Паралимпийское движение - основное направление развития адаптивного спорта. Спортивная тренировка - главное звено паралимпийских видов спорта //Теория и организация адаптивной физической культуры: -Москва, 2016. - С. 397-439.

3. Абалян А.Г. Система комплексного педагогического контроля в подготовке спортсменов–паралимпийцев высокого класса. автореф. дис.... д-ра пед. наук. –М.: ФГБУ, 2019. – 37 с.

4. Ne'matov B.I. Jismoniy tarbiya va sportda ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish. Darslik. – Namangan. Ta'lim tadqiqotlari akademiyasi, 2024. – 110 b.

INKLYUZIV TURIZM ORQALI IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLARNI IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK TAMONLAMA MOSLASHTIRISH

Uzoqov Abdulhay Hoshimjon o'g'li
uzoqovabdulxayxoshimovich@gmail.com

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti “Adaptiv jismoniy tarbiya va sport boshqaruvi” kafedrasida katta o'qituvchisi.

ANNOTASIYA

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan shaxslarga e'tibor ortib bormoqda va ular uchun keng imkoniyatlar, sharoitlar ham yaratilmoqda. Inklyuziv turizm tizimni shakillantirish orqali imkoniyati cheklangan shaxslarni jamiyatda o'z o'rnini topishiga, va bo'sh vaqtini unumli tashkillashtirishga, jismoniy harakatlar orqali reabilitatsiya jarayonini tashkil qilish va jismoniy holatlarni yaxshilashga, jamoat va ko'ngil ochar joylarga, tarixiy obidalariga tashrif buyurish bilan ma'naviy hordiq olishlariga imkon yaratiladi. Inklyuziv turizmni rivojlantirish bilan sog'lom turmush tarzini yaxshilash hamda psixologik holatlarni ham yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *Inklyuziv turizm, imkoniyati cheklanganlar, integratsiya, moslashish, moslashuvchan turizm, psixologiya, sayyohlik yo'nalishi, mavjudlik xaritasi.*

Ключевые слова: *инвалидность, социализация, интеграция, адаптация, адаптивный туризм, туризм, адаптация, психология, карта доступности.*

Dolzarbli. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida”gi 2018 yil 3 fevraldagi PF-5326-son Farmoni qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi “Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha ham qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” PQ-389-son qarorida nogironligi bo'lgan shaxslarni bo'sh vaqtini unumli o'tkazish maqsadida kerakli jixoz va sharoitlar bilan ham ta'minlash yo'lga qo'yilishi ko'rsatib o'tilgan. Mamlakatimizda oxirgi yillarda ichki turizmni ommavilashtirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini taxminlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv turizm — bu turizm sanoatida, barcha ijtimoiy guruhlar va ehtiyojlarga mos keladigan, biror kishi yoki guruhni cheklovlersiz sayohat qilish

imkoniyatlarini yaratish konsepsiyasidir. Bu turizm shakli, eng avvalo, nogironlar, qariyalar, kam ta'minlangan oilalar va boshqa maxsus ehtiyojlari bo'lgan shaxslar uchun mo'ljallangan. Inklyuziv turizmning asosiy maqsadi, odamlar o'rtasida tenglikni ta'minlash va har bir kishi uchun sayohatni qulay, xavfsiz va qiziqarli qilishdir.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashuv (adaptatsiya) jarayonlarini o'rganish va ularni psixologik holatlaridan ham habardor bo'lish hamda, mavjud bo'lgan tavsiyalarni taklif etish bo'yicha, Toshkent viloyatidagi aloxida extiyojga muxtoj bolalar uchun taxminiy turistik marshrutining texnologik xaritasi taqdim etiladi. Sayohatlarni tashkil etishda bunday tavsiyalar va psixologik ma'lumotlar juda muhimdir. Ular imkoniyati cheklangan bolalar uchun to'liq va qulay sayohatni barcha sharoitlarni muvaffaqiyatli ta'minlashga yordam beradi.

Bu maqolada ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar aloxida extiyojlarga ega bo'lgan imkoniyati cheklangan sayyohlar uchun moslashtirilgan va tegishli oilalar, turoperatorlar, sayyohlik yo'nalishlari bo'yicha sayyohlik joylari raxbarlarining ma'suliyatini oshirishda ham eng muhim va murakkab jarayon ekanligini ta'kidlash joizdir. Adaptiv turizmni rivojlantirish bolani ruhiy holatni yaxshilashda va ijtimoiy reabilitatsiya qilishda katta ahamiyat kasb etadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotda uyalchanlik va tortinchoqlik holatidan chiqarishni, o'zining yashash tarzini boyitishga va qiziqishlarini oshirishda hamda dunyoda to'la-to'kis yashashga qolaversa, o'z-o'zini anglashga, asosiy extiyojlarini qondirishga hamda qiziqarli joylarga tashrif buyurishga, sayyohlik joylarini ko'rishda o'z bilimlarini yanada boyitishga yordam beradi.

So'nggi yillarda turizm orqali imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiylashtirish masalasi juda dolzarb masallardan biridir. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yilgacha O'zbekistonda 16 yoshgacha bo'lgan 150 mingdan ortiq imkoniyati cheklangan bolalar ro'yhatdan o'tkazilgan. Inklyuziv turizm - bu turizm sohasidagi yangi yo'nalish bo'lib, imkoniyati cheklanganligi bor bolalarni yanada samarali ijtimoiylashtirish uchun mo'ljallangan.

Jamiyatimizda turizm tushunchasi, ijtimoiy ongni shakllantirishda, axolining, shu jumladan bolalar va yoshlarning turmush tarzini o'zgartirishda muxim ijtimoiy yo'nalishlardan biridir. Turizm faqat iqtisodiy va moliyaviy soxasi bo'lib qolmay, balki turizm turli xil ijtimoiy, psixologik va madaniy funksiyalarni ham amalga oshiriladigan ommaviy ijtimoiy faoliyatdir.

Turizm bu nafaqat sayohat, jumladan ma'naviy xordiq olish, da'volanish, tibbiy va jismoniy reabilitatsiya uchun ham juda muxim sanalgan yo'nalishdir. Har yili mamlakatimizda turistik salohiyatining shakllanishida sayyohlar oqimi oshib bormoqda, maqsadli iste'molchilar guruxlari doirasi kengaymoqda, shuning uchun ham turistik xizmatlarni rivojlantirish zarurati tobora ortib bormoqda, ya'ni xamma uchun ochiq bo'lgan inklyuziv turizm doirasida dam olishga talab ortib bormoqda.

Imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslarga sayyoxlik xizmatlarini ko'rsatishda, ularning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqada bo'lishlari uchun, turizmning ko'plab o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Ko'pincha

cheklangan hayot faoliyati imkoniyati cheklangan shaxslarga noqulayliklar va qiyinchiliklari nafaqat jismoniy imkoniyati cheklanganlar bilan, balki ular o'zlarining muhitida duch keladigan salbiy munosabatlar stresslar bilan ham bog'liqdir.

Imkoniyati cheklanganlar sonining ko'payishida aloxida ehtiyojli shaxslar uchun moslashuvchan turizm xizmatlarini rivojlantirish kuchaytirildi. Adaptiv turizmning asosiy maqsadi: "Alohida ehtiyojga ega shaxslarga sayyohlik xizmatlari va ularni jamiyatga to'liq integratsiyalashuvi, hayot sharoitiga moslashishni va boshqalar bilan munosabatga kirisha olishni amalga oshiradigan teng imkoniyatlarni ta'minlash muammolarini hal qilishda yordam beradi". Shaxslarni o'z menligini ham shakillanishiga yordam beradi.

Alohida ehtiyojga muxtoj shaxslarga sayyohlik xizmatlarini ko'rsatishda ijtimoiy tamoyilga amal qilish kerak.

Takidlash joizki, adaptiv turizm bo'limidagi konsepsiya "adap-tour inclusive" bo'lib, u tibbiy, fiziologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatga ega bo'lgan turistik xizmatlarni istemol qilish jarayonida teng sayyohlik faoliyati asosini tashkil etuvchi munosabatlar majmuasini o'z ichiga oladi. "Inklyuziv turizm"ning asosiy maqsadi aloxida ehtiyojga muxtoj shaxslar uchun teng imkoniyatlar, sharoitlar va teng xizmatlarni yaratishdir.

Xozirda faqat bir nechta O'zbekistonning sayyohlik agentliklari imkoniyati cheklangan odamlar uchun sayohatlar ishlab chiqmoqda. Natijada, Inklyuziv turizmni o'rganish va tashkillashtirish, infratuzilmani moslashtirish va aloxida ehtiyojlarga ega sayyoxlar bilan ishlash uchun malakali mutaxassislarni tayyorlash masalalari zarurligi tushunildi.

Turistik marshrut "xaritasini" tuzishda quyidagi ma'lumotlar aks ettirilishi kerak

- 1) Ekskursiya uchun maxsus marshrutlar, maxsus yo'llar (qoplamalar, o'tish joylari, svetoforlar va boshqalar) mavjudligi;
- 2) Mexmonxonalar va boshqa turar joy binolarining mavjudligi, shuningdek, xizmat ko'rsatuvchilarning alohida ehtiyojga muxtoj sayyohlar bilan ishlashga tayyorligi (professional vakolati);
- 3) Transportning mavjudligi (uning turlari va imkoniyati cheklanganlar uchun moslashuvchanligi);
- 4) Psixologik xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar (psixologlar);
- 5) Avtoturargohlardan foydalanish imkoniyati;
- 6) Ovqatlanish joylari, dam olish joylari, sanitariya zonalari mavjudligi.

Imkoniyati cheklanganlar uchun moslashtiruvchilarning quyidagi tasnifi bo'lishi kerak.

Sog'lomlashtirish moslashuv sayoxati - sog'lomlashtirish (jismoniy, ijtimoiy, psixologik), salomatlikni saqlash uchun sog'lomlashtirish va sanatoriya-kurort muassasalariga (sanatoriya, lager) sayohat, ekologik moslashuv- mamlakatning noyob tabiiy xududlari bilan tanishish maqsadida sayoxat uyushtirish. Bunday

sayohatlarni tashkil etish uchun imkoniyati cheklanganlar va aholining boshqa kam xarakatlanuvchi guruxlari tashrif buyurishi mumkin bo'lgan joylarning ro'yxatini aniqlash, turish vaqtini, mumkin bo'lgan to'xtashlarni xisobga olgan holda transport qatnovi yo'nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Madaniy-marifiy moslashtirish- bu mamlakat yoki mintaqaning madaniy va tarixiy obidalari, muzeylar, teatrlar, maxalliy aholining turmush tarzi va an'analari bilan tanishish maqsadida qilinadigan sayoxatdir. Ushbu turni rivojlantirishda turistik infratuzilmaning mavjudligi ham juda muxim omildir.

Guruxga moslashuv-bunda sayohat doirasida bolani turli xil ijtimoiy muhit sharoitlari bilan tanishtirish kerak: ular turli hil xulqida og'ishi bo'lgan bolalar, turli millatga ega bo'lgan bolalar bo'lishi mumkin. Guruhga moslashuv-bolaga muloqotdagi to'siqlarni yengib o'tish imkoniyatini beradi, ijtimoiy muhitdan yangi va qiziqarli narsalarni o'rganishga va o'zini shaxs sifatida namoyon etishga imkon beradi.

Oilaviy moslashuv - uning asosiy maqsadi - bu oiladagi muhitni yaxshilash, bolaning ota-onasi bilan, va aksincha, ota-ona bilan bolani aloqasini o'rnatish, bir-birini tushunishga, oila a'zolarini birlashtirishga hamda bitta jamoani tashkil etishga yordam beradi. Inklyuziv turizmni amalga oshirishda siz ba'zi ko'rsatmalarga amal qilishingiz kerak. Buning uchun barcha sharoitlar mavjudligiga ishonch xosil qilish kerak. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun sifatli va qulay sayohat qilishi uchun quyidagi umumiy tavsiyalar ishlab chiqildi va taklif qilindi.

Safar davomida xavfsiz sayoxat qilish uchun imkoniyati cheklangan patologiyasining og'irligini, yoshi, xarakatchanlik darajasini sinchkovlik bilan taxlil qilinishi va asosiy ko'nikma va malakaga ega bo'lish kerak bo'ladi;

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan to'g'ri aloqa, muomala qila olish, ekskursiya ma'lumotlarini tushuntirib bera olish kerak;

Transport vositasining xaydovchisi, aloxida imkoniyati cheklanganligi bor yo'lovchilar to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi bilan bir qatorda, xavsizlik qoidalariga e'tibor berishi kerak bo'ladi.

Safar davomida maxsus tibbiy nazorat ta'minlanishi kerak;

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun sayyoxlik yo'nalishining texnologik xaritasi.

Asosiy yo'nalish ko'rsatkichlari	Xavfsizlik
Fasl - marshrutning amal qilish muddati	2025-2026 yillar.
Yo'nalish turi	Madaniy va marifiy
Yo'nalish uzunligi	100- 120 km oralig'i **
Sayoxat davomiyligi	1 yoki 2 kun **
Turistik guruxlar soni	1-2

Guruxdagi turistlar soni	20 tada 40 tagacha
Yo‘nalishga kelgan sayyoxlarning umumiy soni	40
Birinchi gurux marshrutida xizmatni boshlash	9:00
Ikkinchi gurux yo‘nalishida xizmatni boshlash	9:00
Oxirgi gurux xizmatining tugashi	20:00

Izox: Inklyuziv turizmni tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish va infratuzilmani moslashtirish samaradorligini oshirishdan maqsad, aloxida extiyojga muxtoj sayyoxlar uchun malakali mutaxassislarni tayyorlash maqsadida va imkoniyati cheklangan bolalar uchun sayyoxlik yo‘nalishining texnologik xaritasidan foydalana olish imkonini yaratish. Inklyuziv turizmni rivojlantirish bilan imkoniyati cheklangan shaxslarni bo‘sh vaqtlarni mazmunli va unumli o‘tkazish, sayohat qilishga moslashtirish, tarixiy joylarni, obidalarni ko‘rish va tarixi haqida tushunchalarni o‘zlashtirish, boshqa shaxslar bilan mulokatda bo‘lish va ruhiy holatni yaxshilashga qaratilgan.

Inklyuziv turizmning afzalliklari

- **Jamoaviy muvofiqlik va yaxshi jamiyat shakillantirishda.**

Inklyuziv turizm barcha ijtimoiy guruhlarni birlashtiradi va jamiyatda tenglik va bir-birini hurmat qilishni kuchaytiradi. Bu sayohatlarning kengroq auditoriyaga qaratilganligi, shuningdek, turizmni yanada ko'proq odamlar uchun jozibador qiladi.

- **Iqtisodiy foyda.**

Inklyuziv turizmga kirgan sayohatchilar turizm sanoatiga qo'shimcha daromad keltiradi. Turizm kompaniyalari va mehmonxona sohalarida yangi xizmatlar va imkoniyatlar ishlab chiqilishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

- **Innovatsiyalar va yangi imkoniyatlar.**

Turizm sanoatida inklyuziv xizmatlar yaratish uchun innovatsiyalar kiritish zarur. Maxsus ehtiyojlarga moslashtirilgan yangi texnologiyalar va infrastrukturaviy yangiliklar sayohat tajribasini yanada yaxshilaydi.

Xulosa. Inklyuziv turizm, bir tomondan, ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qilsa, boshqa tomondan, turizm sanoatini yanada rivojlantirish va kengaytirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Har bir kishi, jismoniy holati, iqtisodiy imkoniyatlari yoki madaniy va diniy xususiyatlaridan qat'i nazar, sayohat qilish huquqiga ega. Shuning uchun, Inklyuziv turizmni rivojlantirish, global sayohat tajribasining doimiy va muhim qismi bo'lib qoladi.

Inklyuziv turizm yo‘nalishini yo‘lga qo‘yish orqali jamiyatdagi imkoniyati cheklangan shaxslarni sog‘lom shaxslar bilan birgalikda harakat qilishi, jamiyatda

o'zini o'rnini topishga, ma'naviyatni shakllanishi va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Imkoniyati cheklangan shaxslarni hayot faoliyat jarayoniga yangicha bir mativ bo'lib jamiyatga qo'shilishni, qizziqan sohalariga yanada harakat qilishiga ham hizmat qiladi. Inklyuziv turizimda barcha xizmatlarni yaratishda adaptatsiya mexanizmlarini takomillashtirish va shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2018 yil 3 fevraldagi PF-5326-son Farmoni

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-389-son qarori

3. M.X.Mirjamalov Adaptiv jismoniy trabiya va sport o'quv qo'llanma Toshkent-2020

4. A.H.Uzoqov Paralimpiya sportida psixologik tayyorgarlik. Toshkent-2024

5. M.A.Mirzayev Aliyeva M.T.Turizm asoslari. Toshkent-2011.

6. E.V.Xanjin imkoniyati cheklanganlarning ijtimoiy moslashuvi: ijtimoiy ishning zamonaviy yondashuvlari va amaliyoti // mahalliy ijtimoiy ish jurnali. 2005 yil.

Elektron resurslar:

7. LEX.UZ

8. <http://sport.uz/>

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ ВЫПУСКНИКА УНИВЕРСИТЕТА

Кузнецова В. Б.

Ташкентский университет информационных технологий имени

Мухаммада Ал - Хорезмий

E-mail: kvb966@yandex.ru

Аннотация: Статья посвящена проблемам, возникающим при разработке документов для итоговой оценки знаний и умений студентов. Также в статье рассмотрены особенности компетентностной модели.

Annotatsiya: Maqola talabalar bilim va ko'nikmalarini yakuniy baholash uchun hujjatlarni ishlab chiqishda yuzaga keladigan muammolarga bag'ishlangan. Maqolada kompetentsiya modelining xususiyatlari ham muhokama qilinadi.

Ключевые слова: Компетенции, педагогика, педагогические технологии, проблемы педагогов, проблемы оценивания, профильное образование.

В современных профессиональных сообществах происходит резкая переориентация оценки результата образования с понятий «квалификация», «подготовленность», «образованность», «общая культура», на понятия «компетенция», «компетентность» выпускников ВУЗов.

Компетенция в переводе с латинского означает круг вопросов, в которых человек хорошо осведомлен, обладает познаниями и опытом. Компетентный в определенной области человек обладает соответствующими знаниями, умениями, навыками и способностями, позволяющими ему обоснованно судить об этой области и эффективно действовать в ней. При этом, часто используемые как синонимы понятия «компетенция» и «компетентность», необходимо различать. Несмотря на то, что в настоящее время компетентностный подход широко признан в качестве наиболее перспективного для разработки модели деятельности менеджеров и профессиональных специалистов, особенно в высокотехнологичных отраслях, существует большое количество разных определений компетенции.

Рассмотрим некоторые понятия и классификации компетенций в зарубежных нормативно-методических разработках. В настоящее время образование столкнулось с достаточно трудной и неоднозначно решаемой исследователями задачей определения как содержания этого понятия (компетенции), так и оснований разграничения ключевых компетенций и объема, входящих в них компонентов. Это, в свою очередь, затрудняет и разработку подходов (процедур, критериев, инструментов) к их оценке как результату образования. А ведь именно оценка результата обучения студента является итоговой чертой в его образовании.

Оценка компетенции должна учитывать и содержать в себе не только профессиональные знания и умения студента, но и его профессиональные

навыки, которые часто описываются в таких понятиях, как методические компетенции (ноу-хау), социальные компетенции или ключевые квалификации.

При итоговой оценке любого курса компетенции необходимо рассматривать как сквозные или внепредметные образования, интегрирующие как традиционные знания, так и разного рода обобщенные интеллектуальные, коммуникативные, креативные, методологические, мировоззренческие и иные умения. В этой же логике, компетентностный подход воспринимается как своеобразное «противоядие» против много предметности и, одновременно, практико-ориентированная версия установок к самосовершенствованию студента и его личностно-ориентированного образования.

По мнению некоторых зарубежных специалистов, в области образования в настоящий момент насчитывается около двухсот определений понятия «компетенция». В европейских странах, где накоплен большой опыт успешной реализации компетентностного подхода в образовании данное понятие трактуется более широко.

Так, в Глоссарии терминов Европейского фонда образования (ЕФО, 2017) компетенция определяется как [1]:

- 1) Способность делать что-либо хорошо или эффективно.
- 2) Соответствие требованиям, предъявляемым при устройстве на работу.
- 3) Способность выполнять особые трудовые функции.

Опыт Болонского соглашения В рамках европейского проекта «Настройка образовательных структур» (Trends 2013: Progress towards the European Higher Education Area; Graz Declaration; Trends in Learning Structures in European Higher Education III), направленного на реализацию целей Болонского соглашения, была сделана попытка определить наборы компетенций (как результата обучения), которые были бы общими для обеих ступеней обучения (имеются в виду ступени бакалавра и магистра). В работе приняли участие более ста университетов из шестнадцати стран, подписавших Болонскую декларацию. В опросах и консультациях были задействованы 5183 выпускника, 998 профессоров и 994 работодателя. Полученный список общих компетенций был разделен на три категории: инструментальные, межличностные и системные [2].

Заимствованные из зарубежных систем высшего образования концепции (например, академическая мобильность студента, кредитно-модульная система оценки трудоемкости работы, индивидуальность образовательной траектории для каждого студента и т. д.) в условиях современной действительности реализовать довольно сложно.

Это связано с фиксированным непрерывным периодом обучения (бакалавриат — 4 года, магистратура — 2 года), фиксированным количеством кредитов, которые нужно набрать студенту в учебном году (как правило, 60) и в каждом семестре, индивидуальной кредитной сеткой однотипных дисциплин в каждом ВУЗе, собственными традициями, финансово-экономическим

положением системы высшего профессионального образования и т. п. Поэтому задачи по разработке основных документов для итоговой оценки знаний и умений студентов, и в особенности компетентностной модели, рабочие учебные планы (РУП), совокупность учебно-методических комплексов дисциплин (УМК), программы практик и итоговой государственной аттестации, представляются весьма сложными и трудоемкими. К тому же в современной отечественной научно-методической литературе недостаточно публикаций практического характера, а доступные зарубежные источники не всегда приемлемы по причинам, указанным выше.

Первоначально компетентностный подход к обучению использовался в корпоративной среде для подготовки и переподготовки персонала, но затем был воспринят и системой образования. В настоящее время формируется четкое представление о том, что переустройство системы высшего образования должно осуществляться не только на применении компетентностного подхода к подготовке выпускников, но и формировании преподавателя на этой методологической основе. Данный подход должен помочь решить кадровую проблему высшего образования, суть которой в несоответствии компетенций преподавательского и управленческого состава высшей школы современным условиям, которые необходимы для инновационного развития университетов [3].

Повышение профессионализма преподавателей ВУЗов все больше связывают с применением компетентностного подхода. От реализации компетентностной методологии в подготовке выпускников университетов логично перейти к ее использованию в подготовке и повышении квалификации самих преподавателей. Однако данная задача не менее сложная, чем подготовка и реализация компетентностной модели выпускника ВУЗа и нового подхода в работе со студентами.

По существу, эти две задачи тесно взаимосвязаны. Новые требования к профессионализму выпускников приводят к необходимости разработки новых требований к профессионализму преподавателей. Модель компетенций преподавателя современного вуза является воплощением данных требований и, одновременно, основой объективной сертификации квалификации преподавателей университета, во многом не зависящей от деятельности непосредственной предметной области. Деятельность ВУЗовского преподавателя весьма многоаспектна. Она включает исследовательскую, обучающую, проектную, учебно-методическую, организационную, экспертно-оценочную, инновационную и некоторые другие.

Невозможно задачу, чтобы составить модель компетенций, которая в полной мере охватывает все указанные аспекты. Выбор состава компетенций определялся следующими критериями: 1) универсальность как необходимость для всех преподавателей, занимающихся образовательной деятельностью; 2) соответствие требованиям развития образовательного процесса современного вуза; 3) необходимость разработки специального инструментария для

объективной оценки уровня развития; 4) значимость для конечных результатов профессиональной подготовки выпускников.

В соответствии с этими критериями в качестве основы модели профессионализма преподавателя можно выделить следующие: обучающая и проектно-методическая деятельности (объединение указанных выше проектной и учебно-методической), что и определит основной состав данной основы.

Общие представления о ценностных доминантах современного высшего образования находят свое воплощение и конкретизацию в компетентностном подходе, на который в настоящее время делается основная ставка в высшем профессиональном образовании, и который становится одним из оснований его обновления.

Новые условия развития образования требуют изменения приоритетов в подготовке научно-педагогических кадров для высшей школы. Современному университету нужны как инновационные подходы к обучению студентов и аспирантов, так и усиление профессионального подхода к управлению кафедрами, факультетами и в целом слаженной организацией всего ВУЗа.

На сегодняшний день в зарубежных ВУЗах описываются и предлагаются методики экспертной оценки профессиональных компетенций ВУЗовского преподавателя через оценку его проектно-методических компетенций и компетенций реализации учебного процесса, которые могут использоваться как инструменты организации мониторинга образовательного процесса, благодаря чему будут выполняться не только сертификационные функции, но и функции регуляторов эффективности всего текущего учебного процесса.

Эффективное формирование профессиональных компетенций студентов является сложным и многокомпонентным процессом, включающим в себя ряд взаимосвязанных и взаимовлияющих элементов. Понимание целостности и единства данных элементов, выявление при этом причинно-следственных связей поможет повысить эффективность планирования и организации учебного процесса вуза (составления рабочих учебных планов, основных образовательных программ, рабочих программ дисциплин и т.д.). Рассмотрение компонент профессиональных компетенций в качестве поля знаний соответствующей предметной области позволяет смоделировать онтологию данного класса объектов, их свойств и правил поведения [4].

Процесс оценивания уровня форсированности профессиональных компетенций можно представить, как многоэлементную задачу из частично слабо формализуемых элементов. Если для текущей оценки знаний и деятельности компоненты профессиональной компетенции можно использовать общие приемы оценки успеваемости (теоретические вопросы, тесты, контрольные задания, выполнение и защита расчетно-графических/курсовых/творческих работ), то для оценки личностной компоненты достаточно сложно найти единую соответствующую шкалу выражения. Это переводит общую оценку компетенций в область нечетких

множеств, где для описания свойств плохо формализуемых элементов можно использовать относительные понятия (высокий, средний, низкий и другие). Выставление точной оценки в баллах при этом представляется весьма затруднительным. Итоговым критерием уровня форсированности большинства профессиональных компетенций является выпускная квалификационная работа (дипломная работа/проект), где студент может максимально реализовать все полученные за годы обучения знания, умения и навыки

Содержание вариативной части каждого цикла учебных дисциплин должно углублять, расширять содержание базовой части. Поэтому за вариативной частью должны быть закреплены те же компетенции, что и за базовой, плюс часть профильно-специализированных компетенций. Положим также, что формулировки дисциплин вариативной части также должны ориентироваться на дисциплины базовой части. Здесь необходим баланс по количеству, трудоемкости и формированию дисциплинарных компетенций. Очевидно, что из-за большого количества ограничений построение компетентностной модели выпускника, в которой определяются дисциплины вариативных частей циклов, задается их трудоемкость, распределяются компетенции, а также построение учебного плана, в котором указывается последовательность изучения дисциплин и график учебного процесса с учетом допустимой нагрузки студентов, должны выполняться параллельно и итеративно.

Вывод. Таким образом, при разработке новых рабочих учебных планов необходим шаблон, в котором нужно будет, сохраняя логику последовательности изучения, заполнить (или заменить) названия дисциплин вариативной части и, при необходимости, перераспределить виды и часы аудиторной работы с учетом компетентностной модели выпускника. При этом трудоемкость, распределение по семестрам и другие макропоказатели учебного плана не изменятся (или немного изменятся, но не нарушат требования). Придерживаясь предлагаемого алгоритма, указанные требования вполне реально выполнить.

В целом можно заключить, что проблема контроля качества формирования профессиональных компетенций у студентов может быть решена только с позиции комплексного подхода, охватывающего все аспекты качества образовательного процесса в ВУЗе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Сошников А.Е. Понятие компетенции в образовательном стандарте третьего поколения // Современная педагогика. 2015. № 8 [Электронный ресурс]. URL: <https://pedagogika.snauka.ru/2015/08/4837> (дата обращения: 10.09.2024).
2. Trends_in_Learning_Structures_in_European_Higher_Education_III_Bologna_four_years_after_Steps_toward_sustainable_reform_of_higher_education_in_Europe https://www.researchgate.net/publication/242474792_
3. Иванов, Д. А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании. М.: Чистые пруды, - 2017. -7.
4. Зимняя, И. А. (2016). Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблеме образования? (теоретико-методологический аспект). Высшее образование сегодня, (8), 20-26.
5. Шамсутдинова, Т. М., & Прокофьева, С. В. Оценка профессиональных компетенций студентов: междисциплинарный аспект (на примере направления подготовки бакалавров "Бизнес-информатика / Т. М. Шамсутдинова, С. В. Прокофьева. - (Качество знаний). - // Открытое образование. - 2020. - № 2. - С. 39-45 : рис. - Библиогр.: с. 44 (7 назв.). - ISSN 1818-4243.

[illegible]

ILMIY ISHLARI TO‘PLAMI
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ

Nashriyot litsenziyasi № 001734, 12.04.2021 y.

Bosishga 07.05.2025 ruxsat etildi.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman» garniturasida, Ofset qog‘ozi
Bosma tabog‘i 10,75. Adadi ____ nusxa.
«UMID DESIGN» nashriyoti
«UMID DESIGN» XK bosmaxonasida chop etildi.
O‘zbekiston Respublikasi, Toshkent shahri
A. Qodiriy ko‘chasi, 1 A